

Archivnictví

Jiřina Štouračová

Masarykova univerzita

Brno 2013

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Archivnictví

Jiřina Štouračová

Masarykova univerzita
Brno 2013

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Dílo bylo vytvořeno v rámci projektu Filozofická fakulta jako pracoviště excelentního vzdělávání: Komplexní inovace studijních oborů a programů na FF MU s ohledem na požadavky znalostní ekonomiky (FIFA), reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0228 Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

© 2013 Masarykova univerzita

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons Uveďte autora-Neužívejte dílo komerčně-Nezasahujte do díla 3.0 Česko (CC BY-NC-ND 3.0 CZ). Shrnutí a úplný text licenčního ujednání je dostupný na: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/cz/>.

Této licenci ovšem nepodléhají v díle užitá jiná díla.

Poznámka: Pokud budete toto dílo šířit, máte mj. povinnost uvést výše uvedené autorské údaje a ostatní seznámit s podmínkami licence.

ISBN 978-80-210-6512-3

ISBN 978-80-210-6511-6 (brož. vaz.)

ISBN 978-80-210-6513-0 (online : ePub)

ISBN 978-80-210-6514-7 (online : Mobipocket)

Obsah

1. ZÁKLADNÍ POJMY	7
1.1 Archiv – pojem a poslání.	7
1.2 Definice archivu.	9
1.3 Archivnictví	15
1.3.1 Obory, zabývající se studiem archiválií.	15
1.3.2 Archivistika	17
1.3.3 Zrod a zrání písemností	18
1.4 Třídění archiválií	20
1.4.1 Charakteristika archiválií a jejich funkce.	20
1.4.2 Třídění archiválií	21
1.4.2.1 Dělení akt v období od 16. do poloviny 18. století	23
1.4.2.2 Dělení akt v období od poloviny 18. století do poloviny 19. století	24
1.4.2.3 Dělení akt od poloviny 19. století.	24
1.5 Archivní terminologie	25
2. ČESKÉ ARCHIVNICTVÍ A ARCHIVY	29
2.1 Český korunní archiv.	29
2.2 Archiv českého státu	33
2.3 Dějiny jednotlivých českých archivů	39
2.3.1 Guberniální archiv 1763–1849	39
2.3.2 Zemské archivy	42
2.3.2.1 Moravský zemský archiv.	42
2.3.2.2 Český zemský archiv	47
2.3.2.3 Slezský zemský archiv – Zemský archiv v Opavě	51
2.3.3 Československý zemědělsko-lesnický archiv.	52
2.3.4 Státní ústřední archiv – Národní archiv	53
2.3.5 Specializované archivy	53
2.3.6 Bezpečnostní archivy.	58
2.3.7 Archivy územních samosprávných celků.	58
3. ARCHIVNÍ ŠKOLSTVÍ	69
3.1 Francie – Ecole nationale des chartes.	69
3.2 Rakousko – Das Institut für Österreichische Geschichtsforschung	71
3.3 Vatikán	75
3.4 Universita Karlova v Praze	76
3.5 Státní archivní škola v Praze.	77
3.6 Česká republika – výuka archivnictví dnes.	81

4. ARCHIVNÍ PRAXE	85
4.1 Spisová služba	85
4.1.1 Vývojové etapy spisové služby	86
4.1.2 Vznik, skladba a ukládání spisů	88
4.1.3 Dnešní stav spisové služby	89
4.2 Skartace	91
4.2.1 Pojetí skartace	91
4.2.2 Metodika hodnocení písemností	93
4.2.3 Hlavní zásady vlastní skartační práce	95
4.2.4 Vnitřní skartace	96
4.3 Vývoj pořádacích principů	97
4.4 Třídění, pořádání a evidence archiválií	100
4.4.1 Základní evidence	100
4.4.2 Třídění	101
4.4.3 Pořádání	104
4.4.4 Archivní pomůcky	105
4.4.4.1 Inventář a inventarizace	105
4.4.4.2 Katalog a katalogizace	105
4.4.4.3 Rejstříky a tematické rejstříky	106
4.4.5 Průvodce po archivních fondech	106
4.5 Využívání archivů	107
4.5.1 Účel využívání	107
4.5.2 Rozsah a možnosti využívání	108
4.5.3 Formy zpřístupňování archivů	108
4.5.4 Nahlížení a studium archiválií	109
4.5.5 Propagace archivu	109
4.5.6 Informační aparát k archivním publikacím	111
4.6 Ochrana a ukládání archiválií	112
4.6.1 Současný stav ochrany a ukládání archiválií	112
4.6.2 Současné konzervační metody	113
5. SVĚTOVÉ ARCHIVNICTVÍ	117
5.1 Starověké archivnictví	117
5.1.1 Orientální archivnictví	117
5.1.2 Řecké archivnictví	117
5.1.3 Římské archivnictví	118
5.2 Středověké archivnictví	120
5.2.1 Papežské archivnictví	120
5.2.2 Archivnictví římských králů a císařů	121

5.2.3	Archivnictví církevních institucí	123
5.2.4	Městské archivnictví	124
5.2.5	Archivnictví dynastické	125
5.3	Novověké archivnictví.	126
5.3.1	Francie	127
5.3.2	Rakousko	129
5.3.3	Německé archivy	130
5.3.3.1	Bavorsko.	132
5.3.3.2	Braniborsko-Prusko	133
5.3.3.3	Sasko.	134
5.3.3.4	Würtembersko	135
5.4	Současné archivnictví.	136
5.4.1	Slovensko	136
5.4.2	Rakousko	139
5.4.3	Německo.	141
5.4.4	Polsko	145
5.4.5	Maďarsko	147
5.4.6	Švýcarsko	150
5.4.7	Země Beneluxu	151
5.4.8	Francie	154
5.4.9	Španělsko	154
5.4.10	Portugalsko	157
5.4.11	Itálie.	158
5.4.12	Severské země	161
5.4.13	Rusko	166
5.4.14	Velká Británie	167
5.4.15	Spojené státy americké	170
5.5	Mezinárodní instituce	171
5.5.1	Mezinárodní archivní instituce	171
5.5.2	Archivy mezinárodních institucí.	173
6.	HISTORICKÝ VÝVOJ ARCHIVNICTVÍ NA ÚZEMÍ ČESKÉHO STÁTU	183
6.1	Archivnictví v Habsburské monarchii	183
6.2	Vývoj českého archivnictví v letech 1918–2004	185

1. ZÁKLADNÍ POJMY

1.1 Archiv – pojem a poslání

Význam slova archiv se vyvíjel. V dnešním pojetí je vnímáme ve třech významech:

1. Archiv jako instituci, v níž je uloženo a spravováno množství archiválií z vymezené sběrné oblasti archivu, v níž sídlí správa archivu, v níž je také možné archiválie vidět, resp. studovat.
2. Archiv jako soubor vybraných písemností vzešlých z organické činnosti konkrétního úřadu, instituce, či jednotlivce; upravený výběrem; uložený za účelem správním a dokumentárním – tedy archivní fond.
3. Archiv jako budovu (depozitář), v níž jsou archiválie uloženy.

Slovo archiv je řeckého původu. V řečtině slovo archeion původně znamenalo jednak vládní či úřední instituci nebo budovu této instituce, jednak všechny písemnosti, které z úřední činnosti této instituce vznikly, a také místo na něž byly tyto písemnosti ukládány. Termín archiv přejala latina – archivum i většina moderních jazyků: rusky – archiv, polsky – archiwum, italsky – archivio, francouzsky – les Archives, španělsky – archivo, portugalsky arquivo, německy – das Archiv, švédsky – arkivet, angličtina používá dva termíny jednak Archives, jednak Record (Record Office – archiv jako instituce).

V nejstarších dobách se uchovávaly jen nejcennější písemnosti, a byly napsány na hliněných destičkách či jiném materiálu, papyru, pergamenu a posléze na papíru. Uchovávaly se proto, že měly pro majitele velký význam – převážně právní, byly zárukou jeho vlastnictví, a proto byly chovány jako součást pokladu, posléze i knihovny.

V historickém vývoji jsme svědky ukládání archiválií v knihovnách a posléze i v muzeích. Důvodů k soustředování archiválií bylo hned několik. S nárůstem většího zájmu o naši historii v období konce 18. a počátku 19. století dochází k vytváření muzeí, jako míst kde se shromažďují různé historické památky. V roce 1811 vzniklo Štýrské zemské muzeum Joaneum v Grazu – Štýrském Hradci. V roce 1814 vzniká jako první muzeum v zemích Koruny české Slezské muzeum v Opavě, za ním následuje v roce 1817 vznik Moravského muzea, nazývaného také Františkovo muzeum. O jeho vznik se velmi zasloužil tehdejší zemský gubernátor Antonín Bedřich Mitrovský. Podnět ke vzniku dala Moravskoslezská společnost k povznesení orby, přírodovědy a vlastivědy, jejím

jménem ředitel starohrabě Hugo František Salm-Reifferscheid, podporován kancléřem společnosti hrabětem Josefem Auerspergem. V následujícím roce 1818 je ustaveno také Národní muzeum v Praze¹. Iniciátory byly šlechticové hrabě Kašpar Šternberk, hrabě František Antonín Kolovrat-Libsteinský, nejvyšší purkrabí Království českého, a hrabě František Klebersberg. V roce 1827 vydalo pak muzeum první svazek svého časopisu – Časopis českého muzea². Každá z těchto institucí ale má své specifické úkoly dané jednak posláním, jednak způsobem získávání svých fondů.

Archiv shromažďuje písemnosti vzešlé z úřední činnosti veřejných i soukromých institucí – původců – působících ve „sběrné oblasti“ daného archivu. Daná instituce převádí do archivu písemnosti psané (listiny, úřední knihy), ale i tištěné (úřední cirkuláře, patenty i jiné normy). Na převzetí těchto písemností archiv dohlíží, stejně jako v posledním vývojovém období se také snaží spolupůsobit již při ukládání vznikajících písemností instituce samotné. Předávání písemností instituce archivům je dáno zákonem, příliv písemností do archivu je tedy automatický a nevyhnutelný. Převzaté materiály se pořadají a ukládají na základě pořadacího schématu, které je dáno organickým vývojem předávající instituce.

Knihovna shromažďuje sbírky tisků a literárních rukopisů. Knihovně není vymezen prostor, z něhož má nabývat své fondy, záleží na ní samotné, jak vymezí svoji působnost, ať tématicky, či regionálně. Knižní materiál je tříděn a katalogizován podle logického encyklopedického systému. Knihovna získává své přírůstky převážně nákupem.

Muzeum soustřeďuje svoji činnost na shromažďování, evidování a vystavování předmětů hmotné povahy, převážně trojrozměrných. Materiál soustředěný v muzeích je výlučně sbírkového charakteru, muzeum jej získává systematickým individuálním sběrem, formou daru či převážně koupě.

Zmiňované pojetí je relativně mladé, dříve byla řada dokumentů archivní povahy ukládána i v knihovnách i muzeích. Probíhala delimitační jednání a řízení. V řadě případů došlo k vzájemnému převedení fondů podle uvedených pravidel, nelze ovšem říci, že bylo důsledně převedeno vše patřičné.

Poslání archivu. Hlavním posláním archivu je shromažďovat, třídit, zpřístupňovat a uchovávat archiválie pro praktické a vědecké potřeby jak jednotlivců, tak institucí. Archivy slouží správním a provozním účelům instituce, u níž písemnosti vznikly, a také účelům historické vědy i dalších vědních oborů.

---

1 Původní název zněl Vlastenecké muzeum v Čechách či Vaterländisches Museum. V počátcích sídlilo v soukromém Šternberském paláci.

2 Časopis společnosti vlasteneckého muzea v Čechách, Muzejník – Časopis Národního muzea, ČČM.

1.2 Definice archivu

Se snahou definovat archiv se setkáváme odpradáвна. My se pokusíme sledovat toto úsilí od doby, kdy se konstituuje archivnictví jako samostatná odborná disciplína, tedy od sklonku 19. století. Významný bavorský archivář Franz von Löher, ředitel Mnichovského státního archivu a zakladatel prestižního německého archivního časopisu *Archivalische Zeitschrift*, shrnuje ve své příručce *Archivlehre* (Paderborn 1890) základní pohledy na archivnictví v předchozím období, kdy byly archivní fondy pořádány podle pertinenčního – vztahového – principu.

V roce 1891 vznikl profesní spolek holandských archivářů, který si vytyčil úkol vytvořit moderní systém zpracování archiválií v holandských archivech. Z jejich práce vzešla rukověť archivní služby, která obnášela sto paragrafů, předpisů a rad pro práci nizozemských archivářů. A přece se tato praktická kniha stala prvním vědeckým pokusem o vyslovení archivní teorie a posléze základem vědeckého pojetí archivnictví. Vydali ji archiváři **Samuel Muller, Johan Adrian Feith a Robert Fruin** pod názvem *Handleiding voor het otdenen en beschrijven van archiven, ontworpen in opdracht van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland*. Poprvé vyšla v Groningen v roce 1898, druhé vydání pak následovalo v roce 1920.

Základní pojetí, na němž je teorie postavena, je obsaženo ve dvou větách:

1. **archiv je organický celek** (§ 2): nelze ho vytvořit libovolně, jako je možné shromáždit sbírku historických rukopisů, sbírku knih nebo archeologických předmětů.
2. **ať dílčí archivní systém spočívá na původní organizaci archivu (registratury), v podstatě souhlasící se zařízením úřadu, z něhož archiv vznikl.** (§ 16)

První věta vystihuje podstatu archivu, druhá se rozhoduje pro pořádací systém, který z dříve řečeného logicky vyplývá. V příručce také archiv definují: „Archiv je souhrn dokumentů psaných, rýsovaných nebo tištěných, které úřad nebo úředník úřadu v služební své funkci přijal nebo vyhotovil, bylo-li určením dokumentů, aby zůstaly při úřadu či při úředníku“ (§ 1).³ Jasně je zde vysloven základ nové teorie, totiž závazné sepětí písemného archivního fondu s předchozími vývojovými stádii archivu, s registraturou, kanceláří a úřadem. Podstatou archivu tedy je, že jako organický celek vzniká podle pevných pravidel z činnosti úřadu, je produktem systematické činnosti úředníků. Není to libovolná

3 **Kratochvíl, V.:** *Hollandská theorie archivní a reforma archivnictví u nás*. ČČH 13, 1907, 1–2.

snůška písemností. Neseznámíme-li se tedy se strukturou a posláním instituce, nemůžeme ani archiv odborně uspořádat.

Jako archiválie zařazují holandsští archiváři písemnosti psané, rýsované nebo kreslené, tj. mapy, plány, přílohy – které doplňují došlé kusy, a také písemnosti tištěné.

Z těchto zásad také logicky vyplývá. Že archiv tvoří nejen úřady veřejné, ale i úřady soukromoprávních institucí (§ 3), jako jsou kláštery, bratrstva, moderní společnosti a spolky, konečně i soukromě podnikající osoby. Nelze k nim ovšem počítat tzv. rodinné archivy. Ty netvoří celek, nevzešly z organické činnosti, byly shromážděny nejrozličnějším způsobem, domnívají se holandsští archiváři.

Příručka dále podává návod, jak vytvářet archivní inventář, jak archiválie zpřístupňovat k badatelskému využívání, jak vytvářet registry, podrobné chronologické i abecední indexy. Příkazuje zatoulané kusy archiválií vracet na místo, kam podle registraturního systému patří, stejně tak zakazuje ničit jakékoliv poškozené byť jen části písemností, neboť i část dokumentu má vypovídající hodnotu.

Teze o zachování registraturního pořádku není nová, setkáváme se s ní ve francouzském archivnictví, které již v roce 1841 stanovilo zásadu respektování fondu (*respect des fonds*), tedy netříštit organicky vzniklé soubory archiválií vzešlé z činnosti jednoho původce. Podobný postoj zaujímají k archiváliím mnozí němečtí, švýcarští i jiní archiváři. Význam holandské archivní nauky spočívá v tom, že její tvůrci vystihli podstatu archivu a vybudovali celý systém na tomto základě. Tím se archivnictví vyčleňuje z jiných disciplín a stává se samostatnou naukou.

Příručka holandských archivářů vzbudila u jejich kolegů v ostatních evropských zemích velký zájem, studovali ji a překládali do vlastních jazyků. Jako první vyšel německý překlad **Hanse Kaisera**, v Lipsku 1905, následoval český komentář **Václava Kratochvíla** na stránkách *Českého časopisu historického* v roce 1907. Italský překlad vyšel v roce 1908, francouzský v roce 1910 a po druhém vydání holandské příručky vyšel pak v roce 1940 v New Yorku také anglický překlad.

Velkou měrou k rozšíření moderní archivní teorie a k jejímu skutečnému přijetí přispěla mezinárodní konference archivářů konaná v roce 1910.

Rozdílně od holandských archivářů definoval archiv významný italský archivář, ředitel archivu v Sieně, Neapoli a posléze v Římě, a profesor na fakultě politických a národohospodářských věd university v Římě, **Eugenio Casanova**. Z jeho přednášek vznikla propracovaná příručka *Archivistica* (Siena 1928). V ní se setkáváme s následující definicí archivu: „Archiv je spořádaná sbírka spisů právní jednotky (*di un ente*) nebo jednotlivce, jak se vytvořila ve vývoji jejich činnosti a jak jest uchovávána pro správní (politické), právní i kulturní účely této právní jednotky nebo jednotlivce.“⁴ Casanova souhlasí

4 Jenšovský, B.: Recense E. Casanova, *Archivistica*. ČAŠ 9–10, 1933, 235–250.

se zachováním principu provenience, nepovažuje ale písemné pozůstalosti šlechticů a šlechtických rodin za nahodilé sbírky, ale považuje je také za organickým způsobem vzniklé celky. Bezesporu si je v této souvislosti vědom toho, že šlechtické archivy obsahují agendu správy panství, jsou tedy archivy první správní instance. Casanova dělí dále archivy na dvě základní skupiny: archivy mrtvé a živé. Mrtvé jsou archivy dnes již neexistujících institucí, jejich činnost je uzavřena a archivy tvoří jen historický fond. Živé archivy pak procházejí trojím stádiem. Za prvé je to archiv běžný, tedy registratura, která se ještě běžně využívá a je uložena v kancelářích úředníků. Na něj navazuje archiv depositní, tj. registratura v pravém slova smyslu, a archiv všeobecný (generale), tj. vlastní archiv instituce. Svoji příručku Casanova dělí do čtyř základních částí a předesílá jim v úvodě všeobecné poznámky vztahující se k definici archivu, archivnictví a základní archivní terminologii.

Stěžejními kapitolami jsou:

1. **Archiveconomica – vlastní správa archivu**, zabývá se podrobně správou archivů, volbou místa a prostředí pro archiv, uspořádáním depozitářů, vybavením kanceláří, knihovny, pořádáním výstav. Pozornost věnuje škůdcům archivních fondů – vlhkosti, plísním, hmyzu. Podobně pojednává o konservaci archiválií, metodami technickými i chemickými. Vše je doloženo řadou příkladů z jednotlivých italských archivů.
2. **Archivistica pura – vlastní archivní nauka**, věnuje pozornost základní archivářské činnosti, skartaci, pořádání, inventarizaci i katalogizaci. V kapitole o pořádání vystupuje proti zavádění decimálního systému do archivů, který v roce 1875 konstitoval Dewey. Tento systém byl vypracován pro knihovny, tam je také jeho užití oprávněné, pro archivy je ale zcela nevhodný a nemůže dojít uplatnění. Plně pleduje pro provenienční princip, požaduje, aby uspořádání fondu odpovídalo struktuře instituce z jejíž činnosti vznikl.
3. **Dějiny archivů a archivnictví** sleduje vývoj archivů od prvních zpráv o nich. Cituje např. Ezdrášovu zprávu o královských archivech v Babylóně, všímá si archivů římského impéria, poté papežského a císařského archivu, archivů jednotlivých zemí na pozadí chronologického vývoje. Dovádí svůj výklad ke sklonku 19. století, kdy zmiňuje vznik a působení různých archivních škol a referuje také o jednotlivých velkých vědeckých edičních podnicích, stejně tak sleduje i zrod jednotlivých archivních časopisů. Podává přehled o archivních aktivitách celé Evropy, přičemž nejlépe je informován o situaci v Itálii, Francii a Španělsku.

4. Právní otázky archivnictví a využívání archivů. V této kapitole Casanova vychází ze základních právních pojmů a vysvětluje, jak jsou archivy předmětem veřejného práva, a to i tehdy vznikaly-li jako soukromé. Podobně se soustřeďuje na italskou právní praxi ve vztahu k archivům, ve vztahu k pozůstalostem veřejně činných osob a podobně.

V závěru své příručky hovoří Casanova o archivním personálu, o jeho vzdělání, úkolech a o vztahu archivů k centrálním státním institucím.

Příspěvkem do evropské diskuse o archivnictví byla také příručka anglického archiváře, ředitele hlavního anglického archivu a profesora archivnictví a diplomatiky na londýnské universitě **Hilary Jenkinsona** *A Manual of Archiv Administration*. Příručka poprvé vydaná v Londýně v roce 1922, došla pak ještě dvojího vydání (²1937, ³1966). V ní autor věnuje pozornost vzniku archivů, jejich pořádání, vymezení práce archiváře, který není historikem, ale má zpřístupňovat veškeré v archivu uložené dokumenty. Zvláště se pak soustřeďuje na otázky skartace, u starších archiválií doporučuje skartovat pouze duplikáty. Za problém současného archivnictví považuje nadprodukcí písemného materiálu, stanoví, že skartaci neprovádí archivář, ale sama instituce, z jejíž činnosti písemnosti vznikají. Archivář koná dohled, aby instituce vyřadila dostatečné množství materiálu, ale přitom nezničila materiál cenný.

Také mladší příručka ředitele Národního archivu ve Washingtonu **T. R. Schallenberg**, *Modern Archive Principles and Techniques*, která vyšla v Chicagu v roce 1956, se zabývá otázkou obrovské nadprodukce písemností, která klade stále nové požadavky na budování dostatečných prostor pro ukládání archiválií. Jako určité východisko vidí Schallenberg v mikrofilmování důležitých písemností, ukládání mikrofilmů a likvidaci spisů. V klasické formě navrhuje uchovávat pouze spisy mimořádně významné.

Velmi cennou je příručka předního německého archiváře, ředitele státního archivu v Hannoveru a posléze Tajného státního archivu Berlin-Dahlen **Adolfa Brennekeho**, kterou z autorovy pozůstalosti vydal v roce 1953 v Lipsku Brennekův žák **Wolfgang Leesch** pod názvem *Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des Europäischen Archivwesens*. Základem příručky jsou texty Brennekových přednášek na Institutu für Archivwissenschaft und geschichtswissenschaftliche Fortbildung, který byl zřízen právě při Tajném státním archivu Berlin-Dahlen pro kandidáty archivní služby. Příručka je rozdělena do dvou základních částí. První soustředí pozornost na archivní teorii, druhá na dějiny archivů a archivnictví od starověku do současnosti ve všech evropských zemích a Spojených státech amerických.

V příručce Brenneke předkládá archivní veřejnosti nově formulovaný volný provenienční princip, který stojí vlastně ve středu mezi oběma hlavními složkami provenienčního principu, totiž mezi francouzským principem respektování fondu a holandským registraturním principem. Zásada volného provenienčního principu spočívá v tom, že archivní fond je třeba pořádat tak, aby byl co nejvíce vyjádřen organický charakter instituce, jak jen je to prakticky možné a dosažitelné. Přitom je ale třeba vždy vycházet ze stavu dochované registratury. Případný odklon pracovníků registratury od původní kancelářské normy mohli nejlépe zdůvodnit právě pracovníci registratury, nikoliv již archivář shledávající tento odklon s odstupem času. Stav dochování registratury má tedy být pro archiváře východiskem.

Věcnou, praktickou pomůckou pro německé archiváře byla v roce 1962 v Berlíně vydaná *Archivverwaltungslehre*, kterou zpracoval **Gerhard Enders**.

Do diskusí o poslání archivů, úkolech práce archiváře zasáhl také významný německý diplomatik a archivář **Heinrich Otto Meisner** ve své příručce *Archivalienkunde von 16. Jhd. bis 1918* vydané v Lipsku v roce 1969 a pod totožným názvem, v tomtéž rozsahu vydané i v západní části Německa v Göttingen 1969. Jeho příručka je rozdělena na dva díly, první přináší ve všeobecné části základní terminologii a definice, na ni navazuje péče o archiválie v držení státu, poté v držení soukromém a poslední část sleduje písemnosti soustředěné sbírkovou činností do sbírkových archivů a jiných dokumentačních středisek. Druhý díl se zabývá naukou systematickou, analytickou a genetickou.

Velmi obsáhlou archivní příručku vypracoval kolektiv předních francouzských archivářů. Příručka podrobně probírá všechny otázky archivní teorie i praxe. Pod názvem *Manuel d'archivistique* vyšlo v roce 1970 v Paříži. V úvodní části věnuje pozornost definici archivu a základním pojmům a přehledu francouzských archivů včetně jejich legislativy. Poté je rozčleněna do čtyř částí: 1. všeobecné archivnictví – vznik archivů a jejich vývoj od starověku do dnes, 2. speciální archivnictví – komunální, hospitalières, veřejné notariáty, rodinné a osobní archivy, archivy spolků a archivy hospodářské. Třetí část se zabývá konservováním archiválií, čtvrtá vědeckým, kulturním a správním posláním archivů.⁵

Vzhledem k vývoji francouzského archivnictví, vzhledem k masivnímu zavádění výpočetní techniky do archivů, vydání nového archivního zákona dalo Ředitelství francouzských archivů podnět k vypracování nové archivní příručky. Podílelo se na ní 35 autorů a vyšla pod názvem *La pratique archivistique française* v Paříži v roce 1993.⁶

5 Viz: **Josef Kollmann**: *Manuel d'archivistique. Theorie et pratique des archives en France*, Paříž 1970, 806 s. AČ 22, 1972, 111–118.

6 Viz: **Josef Kollman**: *La pratique archivistique française*. AČ 45, 1995, 192–197.

Otázkám speciálního podnikového archivnictví věnuje pozornost příručka **Ericha Neusse** *Aktenkunde der Wirtschaft* vydaná v Berlíně v roce 1956.

* * *

V našem českém prostředí se s první snahou definovat archiv setkáváme v *Riegrově naučném slovníku* (1860), kde heslo archiv zpracoval Karel Jaromír Erben. Archiv je místo, kde se uchovávají spisy, které se vztahují k jisté rodině, místu, řádu, kraji či zemi. O další definici se pokusil Václav Vladivoj Tomek, který archiv chápe jako sbírku důležitých listin. Moderněji pak postihuje archiv Hynek Kolman v *Ottově slovníku naučném*, který vyšel v Praze v roce 1889. Archiv je soubor písemných, popřípadě také tištěných, památek úřední povahy, které jsou důležité pro dějinný nebo právní vývoj a mají sloužit vědě, veřejné správě nebo i soukromým zájmům.

V roce 1905 se naši archiváři seznámili prostřednictvím Kaiserova překladu s holandskou archivní teorií. Na jejím základě pak naši první moderní českou definici podává ve své příručce *O archivech městských a obecních a jejich správě* (Praha 1924) **Václav Vojtíšek**: „Archiv je souhrn písemností a jiných příbuzných památek povahy dokumentární, který vzešel výběrem za účely správními i vědeckými z materiálu nahromaděného organickou činností úřední.“ Tato charakteristika je mnohem výstižnější, než všechna dosud u nás vyslovovaná vyjádření, přestože zatím nepostihuje rozlišení pojmu archiv a registratura. Definitivně odmítá dosavadní chápání archivu jako nahodilé sbírky písemností, klade důraz na návaznost písemností, vyslovuje se k hlavnímu poslání archivu – jeho účel správní a vědecký a kodifikuje jako archiválii písemnost vzniklou organickou činností úřadu. Řada našich archivářů se k Vojtíškově definici přiklání, např. Josef Borovička (1929). Jako první v českém prostředí připojuje k charakteristice archiválií i písemnosti osobních písemných pozůstalostí, vzešlých z činnosti veřejně činných osobností, **Prof. František Čáda**. **Václav Hrubý**, profesor pomocných věd historických na Masarykově universitě v Brně ve své archivní příručce vydané v Praze v roce 1930 pod názvem *Úvod do archivní teorie a praxe* říká: „Konečně nemám za nemožné, aby se nazval archivem i soustavný soubor psaných, tištěných a obrazových památek, vzniklých z organické činnosti významných tvůrčích duchů (umělců, vědců, cestovatelů apod.) nebo významných lidí, veřejně činných. Tyto památky sice tvořily kdysi jen „spisovnu“ jednotlivce, ale tak cenného pro dějiny kultury lidské, že se jeho spisovna historickou cenou vyrovná leckteré spisovně spolkové. „Spisovna“ takového jednotlivce se jeho smrtí stane archivem – a v tomto smyslu možno mluvit i o archivu jednotlivcové“.⁷ Tím rozšiřuje definici archivu nejen proti Vojtíškovi, ale i proti holandským archivářům. Hrubého

---

⁷ **Hrubý, Václav**: citované dílo, s. 10.

pojetí vyvolalo v našich archivních kruzích polemiku. S profesorem Hrubým souhlasil například ředitel Archivu ministerstva vnitra v Praze Jaroslav Prokeš, ostře proti vystoupil archivář hlavního města Prahy **Václav Vojtíšek** v příručce *O našich městech a patrimoniích a o správě obecních archivů* (Praha 1934).

Druhá světová válka omezila teoretické diskuse o archivnictví. Krátce po válce ale již kolektiv archivářů vědom si potřebnosti chránit, pořádat a zpřístupňovat archiválie vydává *Archivní příručku* (1948), která je vlastně sborníkem přednášek o archivní praxi. Archiváři zde věnují speciální pozornost archivům ústřední, krajské správy, správy patrimoniální, městské, pojednávají i o archivech cechů, spolků, společenství a podniků. Z pera Zdeňka Kristena se čtenář seznámí i se základy pomocných věd historických. Redaktory příručky (vyšla 1948 v Praze) byli **Miloslav Volf a Antonín Haas**.⁸

Na změny v našem archivnictví po jeho začlenění do resortu ministerstva vnitra v roce 1951, po vydání řady instrukcí kodifikujících chod archivnictví u nás reagovali čeští archiváři vydáním dosud poslední české archivní příručky, kterou vytvořil kolektiv autorů a která vyšla pod názvem *Archivní příručka* v Praze v roce 1965. Autorsky se na ní podíleli Zdeněk Šamberger, Jiří Radimský, Jaroslav Vrbata, Gabriela Čechová, Ivo Holl a Josef Nuhlíček. Příručka věnuje pozornost základním pojmům, archivní teorii i praxi, je rozdělena do osmi kapitol, na něž navazuje základní přehled studijní literatury.

1.3 Archivnictví

1.3.1 Obory, zabývající se studiem archiválií

Z praktické potřeby dokázat pravost listiny stvrzující právní pořízení vznikla pomocná věda historická – diplomatika. Tato disciplína, označovaná jako „věda o listinách“, za dobu jejího vzniku považujeme rok 1681, je základní naukou, která nám pomáhá správně charakterizovat a popsat písemnosti uchované v archivu. Vedle ní je tu celá řada dalších disciplin, které archivář ke své práci potřebuje. Tyto disciplíny označujeme jako *pomocné vědy historické*. Rozlišujeme pomocné vědy historické v užším slova smyslu a v širším slova smyslu.

K pomocným vědám historickým v užším slova smyslu řadíme *paleografii*. Je to nauka o vzniku a vývoji písma a učí nás stará písma číst. Lze ji podle příslušného písma dělit na paleografii latinskou, slovanskou, řeckou apod. Postupem času se z paleografie

⁸ Jako další autoři se podíleli kromě zmiňovaného Zdeňka Kristena, Josef Hráský, Václav Čejchan, Emanuel Janoušek, Václav Vojtíšek, Vladimír J. Sedlák, Jan Klepl a Jan Pachta.

vydělovaly další obory, které věnují pozornost určitým specifickým částem souvisejícím s písmem, či psací látkou. Jsou to *epigrafika* – nauka o písmu nápisů na hmotných památkách, *papyrologie* – nauka o písemnostech psaných na papyru, *filigranologie* – nauka o filigránech neboli vodoznamech – speciálních znacích při výrobě papíru, *kodikologie* – nauka o rukopisech. *Chronologie* je nauka o měření času a o mírách k tomu sloužících. Učí nás, jak se kde datovalo a jak převádět staré datovací údaje na dnešní. Vzhledem k tomu, že základem u nás používaného kalendáře je měření času a kalendář křesťanský, je i v našem prostředí používána chronologie křesťanská. *Sfragistika* studuje pečeti, kterými byly písemnosti jednak uzavírány, nebo jimiž byla dokazována průkaznost a právní platnost listiny. *Heraldika*, nauka o erbech, věnuje pozornost vzniku znaků a jejich užívání. *Genealogie* je nauka o příbuzenských vztazích mezi jednotlivci, hrála významnou roli při řešení právních a dědických nároků. *Metrologie* je naukou o starých mírách a váhách a o způsobu převádění pestré palety měř na míry dnešní.

Kromě těchto pomocných věd historických je archivář při své práci odkázán na pomoc dalších vědních oborů, které se shrnují pod pojmenováním pomocné vědy historické v širším slova smyslu. K nim se řadí *numismatika* – nauka o platebních prostředcích a jejich vývoji, *správní dějiny*, *právní dějiny*, *historická geografie*, *demografie*, *statistika* a řada dalších. Obzvláště velkého významu pro práci archiváře nabyly dějiny správních systémů a legislativa usměrňující vývoj společnosti.

Jak již bylo řečeno, největší měrou se na poslání archiválií podílí diplomatika. Ta se ve svých počátcích zabývala výhradně listinami. Posléze rozšířila svůj zájem i na další písemné dokumenty vzniklé z úřední činnosti. *Listina* vznikla ze dvou po sobě jdoucích procesů. Prvním bylo právní jednání, které dalo obsah listiny. Na ně navazovalo zlistinění, tedy písemné sepsání výsledku právního jednání. Původcem právního jednání býval pravidelně příjemce písemností, v jehož zájmu bylo potvrzení právního nároku a sepsání listiny. Jednání, kterým se připravoval právní počín, nazýváme *jednáním přípravným – diplomatickým*. Po jeho ukončení dal vydavatel příkaz ke zlistinění. Známe dva typy listin – listinu pořizovací a listinu dokazovací. Historický vývoj s sebou přinesl další typy písemností. Dnes rozlišujeme pět základních tzv. diplomatických kategorií. Jsou to *listiny*, *listy*, *mandáty*, *úřední knihy a akta*.

Listinu chápeme jako písemné svědectví o pořízení trvalé právní povahy. Český termín listina je moderní a zavedl jej až František Palacký. Dříve se užíval termín list ovšem s přívlastkem (list hlavní, lácí – upomínka dlužníka, mocný – zplnomocnění, zatýkáci, provolací – prohlášení odúmrtí, průvodní – pas, kšaftový – testament, pühonný – předvolání k soudu atd.)

Druhou skupinu tvoří písemnosti mnohem rozličnější povahy – *listy*. Sem přiřazujeme jednak tzv. *pravé listy*, tedy soukromé dopisy. Patří sem i další písemnosti souhrnně

označované za korespondenci a jsou to i různé typy úředních a hospodářských písemností.

Mandáty jsou písemnosti, jimiž je udělován nějaký rozkaz či příkaz. Jsou zpravidla vydávány ve formě otevřené a na rozdíl od listin mívají zpravidla jen dočasnou platnost.

Veřejné úřední knihy, k nimž počítáme knihy městské, pozemkové nebo cechovní, znamenávaly též právní počin. Zápis neboli vklad do uvedených knih byl dosvědčením nabytí majetku apod.

Úřední knihy pro vnitřní potřebu vytvářel úřad jako pomůcku pro svoji práci. V kancelářích byly například vedeny *kopíáře* pro zaznamenávání písemností různých vydavatelů došlých do kanceláře příjemce, nebo *registra* pro zapisování písemností z kanceláře vypravovaných. Kromě nich sem náleží různé hospodářské a účetní knihy.

Akta jsou nejrozšířenějším a nejrozsáhlejším typem archiválií. Jsou to celé komplexy spisů pojednávajících o úředním jednání v celém jeho průběhu.

Kromě písemností úřední provenience jsou v archivech ukládány i *písemnosti soukromé povahy*. Jde o písemnosti dokladující život a dílo významných jedinců. Přiřazujeme sem osobní doklady, rodinnou, osobní i jinou korespondenci, denníky, zápisníky, paměti, doprovázené fotografiemi, novinovými výstřižky aj.

1.3.2 Archivistika

V těsné návaznosti na diplomatiku stojí archivní nauka – archivistika. Tato mladá, nedlouho se vyvíjející disciplína studuje archiválie všeho druhu. Zkoumá, jak se jednotlivé písemnosti staly spisem, aktem, registraturou a archivním fondem. Zjišťuje proto, stejně jako diplomatika, organizaci písemnosti v minulosti a přítomnosti jako základ pro zjišťování jejich vlastní funkce s cílem určit, jak se mají archiválie pořádat, uchovávat, skartovat, sepisovat, konzervovat, ukládat, využívat a podobně. Archivistika je tedy věda o archivních fondech jako o organicky vzniklých a dělených celcích a o archiváliích jakožto člancích těchto celků. Dnes se ustálilo členění archivistiky na pět tematických podskupin. První je *archivní teorie* soustřeďující se na základní pojmy, terminologii, typologii archivů a archiválií. Druhá věnuje pozornost *dějinám registratur a archivů*. Třetí součástí je *archivní technika* věnující pozornost ochraně archiválií. Konzervaci, mikrofilmování a podobně. Normám, které usměrňují činnost archivů, řídí jednotlivé procesy a stanoví i strukturu archivů, věnuje pozornost další součást archivistiky, totiž *archivní právo*. *Archivní správní praxe* se soustřeďuje na spisovou službu, skartaci, pořádání, inventarizaci a badatelskou a řešeršní službu.

Starší pojetí archivistiky ji dělilo pouze na dvě součásti, totiž archivní teorii (Archivtheorie, eigentliche Archivkunde) a archivní praxi (praktische Archivlehre, Archivtechnik).

1.3.3 Zrod a zrání písemností

Za místo zrodu archiválií můžeme označit kancelář. Nežli došlo k vytvoření systematicky uspořádané kanceláře, zhotovoval pro vydavatele listinu *notář* neboli *písař*. Byla to školená osoba ve službách vydavatele, nebo i osoba příležitostně najímaná. Název *notarius* (ve staré češtině *písař* – známe *písaře* městské, nejvyššího *písaře* zemského) byl odvozen z latinského *nota* (*nota tironiana*) v římské době vlastně znalec tironských *not* – zkratk, čili rychlopisec. Toto umění nabývalo ale na vážnosti a v 1. polovině 3. století je již pojmem *notář* označován tajný císařův *písař*. Tohoto úředníka, který má na starosti písemnou stránku správní agendy, pak nacházíme ve středověku na všech dvorech: papežském, královských, biskupských, knížecích i ve službách měst. S nárůstem písemné agendy již *notář* sám nestačuje vyhotovovat všechny písemnosti, písemnost tedy sepíše jiný znalec písma a vydavatelův *notář* jen ověří její správnost a opatří ji vydavatelovou pečetí. Z potřeby přehlédnout celý právní stav věci vydavatele, všechna jeho práva, právní závazky i poměry ke všem osobám s nimiž se vydavatel stýká vede k utváření kanceláře. *Notář* si přibírá k ruce další pomocné síly – *písaře*, kteří podle jeho návodu a za jeho dozoru zhotovují písemnosti, *notáři* jsou odpovědni a podřízeni. *Kancelář* má na starosti zlistiňování právního jednání, ale i vedení právního jednání, tím její vážnost a význam v rámci celé správy vydavatelovy vzrůstá. *Kancelář* se tak stává páteří celé administrativy, neboť jí musí projít všechno písemné jednání.

Osoba pověřená vedením kanceláře má velký vliv u majitele kanceláře, bývá jeho hlavním rádcem a je označován titulem *kancléř* (*cancellarius*). V rozvinuté kanceláři se *kancléř* sám neúčastní kancelářských prací, je ale majiteli kanceláře za bezvadný chod kanceláře odpovědný. Skutečným vedoucím kanceláře je *kancléřův* zástupce *protonotář*, který je *kancléři* odpovědný za přesný chod kanceláře. V rozvinuté kanceláři může být *protonotářů* několik, každý z nich řídí několik jeho speciální agendě podřízených pracovníků kanceláře. K významnějším členům kanceláře patří také sekretář, který býval v dřívější vývojové fázi důvěrným *notářem* majitele kanceláře. O tom, jak se jednotliví členové kanceláře podíleli na zhotovení listiny, nám podávají zprávy *kancelářské poznámky*. Činnost kanceláře upravují speciální *kancelářské řády*.

Dalším produktem činnosti kanceláře je *zápis* neboli *vklad* pořizovaný v *právní úřední knize*. *Zápis* je formální obdobou listiny, neboť svou právní podstatou se jí úplně rovná. Místo, aby *kancelář* vyhovovala na právní počín častěji se v kanceláři opakující, pocho-

pitelně pro různé příjemce, listinu, pořizuje kancelář speciální úřední knihu, přičemž do ní vložený zápis nabývá právní průkaznosti právě vahou této úřední knihy (městské knihy, zemské desky). Nejsou ovšem řídké případy, kdy vydavatel poté, co nechal učinit vklad do úřední knihy, nechává také vyhotovit a zpečetit listinu.

Činností kanceláře se v ní hromadí písemnosti. Jsou to jednak *koncepty* písemností z kanceláře vyšlých, jednak *originály* nebo *opisy* písemností do kanceláře došlých. Koncepty byly v kanceláři zpočátku pořizovány na volné listy, které byly v některých případech dodatečně svazovány. V pozdější době jsou koncepty systematicky psány do *konceptářů* – knih konceptů, notulářů. Kromě toho byly koncepty opisovány do *register*, která měla sloužit pro získání přehledu o vyhotovených a vypravených písemnostech. Ve velkých kancelářích se vedou zvlášť *registra listin* a *registra listů*. Kromě těch hlavních register vede ještě kancelář *úřední knihy správní* – tedy různé rejstříky soudní, berní, počtů, urbárií a podobně, do nichž je soustavně zaznamenáváno písemné jednání v dané věci. Uvedené typy písemností ještě spolu s úředními knihami správními (např. zemské desky) mají povahu písemností z kanceláře vyšlých.

Písemnosti do kanceláře došlé jsou buď *originály* nebo *opisy*. V originále dochází do kanceláře písemnosti, jejichž je majitel kanceláře příjemcem. Aby je kancelář mohla lépe zaevidovat, označuje je na rubu – in dorso heslovitým regestem (indorsát), po připsání značky registraturního uložení – *registraturní signatury*, zapisuje je do *inventářů* podle uložení v registratuře i s registraturními signaturami a pro bezpečnost je opisuje do *copiářů* (*copiarium, cartularium, diplomatarium*).

Soubor písemností a knih vyhotovených v kanceláři i písemností do kanceláře došlých a zde systematicky uložených pro případ úřední potřeb nazýváme *spisovnou – registraturou*. Podstatou spisovny je systematické uložení písemností pro případ úřední potřeby.

V období 16. století, kdy dochází k zlistiňování i samotného právního jednání se vytváří nový druh písemností *akt – spis*. Ten se rodí v rámci projednávání věci v kanceláři. Žádost či stížnost, adresovaná majiteli kanceláře, označovaná jako *podání*, kancelář přijme a zapíše do *podacího protokolu* (*protokollum exhibitorum*), který mívá pravidelně pět rubrik (jednací číslo, datum – presentatum, jméno referenta jemuž je spis přidělen, obsah podání, počet příloh). *Podatelna*, oddělení, které písemnost přijímá, předá spis příslušnému referentu k vyřízení, referent vyhledá *priora* – spisy, které jsou v kanceláři uloženy z dřívější doby a s vyřizovanou záležitostí souvisí, spis zpracuje a s konceptem, který navrhuje vyřízení spisu předá představenému úřadu. Když představený referentův koncept schválí (approbuje), odevzdává se celý spis jinému oddělení kanceláře – *vypravně* (*expeditu*), která vyhotoví *čistopis* (*mundum*) konceptu. Poté se čistopis srovná s konceptem a opraví (kolacionuje, předává se představenému kanceláře k podpisu a expeduje. O expedici vede vypravna zvláštní knihu – *hlavní kniha*, v níž je vyznačeno

jednací číslo, presentatum, jméno referenta, obsah aktu a další poznámky. Následně se spis předá třetímu oddělení kanceláře – *spisovně – registratuře*. V registratuře je spis opatřen presentatem (ad R. 10/12 1833 = ad registrandum 10. prosince 1833) a zapíše se do *registraturního elenchu* s datem, kdy byl odevzdán spisovně. Poté je akt zapsán do *registraturního indexu (repertoria)*. Sem je zapisován v abecedním pořadí osobních jmen žadatelů (resp. adresátů), nebo věcných hesel. Tak dochází k řazení spisů týkajících se jedné osoby nebo jedné věci. Uvedené indexy pak slouží k nalezení spisu v registratuře v případě potřeby.

Spisovna tak odráží činnost a také kvalitu činnosti kanceláře. Po určité době (počítalo se 30 let) se registratura předává – přeměňuje v archiv. Původní pořádek spisovny se tak stává i původním pořádkem archivu. V podstatě se nestává, že by archiv přejal registraturu neporušenou. Musí proto postupovat obezřetně, aby svým případně ukvapeným zásahem nezpůsobil další poškození spisovny.

1.4 Třídění archiválií

1.4.1 Charakteristika archiválií a jejich funkce

Za archiv považujeme psané, obrazové a zvukové památky dokumentární povahy, vzniklé ze soustavné organické činnosti svých původců (úřadů, institucí, podniků, právnických i fyzických osob apod.), které původci již ve svých registraturách nepotřebují, které však byly pro svou společensko-politickou či vědeckou důležitost vybrány a určeny k trvalé úschově. Jednotliví původci písemností vytváří, podle svého zaměření a činnosti, činnosti politické, správní, soudní, finanční, církevní, technické, obchodní, hospodářské, umělecké, literární aj., různé druhy archiválií. Známe listiny, listy, úřední knihy, spisy, evidenční pomůcky, mapy, plány, statistickou dokumentaci, technické výkresy, letáky, novinové výstřižky, obrazy, fotografie, filmy, gramofonové desky, magnetofonové pásky a v neposlední řadě audiokazety, videokazety a diskety. Uvést můžeme také rukopisy vědeckých a uměleckých prací, tištěné a rozmnožené zprávy o činnosti, katalogy, ceníky, diáře, kroniky, publikace vydávané původcem a další. Některé z těchto památek se stávají archiváliemi jen tehdy, byly-li součástí aktů, tj. jestliže tvořily nedílnou součást organizované registratury. Základem ale přesto zůstávají písemnosti a) individuální – psané ručně či strojem, b) hromadné – rozmnožované různou tiskařskou technikou (průpis, litografie, ormig, xerox...)

Mnohdy je obtížné stanovit přesně hranici mezi archiváliemi a materiálem knihoven a muzeí a někdy nám stěží pomohou i stanovená rozlišovací hlediska podle cíle těchto památek (u knihovního materiálu cíl literární, u muzejního výstavní a u archivního právní), či podle sběrné oblasti (u knihoven a muzeí volná sběrná oblast, u archivů příslušné místo uložení).

Obdobnou starost působí různé archivní sbírky, které do archivu buď přišly v minulosti, nebo se zde vytvářejí ať záměrně či náhodně. Jde například o sbírky listin, sbírky plánů aj., které ztratily svou souvislost s původní registraturou. Podle současných archivních zásad se již tyto sbírky nevytvářejí, ale naopak je v archivnictví snaha přiřadit tyto uvolněné archiválie k jejich původním registraturám. Některé archivy ovšem vytvářejí tzv. sbírky soudobé dokumentace, v nichž soustřeďují různé příležitostné drobné tisky, plakáty, vyhlášky, noviny, časopisy, případně vzpomínky současníků, především tam, kde péče o dochování těchto dokumentů není svěřena jiné instituci.

Množství úředních písemností stále vzrůstá i jejich dochovanost je stále lepší, přesto se nikdy nestanou výhradním historickým pramenem. Historik je musí doplňovat i jinými písemnými památkami a předměty hmotné kultury.

K využívání a správnému hodnocení písemností nám pomáhá **nauka o pramenech**, která nás učí, jak písemnosti potřebné pro zpracování určitého historického tématu hledat (*heuristika*), jak je hodnotit (*kritika – vnější a vnitřní*) a vykládat (*interpretace*).

1.4.2 Třídění archiválií

O třídění písemností na jednotlivé skupiny se vedly a vedou stále diskuse. Nejčastěji je dnes přijímáno dělení na písemnosti *úřední*, *dokumenty soukromé* a na *vyprávěcí prameny*. Z archivního hlediska nás převážně zajímají písemnosti úřední povahy které se dále dělí do tzv. *diplomatických kategorií*. I o počtu a vymezení jednotlivých diplomatických kategorií se vedou diskuse. V našem archivnictví bylo přijato základní, již zmíněné, dělení na *listiny*, *listy*, *mandáty*, *úřední knihy a akta*. Kromě nich jsou v našich archivech ukládány i písemnosti soukromé povahy, které tvoří různé osobní doklady, rodinná, osobní i jiná korespondence, deníky, paměti, odborné rukopisy, případně jsou doplněny fotografiemi, novinovými výstřižky a podobně. Písemné soukromé pozůstalosti osob veřejně činných se obvykle ukládají v archivech. Písemné pozůstalosti vědců a literátů se spíše svěřují muzeím, knihovnám a literárním archivům. Cílem vyprávěcích pramenů (literárních rukopisů) je dochovat zprávy o událostech a jevech ve společnosti. Nemívají funkci správní či právní a nesouvisejí s konkrétním úředním jednáním. Jejich složení je velmi pestré, náleží sem anály, kroniky, životopisy, legendy a různá historická pojednání. Tyto písemnosti se stávají cenným doplňkem úředních archiválií. Uvedené

složení jednotlivých druhů písemností odpovídá staršímu historickému vývoji a je vcelku přehledné.

Mnohem obtížnější je rozčlenění písemností vzniklých v 16. století a později, neboť s postupující byrokratizací správy přibývá řada nových písemností. První pokus utřídit zdánlivě jednotná všeobecná úřední akta podle *postavení původců ve vztahu k příjemci* na straně jedné a podle *vnitřního stylu* na straně druhé učinil již rakouský osvícenec Josef Sonnenfels.⁹ Důkladně toto třídění propracoval Heinrich Otto Meisner v systematické části své nauky o aktech publikované v Berlíně (1935) pod názvem *Aktenkunde*. V ní autor rozlišuje písemnosti, jejichž vydavatel je ve vztahu k příjemci v nadřízeném postavení, v postavení podřízeného nebo jsou-li si vydavatel i příjemci postaveni na roveň. Dalším měřítkem třídění je pak gramatická konstrukce písemnosti, je-li písemnost stylizována v 1. osobě singuláru či plurálu, nebo ve 3. osobě singuláru. Tímto je dán vnitřní styl písemnosti.

Podle původců dělíme písemnosti na *všeobecné státní písemnosti* – to jsou písemnosti politicko-policejní správy, k nim můžeme připojit i speciální resortní písemnosti soudní, vojenské a další. Jiným typem veřejných písemností jsou písemnosti *stavovské, městské, patrimoniální, církevní* a další. Nebývalý nárůst zaznamenaly zvláště po průmyslové revoluci písemnosti *hospodářské*, vzniklé ze zemědělského, obchodního, živnostenského a průmyslového podnikání, pro něž se vytváří zvláštní *nauka o hospodářských aktech*.

Starší doba vystačila s poměrně málo druhy písemností, společenský a hospodářský rozmach ale přináší další a další typy písemností, až dospívá k nebývalému nárůstu písemností, který se stává spíše překážkou. I v dnešní době jsme svědky zbytečného „papírování“, obrovské duplicity a multiplicity písemností způsobované projednáním „věcí“ v několika resortech, či instancích, které jsou projevem byrokratismu a neuváženého, přehnaného centralismu.

Obecně jsou u nás jako mezníky ve vývoji jednotlivých typů spisů uznávány 16. století, kdy končí úplná převaha listin a několika málo typů úředních knih, druhá polovina 18. století, kdy dochází k rozvoji administrativy i v nižších správních složkách a druhá polovina 19. století, kdy dochází s nástupem kapitalismu k nárůstu hospodářských a účetních písemností.

---

9 Sonnenfels, J.: *Über den Geschäftsstyl*. Wien 1820.

1.4.2.1 Dělení akt v období od 16. do poloviny 18. století

Písemnosti nadřízených institucí

První skupinu tvoří **dokumenty panovníků**. Panovníci od 16. do 20. století vydávali sami řadu různých pokynů, svolení, rozkazů, rozhodnutí a oznámení. Panovníci byli nejen zákonodárci, tvůrci práva, ale i jeho vykonavatelé.

Privilegia, majestáty, diplomy, lenní a ochranné listy, potvrzení o dobrém rodu šlechticů, indigenátní a inkolátní listiny, tržní výsady aj. jsou písemnostmi, které zajišťují různá práva jednotlivců i korporací. Jsou obvykle psány na pergamenu, bývají i graficky zdobeny, užívá se v nich velkého titulu panovníka a je k nim přivěšena velká majestátní pečeť.

Edikty, mandáty a patenty jsou písemnosti, jimiž se zveřejňovaly různé obecné pokyny, nařízení, vyhlášky, řády, konstituce a zákony určené v převážné většině všem obyvatelům země a stávají se vlastně obecnou normou. Byly proto opisovány do knih normálií a patentů a rozmnožovány litograficky a tiskem.

Reskripty jsou písemné pokyny panovníka adresované jednotlivým státním úřadům. Jsou uvedeny malým titulem panovníka, mají přesnou adresu, nemají koroborační formulí, datum je přímo připojeno k textu a jsou vlastnoručně podepsány panovníkem, kancléřem a radou.

Vlastnoruční dopisy, kabinetní listy jsou písemnosti panovníka stylizované v první osobě singuláru, mají obvykle intimnější charakter, mají formát, chybí intitulace a dopis je uveden přímým oslovením adresáta. Podpis je vždy vlastnoruční, datum je uváděno na dalším řádku vpravo pod podpisem. Tímto způsobem si panovník dopisoval jen s nejvyššími úředníky a ministry, kteří tuto přímou poštu ukládali do svých soukromých písemností nebo do tajných archivů.

V neosobní formě a stylizované ve 3. osobě jsou *dvorské dekryty*. Jsou uvedeny titulem panovníka, který dává na vědomí určitému adresátovi své rozhodnutí, dále následuje datum a někdy i vlastnoruční podpis. Vyvinuly se z panovníkových poznámek učiněných na okraji došlého podání (tzv. marginální poznámky).

Druhou skupinu tvoří **písemnosti vydávané vyššími úřady z vlastní iniciativy nebo v zastoupení panovníka** (ad mandatum).

Reskripty a dekryty jsou nařízení vyšších úřadů buď institucím podřízeným nebo jednotlivcům, jsou formulovány neosobně („Tribunál nařizuje, aby...“). Počet vlastnoručních podpisů, stejně jako stylizace v 1. osobě singuláru či plurálu, je závislý na tom zda dekret vyhotovoval představený úřadu, či úřad jako kolegiální orgán.

Písemnosti úřadů stejně postavených

Po někdy květnatém oslovení následuje vlastní text bez zbytečných formulí, obvykle podepsaný jen výkonným sekretářem nebo referentem. Slavnostní, přesnou formu si

stále ještě podržují jisté písemnosti mezistátní a diplomatické, nóty, konkordáty, akreditivy, depeše, plné moci atd. V přímé korespondenci mezi panovníky pak převládá příbuzenské oslovení, kurtoazní styl a jednoduchý podpis a datace.

Písemnosti podřízených úřadů a přípisy poddaných

Charakteristickým poznávacím znakem těchto písemností je obvykle jejich ponížené formulování. Jedná se o zprávy, relace, návrhy, stížnosti, žádosti, přednesení, dobrá zdání. Od poddaných přicházely různé suppliky, petice, memoriály a rozklady.

Z rozdělení podle podřízenosti se vymykají písemnosti s neutrálním charakterem – sentence, lustra, extrakty, recesy, postskripta atd. a tzv. *vnitřní písemnosti* – vnitřní pokyny a zprávy, zápisy pro domo, protokol, promemoria, inventáře, tabely všechny kancelářské a registraturní pomůcky aj.

Pro nemožnost registrovat v 18. století již všechna došlá a vyřizovaná podání mizí nám z kancelářů kopiáře, diplomatáře, registra i jiné pomůcky.

1.4.2.2 Dělení akt v období od poloviny 18. století do poloviny 19. století

Ve všeobecné státní správě se všechna akta obvykle dělí na tajná, presidiální a všeobecná.

Za merkantilismu se ve všeobecných státních aktech setkáváme s nárůstem hospodářských dokumentů, které za liberalismu ustupují do pozadí. Vývoj od absolutismu ke konstituční monarchii s sebou přináší snížení počtu panovníkem vydaných a podepsaných písemností, naopak narůstá počet normativních a správních pokynů, zákonů, vládních nařízení a výnosů, které jsou navíc pravidelně otiskovány v různých sbírkách a věstnících.

1.4.2.3 Dělení akt od poloviny 19. století

Za charakteristický rys můžeme označit specializaci písemností v rámci politické, justiční, finanční i vojenské správy apod.

Svůj specifický vývoj prodělávaly i spisy *stavovské a samosprávné, spisy městské, spisy církevní i spisy patrimoniální správy*.

1.5 Archivní terminologie

S rozvojem archivistiky souvisí úsilí na vytvoření obecně přijatelné, jednotné a závazně přijímané archivní terminologie. Snahy o vytvoření jednotné terminologie můžeme sledovat jak u našich českých archivářů nejdříve v období první republiky, tak na mezinárodní úrovni.

Již v roce 1933 byl na Institutu pro mezinárodní duchovní spolupráci ustaven výbor archivních znalců, který věnoval pozornost archivní terminologii. Členy výboru byli čelní představitelé archivnictví jednotlivých evropských zemí: *J. Cuvelier* – generální archivář Belgie, *Pierre Caron* – ředitel francouzských archivů, *Hilary Jenkinson* – Velká Británie, *Eugenio Casanova* – archivní superintendent v Římě, *Robert Fruin* – generální archivář v Nizozemí, *Jozef Siemensi* – generální ředitel polských archivů. Odborné diskuse a vypracování slovníku přerušila válka. Po válce ovšem evropští archiváři navázali na předválečné snahy. Usoudili, že se bude lépe rozvíjet vzájemná spolupráce, vytvoří-li se sjednocující orgán archivářů. Již v roce 1948 se vedla přípravná jednání na ustavení *Mezinárodní archivní rady*, kterých se za naši republiku účastnil Prof. Dr. Václav Husa. O terminologickém slovníku se jednalo na prvním mezinárodním kongresu v Paříži v roce 1950. Na třetím mezinárodním kongresu ve Florencii v roce 1956 byl dohodnut způsob práce na slovníku i jeho jazykové provedení. Bylo stanoveno, že základním jazykem slovníku bude francouzština, ale termíny budou uváděny ještě v dalších pěti evropských jazycích. Výsledkem dlouholeté práce bylo vydání mezinárodního slovníku v roce 1964 pod názvem *Elsevier's Lexicon of Archives Terminology* se 175 termíny. Na práci při tvorbě slovníku se podíleli opět významné osobnosti evropského archivnictví: za Velkou Británií *Petr Walne*, za Německo *Heinrich Otto Meisner a Wolfgang Leesch*, za Francii *Henry Bautier* a další.

Vzhledem k rozdělení Evropy na dva tábory, nepodíleli se na tvorbě mezinárodního slovníku archivní terminologie archiváři východoevropských zemí, a také v něm nejsou zahrnuty termíny v některém ze slovanských jazyků. Proto již na druhém zasedání vedoucích představitelů archivnictví socialistických zemí v Postupimi v roce 1970 bylo rozhodnuto zpracovat obdobný slovník archivní terminologie postihující vývoj archivní terminologie v socialistickém archivnictví. Diskutován byl tento návrh na 3. zasedání v roce 1972 ve Varšavě i 4. zasedání v Horním Smokovci a Praze v roce 1974. Ve společné skupině expertů byli zástupci jednotlivých zemí, české a slovenské archivnictví zastupovali Dr. Gabriela Čechová a Dr. Michal Kušík. Výsledkem práce pak byl *Slovník archivní terminologie socialistických zemí*. První díl vyšel v Moskvě v roce 1982, druhý díl v roce 1988.

V roce 1977 zařadila Mezinárodní archivní rada do svého programu nový projekt mnohojazyčného archivního slovníku. Pracovní skupina ve složení *Petr Walne* – Velká

Británie, *Francois J. Himly* a *Michel Duchein* – Francie, *Eckhart G. Franz* – NSR, *Antonio Arago* – Španělsko, *Frank B. Evans* – USA, *F. I. Dolgich* – SSSR a *Charles Kecskeméti* – výkonný tajemník Mezinárodní archivní rady započala svoji práci v roce 1977. Výsledkem sedmileté práce komise a diskusí s řadou dalších odborníků je slovník *Dictionary of Archival Terminology (Dictionnaire de terminologie archivistique)*, který byl vydán v roce 1984. Jedná se o slovník výkladový, obsahující více jak 500 základních pojmů. Výklad je dvojjazyčný – anglický a francouzský a ekvivalenty vykládaných termínů jsou připojeny ještě v dalších pěti jazycích – holandštině, němčině, italštině, ruštině a španělštině.

Podobnou potřebu dát k dispozici českým archivářům sjednocující slovníček archivní terminologie cítila i ediční subkomise při Státní archivní komisi. Sestavením slovníčku byla pověřena čtyřčlenná pracovní skupina, kterou tvořili Doc. Dr. František Roubík z Historického ústavu, Dr. Antonín Haas z Archivu země české, Dr. Josef Kollmann z Ústředního archivu ministerstva vnitra a Dr. Zdeněk Fiala učitel pomocných věd historických na Filosofické fakultě University Karlovy. Okruh termínů byl omezen na názvy ze staré úřední i současné archivní praxe. Neobsahuje termíny z pomocných věd historických ani právní historie a větší důraz klade na archivní praxi. V roce 1954 se tak dostal do rukou archivářů *Slovníček archivní terminologie*, který na čtyřiceti sedmi stránkách přináší nejdůležitější pojmy. Na tento slovníček navázal v následujícím roce druhý díl, který vzešel pera Václava Černého a soustředil se na terminologii zemědělsko-lesnických archivů.

Intenzivně pracovali v letech 1947–1952 na terminologickém slovníku polští archiváři. Jejich slovníček – *Polski słownik archiwalny* je rozdělen do dvou částí, první uvádí polské termíny a vžitě latinské ekvivalenty, druhá část termíny cizí – německé, ruské, francouzské, anglické i české. Obsahuje více jak 800 hesel, jimiž chce napomoci ke sjednocení a ustálení polského archivního názvosloví. Polští archiváři považovali slovníček za první počín, tematiku chtěli dále rozvíjet a dojít k vypracování encyklopedie k oboru archivní teorie, praxe i dějin archivnictví.

V současné době zvažují čeští archiváři zpracování moderního českého archivního terminologického slovníku. Již v roce 1976 vyslovila na svém zasedání vědecká archivní rada námět vypracovat systematický heslář, v němž by byly termíny shromážděny do okruhů podle oborů archivní činnosti. Uvnitř těchto oborů by byly tříděny hierarchicky podle nadřazenosti a podřazenosti pojmů. To by již znamenalo vytváření uceleného archivního tezauru.

Literatura

ARCHIV – JEHO POJEM A POSLÁNÍ

Fiala, Zdeněk: *Pojem archivu*. AČ 1, 1951, 104–108.

Vojtíšek, Václav: *O poměru knihoven a archivů*. Slkni 3, 1934, 58n.

Wurmová, Milada: *Archiv jako instituce*. SAP 19, 1969, 30–40.

Wurmová, Milada: *Pojem „archiv“ v české archivní terminologii*, AČ 17, 1967, 13–20.

Wurmová, Milada: *Vztah archivů k muzeím a knihovnám*. SAP 19, 1969, 305–347.

DEFINICE ARCHIVU

Čáda, F.: *Archiv*. Definice, význam, vývoj. Slovník národohospodářský, sociální a politický I. Praha 1929, s. 120 n.

Mendl, B.: *Mullerův doslov k systému holandských archivářů*. ČAŠ 4, 1927.

Růžička, Jindřich: *Úvaha nad jedním pokusem o systém „archivní vědy“*. Na okraj Papritzovy „Archivwissenschaft“. AČ 35, 1985, 168–178.

Šamberger, Zdeněk: *Od archivní teorie k archivní vědě*. K archivně teoretickému vývoji u nás po roce 1945. SA 6, 1971/1, s. 243–278.

ARCHIVNÍ PŘÍRUČKY

Archivní příručka. Archivní správa MV, Praha 1965.

Brenneke, Adolf – Leesch Wolfgang: *Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des Europäischen Archivwesens*. Koehler a Amelang, Leipzig 1953.

Casanova, Eugenio: *Archivistica*. Siena ²1928, XVI + 533 s.

Enders, Gerhard: *Archivverwaltungslehre*, Berlin 1962, ²1967.

Horváth, V. – Kartous, P. – Watzka, J.: *dokumentov Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*, Bratislava, Archívna správa 1988, 204 s.

Hrubý, V.: *Úvod do archívni teorie i praxe*. Praha 1930.

Jenkinson, Hilary: *A Manuel of Archive Administration*. London ¹1922, ²1937, ³1966.

Kňazev, J. C.: *Teoria a tehnika archivnogo děla*. Leningrad 1935.

La pratique archivistique Francoise. Sous la direktion de Jean Favier, assisté de Daniele Neirinc. Paris, Archives Nationales 1993, 630 s.

Löher, Franz von: *Archivlehre. Grundzüge der Geschichte, Aufgaben und Einrichtungen unserer Archive.* Paderborn 1890.

Manuel d'archivistique. Théorie et pratique des archives en France. Paříž 1970, 805 s.

Meisner, H. O.: *Archivalienkunde von 16. Jhd. bis 1918.* Leipzig. Göttingen, Vandenhoeck + Ruprecht 1969.

Miřajev, G. K.: *Archivní teorie a praxe.* Moskva 1946, český překlad Praha 1955.

Muller, Samuel – Feith, Johan Adrian – Fruin, Robert: *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archiven, ontworpen in opdracht van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland.* Groningen 1898, 2 1920. Německý překlad: **Kaiser, Hans:** *Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven.* Leipzig 1905.

Italské vydání: **Bonelli, Giuseppe – Vittani, Giovanni:** *Ordinamento e Inventario degli Archivi.* Turin 1908.

Francouzské vydání: **Cuvelier, J. – Stein, H.:** *Manuel pour le Classement et la Description des Archives.* Haag 1910.

Anglické vydání (po 2. holandském vydání): **Leavitt, Artur H.:** *Manual for the Arrangement and Description of Archives.* New York 1940.

České pojednání: **Kratochvíl, Václav:** *Holandská teorie archivní a archivnictví u nás.* ČČH 13, 1907, 1–10, 137–149

Schellenberg, T. R.: *Modern Archives. Principles and Techniques.* Chicago, Melbourne 1956.

Německý překlad: **Banzhof, Gudrad:** *Akten – und Archivwesen in der Gegenwart. Theorie und Praxis.* München 1961

Neuss, Erich: *Aktenkunde der Wirtschaft.* Berlin 1954–1956.

Schellenberg, T. R.: *The Menegement of Archives.* London, New York 1965.

Vojtíšek, V.: *O archívech městských a obecních a jejich správě.* Praha 1924.

Vojtíšek, V.: *O našich městech a patrimoniích a o správě obecních archivů.* Praha 1934.

Volf, M.–Haas, A.: *Archivní příručka,* Praha 1948.

2. ČESKÉ ARCHIVNICTVÍ A ARCHIVY

2.1 Český korunní archiv

Na prapůvodní místo uložení českého korunního archivu se názory badatelů různí. Mnozí se domnívají, že bylo za panování knížete a krále Vratislava II. (1061–1092) na Vyšehradě. Zde Vratislav zřídil kapitolu, která měla být protiváhou pražského biskupa Jaromíra, Vratislavova bratra. Se vznikem kapitolu, jak se domnívá Theodor Thaulow z Rosenthalu, souvisí i vznik panovnické kanceláře a jmenování kancléře, kterým byl i v dobách budoucích vyšehradský probošt. V domnělých originálech Vratislavovy listiny pro klášter hradištský a opatovický, také pro kostel vyšehradský a boleslavský svědčí o existenci kanceláře vybavené pečatním typářem. Za konkrétní místo uložení je považována „camera ducis“, kde byly archiválie uloženy spolu s pokladem. Zde byly pravděpodobně ukládány i písemnosti došlé např. z papežské kanceláře, které se ovšem nedochovaly. Situaci na Vratislavově dvoře musíme považovat za mimořádnou a výjimečnou, protože dalších zhruba 70 let prameny o kanceláři i archivu mlčí.

Josef Emler datuje kancelář českých knížat až do doby panování Vladislava II. (1140–1172). Za jeho panování se dvůr přesouvá na Hradčany. Přímý doklad o uložení královského pokladu, a tedy i archivu, na Pražském hradě v katedrále sv. Víta máme k roku 1279, kdy byl v sakristii pražského dómu vyloupen braniborskými rytíři. Místem uložení byla sakristie při severní postranní lodi, poblíž svatovítského chóru. Spolu s korunním archivem zde byl uložen i archiv metropolitní kapitolu, o čemž svědčí dochování některých listin Přemysla Otakara I. a Přemysla Otakara II. v archivu metropolitní kapitolu, uváděných v inventáři listin pražské metropolitní kapitolu z roku 1551.

Summa cancelariae dochovala formulář listiny, jíž Karel IV. zřizuje archiv české koruny, ustanovuje archiváře a uděluje mu instrukce, jak archiv spravovat, vést kopiáře a archiválie třídit. Přesné datum tohoto ustanovení neznáme, přesto poznámky na plikách a dorsech listin svědčí o zavedení archivního pořádku kolem poloviny 14. století. Kromě poznámek o archivním uspořádání nelzáme na plíce několika listin poznámku „Registrata per Ulricum“. Tímto prvním archivářem byl zřejmě známý úředník kanceláře Karla IV. Ulricus Schoff, z rodiny slezských Schaffgotschů.

Z doby panování Karla IV. je v archivu doloženo uchování řady listin vydaných králem, případně moravským markrabětem, na adresu stavů. Tento jev lze vysvětlit tím, že většina šlechticů neměla ještě rozvinuté archivy a svěřila své písemnosti nejvýznamnější instituci v zemi.

Kopíře českého korunního archivu z doby Karla IV. umožnily již v 17. a 18. století vydání řady listin z korunního archivu tiskem. Dochované rukopisy svědčí o dvou typech kopířů – větším asi 400 listin, menším zhruba s 60 listinami. Nejcennějším dochováním je zřejmě rukopis Lobkovického archivu a knihovny v Roudnici, který původně patřil Volfovi Beřkovskému ze Šebířova (1594).

Válečné události měly za následek stěhování korunního archivu. První stěhování probíhalo za husitských válek. V roce 1422 je archiv zmiňován na Křivoklátě, odkud byl přestěhován do Plzně, poté do Vídně, kde byl uložen v archivu rakouských vévodů. Odtud jej v roce 1436 přivezl císařův kancléř Kašpar Šlik do Jihlavy, následně pak archiv putoval na Karlštejn. První inventář českého korunního archivu uloženého na Karlštejně je hned z následujícího roku 1437, je psán latinsky a vnitřní třídění písemností je chronologické a věcné.

Pro napětí v zemi, vyvolané vladislavským zřízením (1500) a protesty městského svazu, vytvořili páni a rytíři na sněmu konaném o svátku sv. Jeronýma komisi, která měla přehlédnout a sepsat všechna zemská privilegia uložená na Karlštejně. Zasedali v ní Vilém z Pernštejna – nejvyšší hofmistr, Půta Švihovský z Riesenburka – nejvyšší zemský sudí, Jan ze Šelenberka – nejvyšší kancléř. Soupis měl dva hlavní praktické důvody, jednak zjistit práva v českých lénech v Německu, kvůli obnovení manského slibu, a jednak hledání právní opory ve sporech šlechty a měst. Sepsáním privilegií byl pověřen Matouš z Chlumčan, který inventář dohotovil v roce 1510 a dal mu název *Registrum desíti truhlic*, podle vnitřního uspořádání. Sám jej nazýval „registrem menším“, z čehož vyplývá i existence „většího registra“, které není blíže známo. Matouš z Chlumčan uspořádal privilegia na základě teritoriálních a věcných.

Potřeba peněz na vedení války s Turky si vyžádala opětovnou rozsáhlou inventarizaci korunního archivu v roce 1598. Byla ustavena komise o sedmi pánech a sedmi rytířích, členy komise byli také dva karlštejnští purkrabí a pražský arcibiskup. Předpokládá se, že na inventáři, který pro tentokrát dělil privilegia do čtrnácti skupin – truhlic, se podílel mimo jiné i rožmberský archivář Václav Břežan, kterého s sebou vzal Petr Vok, jeden z členů komise.

V roce 1611 při vpádu Pasovských byl korunní archiv převezen z Karlštejna na Pražský hrad, po jejich odtazení se archiv na Karlštejn vrátil, ale již jen na krátkou dobu. V roce 1619 je archiv z příkazu direktorů opět stěhován na Pražský hrad do sklepení nad Svatováclavskou kaplí. Ferdinand II. zrušil v roce 1622 úřad Karlštejnech purkrabí

a v roce 1626 Karlštejn zastavil. V této době ztrácí svůj vliv na korunní archiv čeští stavové a ten se dostává do výhradní moci panovníka.

Počátkem 18. století se o korunní archiv velmi zasloužil Josef Löw z Erlsfeldu, úředník podkomořského úřadu, syn proslulého pražského lékaře a profesora na lékařské fakultě pražské university Jana Františka Löwa z Erlsfeldu. Byl pověřen dohledáním písemností, které by vyjasnily vztah hornofalckých oblastí a české koruny. Při práci v korunním archivu shledal Josef Löw, že archiv je ve velmi špatném stavu, že je porušeno pořádkání, písemnosti jsou přeházeny a že jsou velmi špatné i podmínky uložení. Ve sklepení je vlhko, archiválie jsou plné plísně. Předložil tedy Karlu VI návrh na nové uspořádání archiválií a žádost o přestěhování archivu do vhodnějších prostor nebo úpravy klenuté místnosti nad svatováclavskou kaplí, aby archiválie nebyly poškozovány vlhkem. Na návrh komise vedené hradním stavitelem Kryštofem Dienzenhoferem, byly v roce 1715 provedeny úspěšné stavební úpravy, které zabezpečily vhodné prostředí pro uložení archiválií.

Součástí návrhů Josefa Löwa byla i úvaha a snaha o rekonstrukci všech listinných fondů českého korunního archivu. Žádal tedy povolení vstupu do řady českých archivů, kde předpokládal písemnosti vztahující se ke korunnímu archivu. V roce 1711 vydalo pražské místodržitelství pokyn, aby mu byly otevřeny veřejné archivy, např. archiv vyšehradské kapituly, pražské metropolitní kapituly, archiv třeboňský, archiv Starého města Pražského a další, aby v nich mohl dohledat písemnosti týkající se českých lén. Jím započatý soupis byl dokončen v roce 1719.

Josef Löw z Erlsfeldu přišel ještě s jedním pozoruhodným návrhem. Chtěl totiž, poté co se rekonstruuje fond českého korunního archivu, pořídit opisy všech písemností a tyto opisy uložit v archivu české dvorské kanceláře ve Vídni. Za jeho života (umírá 13. 11. 1716 na neštovice) k uskutečnění jeho plánu nedošlo, ale velké přesuny archiválií na sebe nenechaly dlouho čekat.

Centralizace státní správy si vyžádala i centralizaci archivní. Marie Terezie pověřila **Theodora Antonína Taulowa z Rosenthalu**, archivního úředníka České dvorské kanceláře, vybudováním ústředního archivu dědičných habsburských zemí. Rosenthal se svého úkolu velmi iniciativně ujal. Dekret Direktoria in publicis et in cameralibus ze 13. září 1749 Rosenthalovi určoval, aby nejdříve prohlédl Archiv české koruny a z něho vybrané písemnosti pro centrální archiv ve Vídni rozdělil do tří skupin. První skupinu měly tvořit listiny týkající se Habsburků, druhou – listiny týkající se království a koruny české, a třetí – listiny vydané stavům. Listiny první a druhé skupiny měl vzít do Vídně v originálech, v Praze zanechat opisy, u listin skupiny třetí měly být do Vídně vzaty opisy, originály ponechány v Praze. 12. února 1750 čeští stavové ochotně archiv Rosenthalovi otevřeli. Východiskem pro výběr písemností se stal inventář z roku 1719. U zemských desek bylo v roce 1773 nalezeno asi 400 listin patřících ke korunnímu archivu, Marie

Terezie reskriptem z ledna 1774 žádala jejich předání České dvorské kanceláři do Vídně. Poté, co Rosenthal ukončil výběr písemností v Praze, pokračoval v Innsbrucku, Grazu i jinde, jen maďarští stavové své archivy bránili a neotevřeli je.

Pražské písemnosti nesoustředil Rosenthal pouze do Haus-, Hof- und Staatsarchivu, ale přidělil je i několika ústředním úřadům. V Haus-, Hof- und Staatsarchivu vytvořil České oddělení listin. V něm byl počátkem 19. století pořízen soupis – *České archivní repertorium* 1157–1781 (rep. XII A), který byl používán do počátku 20. století.

Centralizace písemností do Haus-, Hof- und Staatsarchivu pokračovala za jeho významného ředitele Josefa Hormayera. Ten dosáhl toho, že císař František I. patentem z 5. května 1811 žádá státní archivy a knihovny celé monarchie, aby do Haus-, Hof- und Staatsarchivu odevzdaly všechny listiny, které drží. Tak byly do Vídně staženy listiny klášterů zrušených Josefem II., které byly do té doby soustředěny, pro naše země, v universitní knihovně pražské. Knihovník pražské universitní knihovny Dr. František Posselt se velmi zdráhal listiny zrušených klášterů vydat a navrhoval zřídit v Praze národní či provinciální archiv a do něj shromáždit všechny písemnosti vztahující se k českým dějinám, ale písemnosti neubráníl. Do Vídně bylo převezeno 774 listin, jejichž vydavateli byli čeští králové, němečtí císařové, papežové a příjemci kláštery. Listiny zrušených klášterů tvořily v Haus-, Hof- und Staatsarchivu vlastní skupinu se zvláštními repertáři.¹⁰

Spojená česko-rakouská dvorská kancelář nařídila v roce 1802 provést novou inventarizaci listin korunního archivu českého, tedy onoho zlomku listin, které zůstaly v Praze. Revizi a inventarizaci listin prováděla komise zemského výboru. Listiny byly ze sklepení svatováclavské kaple, kde opět trpěly vlhkem, přeneseny do tzv. zelené světnice na Pražském hradě. Inventarizace byla dokončena v roce 1804, inventář navázal na předchozí z roku 1719 a listiny byly vráceny na původní místo.

Aby se zabránilo zničení listin svatováclavského archivu silným vlhkem, byly v roce 1838 přeneseny do stavovské zasedací síně, kde je stavovský registrátor Petr Vincenc Erben konzervoval a stavovský zemský historiograf František Palacký znovu inventarizoval. Seřadil za sebou chronologicky všechny originály a opisy listin veřejných a druhou řadu listin soukromých. Každá listina dostala číslo inventární a číslo reposiční. Uspořádaný svatováclavský archiv byl pak přenesen do místnosti, kde byly dříve chovány zemské desky a péčí o něj byl pověřen stavovský registrátor Petr Vincenc Erben. Když odešel do výslužby, získal František Palacký zemský výbor pro myšlenku jmenování zemského archiváře, kterým se stal v roce 1862 Antonín Gindely.

Zemský výbor ve svých zprávách v letech 1863 a 1864 žádal zemský sněm o převedení svatováclavského archivu do nově zřízeného Českého zemského archivu a také o navrácení

---

¹⁰ Repertorium XIII – arch. Pomůcka č. 393, Repertorium XIII. Arch. Pomůcka 394.

cení listin Českého korunního archivu z Vídně. Jednání s vládou se protahovalo, v roce 1884 měla speciální komise svatováclavský archiv prohlédnout. Členem komise byl také profesor rakouských dějin na Karlo-Ferdinandově universitě v Praze Václav Vladivoj Tomek. Ten ve svém dobrozdání sdělil, že se jedná pouze o listiny historické ceny, nikoli takové, které by se svým významem týkaly současných zájmů státní správy. Na základě práce komise císař František Josef I. schválil 15. 7. 1884 předání svatováclavského archivu zemskému zastupitelstvu českého království. A to za podmínek sjednaných pražským místodržitelstvím. Jednou z podmínek bylo speciální uložení svatováclavského archivu. Archiv byl uložen do Národního muzea.

Teprve rok 1918 přinesl i návrat písemností českého korunního archivu z Vídně. Archivní úmluva mezi Rakouskou a Československou republikou byla uzavřena 18. května 1920. 21. prosince 1920 přivezl zvláštní vlak z Vídně na Denisovo nádraží 14 tresorů listin nejen z českého korunního archivu, ale i dalších fondů.

2.2 Archiv českého státu

Husitské války přerušily vývoj královské kanceláře, ústředního orgánu správy státu. Po své korunovaci českým králem v roce 1453 utváří Ladislav Pohrobek nově svoji českou kancelář. Kancléřem se v souladu s tradicí stal vyšehradský probošt **Jan z Rabštejna**. Za Ladislavových nástupců se vedení kanceláře laicizuje, postupně stále více se odcizuje vlivu panovníka a dostává se do rukou stavů. Velký podíl na tomto jevu, že královská kancelář se stává úřadem zemským, mělo její rozdělení na část pražskou a budínskou, a s tím souvisejícími rozpory mezi králem Vladislavem Jagelonským a kancléřem **Albrechtem z Kolovrat**. Kromě toho, že se česká kancelář stává úřadem zemským, mění se také struktura jí vyhotovovaných písemností. Již v tomto období dochází k postupnému zlistiňování celého procesu právního jednání a vytváření aktů. Bitva u Moháče 1526 znamená zánik jagellonské kanceláře a ve svém důsledku i ztrátu jí vyhotovovaných písemností i pomůcek. Téměř beze stopy zmizela jak část budínská, tak část pražská. Nepatrné zbytky se podařilo nalézt Rudolfovi II., když jej o to a o odeslání do Vídně, žádal v roce 1576 jeho otec Maximilián II.

Česká kancelář krále Ferdinanda I. má již zcela novou tvář. Její registraturu a posléze i archiv musíme již označit za instituce novověké. Kancelář již není pouhým místem sloužícím k vyhotovení písemností, ale stává se úřadem, kde se jednotlivé záležitosti projednávají, rozhodují a odborným způsobem vyřizují.

Nová česká kancelář nenávazala na činnost předešlých panovnických kanceláří, vytvořila vlastní registraturu a posléze i archiv. Listinný korunní archiv nebyl doplňován novými písemnostmi z činnosti ústředních úřadů, a tak ve svém vývoji ustrnul. Archiv nové české kanceláře se tedy stal základem archivu českého státu. K fondům české kanceláře byly připojovány písemné fondy dalších ústředních úřadů, např. české komory a také nástupnických institucí české kanceláře. Podle nich také nazýváme jednotlivá období vývoje českého státního archivu:

- období české kanceláře 1526–1621
- období starého českého místodržitelství 1621–1749
- období českého gubernia 1749–1849
- období nového českého místodržitelství 1850–1918

Období české kanceláře 1526–1621

Čeští stavové při zvolení Ferdinanda I. vložili do zemských desek snešení, že všechny listiny a listy pro české země musí vzejít z české kanceláře a musí být spolupodepsány nejvyšším českým kancléřem, tím byla pravomoc krále omezena. Ve Vídni české záležitosti vyřizoval český sekretář, v počátcích podřízený rakouskému dvorskému kancléři. Z toho plynulo nebezpečí, proto úsilím nejvyššího kancléře **Adama z Hradce** byla česká expozitura ve Vídni vymaněna z dvorského vlivu a roku 1533 byla přímo podřízena české kanceláři v Praze.

K posílení svého vlivu tedy Ferdinand I. zřídil českou komoru, jako instituci zeměpanskou, bez vlivu stavů. Česká komora byla vyňata z pravomoci české kanceláře a byla podřízena jen dvorské komoře ve Vídni.

Vliv a význam české kanceláře stále vzrůstal obzvláště po roce 1584, kdy se dvůr přestěhoval do Prahy. Zde se ustálil název Česká dvorská kancelář. Zastínila částečně i ostatní úřady, od této doby totiž částečně vyřizovala i soudní agendu. Obyvatelé se obraceli na panovníka se supplikami. Nejdříve tyto suppliky řešil král s královskou radou, posléze pro jejich velké množství i kancelář. Úřadovala stále, zatímco soudy zasedaly v určitých intervalech.

Její hlavní poslání spočívalo v následujících úkolech. Za prvé byla česká kancelář kanceláří českého krále, jemuž vyhotovovala korespondenci. Za druhé byla výkonným orgánem královské rady, která vlastně byla královským poradním sborem složeným z nejvyšších úředníků a soudců. Podobně jako instituce nejvyššího kancléře byla podvojného charakteru, byla státní radou v oboru královských práv a zemskou radou v oboru stavovských práv. Za třetí byla česká kancelář orgánem zemského sněmu, jemuž vyřizovala jeho agendu. Za čtvrté v době nepřítomnosti krále byla kanceláří místodržitelství.

Nejvyšší kancléř byl jmenován doživotně králem po dohodě se stavy. Přísluhou byl zavázán králi i stavům. Formálně byl mezi královskými úředníky jmenován na šestém místě, ve skutečnosti, protože byl prostředníkem mezi královskou radou a králem a měl v rukou výkonnou moc, byl fakticky prvním ministrem českého státu. Česká kancelář tedy byla skutečným správním centrem celého českého státu, její působnost se vztahovala na všechny země Koruny české i zahraniční léna. Měla dvě samostatná oddělení, českou a německou expedici. V čele expedice stáli sekretáři – český a německý, byli podřízeni kancléři a místokancléři. Obě expedice pracovaly na sobě nezávisle a odděleně vedly i své registratury. Registratura České dvorské kanceláře se nezachovala ve své původní podobě, je dobře známo, jak vypadala, když byla ještě živým organismem.

V roce 1541 zachvátil pražský hrad velký požár, při němž byly zničeny zemské desky a některé písemnosti české komory. Prostory České dvorské kanceláře zachváceny nebyly, takže ke zničení písemností kanceláře nedošlo.

Není možné přesně zjistit, kdy v České dvorské kanceláři došlo k oddělení staré registratury od běžné. Poprvé je existence staré registratury doložena roku 1567, kdy byla v truhlách uložena ve sklepní místnosti pod tzv. zelenou světnicí – tj. pod místností komorního soudu. Zde byly ukládány i písemnosti české komory a došlo k pomíchání písemností. Již císař Maximilián II. požadoval v roce 1567 otevření truhlic a rozřídění písemností obou institucí. Císař i kancléř na uspořádání značně naléhali. Pořádáním byl pověřen koncipista kanceláře Šebestián Heugel. V roce 1583 panovník znovu žádal utřídění a rozdělení písemností české komory a české kanceláře. Roku 1603 se dohodli nejvyšší kancléř a prezident české komory, aby spisy uložené pod zeleným pokojem byly prohlédnuty úředníky kanceláře a komory a byly odděleny. Dekret ze 14. února 1612 nejvyšším zemským úředníkům nařizoval, aby daly sklepení pod zelenou světnicí otevřít a písemnosti zaevidovat. Dekret stanovil přesně pracovníky, kteří rozdělení a soupis mají provést. Byly svěřeny vysoce kvalifikovaným osobám apelačním a lenním radům Kauferovi, Eysenovi a Václavu Trostovi z Tiefenthalu. Václav Trost byl zkušeným úředníkem, který až do roku 1602 působil v české dvorské kanceláři jako registrátor a expeditor německé expedice, poté byl sekretářem české komory. K pořádání byly písemnosti přeneseny ze sklepení pod zelenou světnicí do Rožmberského domu, ale v následujících letech se musely stále stěhovat, protože přes veškeré urgencye Václava Trosta na adresu nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic o nové prostory, nebylo dlouho nalezeno místo pro trvalé uložení.

Česká komora

Český státní archiv tvořily i písemnosti České komory. Existovala-li registratura české komory před rokem 1527, nemáme doloženo, nedochovala se. V roce 1527 zřizuje Ferdinand I. českou komoru nově jako výhradně zeměpanskou instituci. Tvořila ji pěti-

členná rada v čele s nejstarším radou. V roce 1548 je do čela komorní kanceláře postaven president a kancelář i registratura je rozdělena na českou a německou expedici, v jejímž čele stáli český a německý sekretář. Spisy byly po zapsání do protokolů a register ukládány do měsíčních fasciкулů.

Požárem pražského hradu v roce 1541 byla registratura české komory zničena. Komora se snažila ztrátu nahradit pořizováním opisů. Zprávy o inventarizaci komorního archivu máme z roku 1563 a 1571, kdy byl proveden soupis písemností obou expedic. Pořádacími pracemi po roce 1603 byli za komoru pověřeni sekretář Jan Bamó a registrátor Jakub Burwergkl. K pořádacím pracím byly písemnosti přeneseny ze sklepení pod zelenou světnicí do místnosti nad Vladislavským sálem. Místo uložení registratury před Bílou horou a po ní neznáme.

Období starého českého místodržitelství (1621–1749)

Bílou horou končí v dějinách archivu období české kanceláře a začíná období, které lze charakterizovat jako období starého českého místodržitelství. Císař Matyáš sídlil od 1612 většinou ve Vídni a tam byl i nejvyšší český kancléř. Rokem 1620 byla Vídeň jako sídlo císaře legalizována a na počátku dvacátých let se do Vídně natrvalo přestěhovala i česká dvorská kancelář. Všechny změny byly dány Obnoveným zřízením zemským z roku 1627. Kancelář vzala s sebou do Vídně jen mladší živé spisy, které potřebovala k práci. „Stará registratura“ písemnosti, které zůstaly v Praze, se staly základem archivu nového úřadu – českého místodržitelství.

Obnovené zřízení zemské učinilo z české dvorské kanceláře výhradně královský orgán – stavovský vliv v ní byl velice omezen. Český kancléř zůstal nadále jedním z nejvyšších zemských úředníků, ale nebyl již odpovědný českým stavům, přísahou byl zavázán pouze králi. Obnovené zřízení zemské dávalo kanceláři právo vést procesy a právo revize rozsudků všech soudů, a to i soudů zemských, od nichž nebylo do té doby odvolání možné. Dokonce bylo ustanoveno, že od apelačního soudu je možno odvolat se pouze ke kanceláři. Pro vyřizování soudní agendy byl u kanceláře zřízen soudní senát. Česká dvorská kancelář byla nadále rozdělena podle jazykového hlediska na českou a německou expedici, ale německé úřadování silně vzrostlo. Pro politicko-administrativní správu byl v roce 1719 zřízen, vedle již existujícího soudního, také politický senát. Tento stav trval až do roku 1749, kdy provedla Marie Terezie reformu správy. K 1. květnu 1749 zrušila českou dvorskou a rakouskou dvorskou kancelář a vytvořila **direktorium in publicis et cameralibus** pro správu politickou a komorní a nejvyšší soudní úřad pro správu justiční.

Po Bílé hoře už nebyla v kanceláři vedena registra. O tom, že tato pomůcka přece jen chyběla, svědčí to, že ve dvacátých letech 19. století byla dodatečně pořízena pro majestáta, tj. privilegia všeho druhu.

Při české dvorské kanceláři bylo zřízeno místo českého státního archiváře, vznikl tedy český státní archiv. Přesné datum ustanovení českého státního archiváře neznáme.¹¹ Při zrušení české dvorské kanceláře zaniklo i místo archiváře a posléze postihla český státní archiv ve Vídni katastrofa. Archiv přešel do správy direktoria a jeho president hrabě Haugwitz poručil část písemností spálit, aby tak byl vytvořen prostor pro nové úřední spisy. Za vlády Josefa II. pak byl zbytek archivu skartován takovým způsobem, že skartovaný materiál představoval téměř 90%. Zachovaly se pouze spisy oddělení lenního, hraničního a privilegií, z ostatních trosky.

Česká komora byla jednou z institucí, jíž se pobělohorský převrat a pád stavovské moci vůbec nedotkly. Pochopitelně, jako zeměpanský úřad pracovala zcela v intencích císaře.

Prvním místodržícím po roce 1620 byl Karel z Lichtenštejna. Když byly po roce 1623 obnoveny zemské úřady a soudy, nejvyšší zemští úředníci tvořili místodržitelskou radu po boku Lichtenštejnově a při ní vznikla vlastní kancelář. Ta se podobala české dvorské kanceláři, převzala do svých služeb část jejich zaměstnanců, převzala i způsob práce i úřadovny. Po Lichtenštejnově smrti v roce 1627 byla správa země trvale svěřena nejvyšším úředníkům zemským, místodržitelství se stalo stálou institucí a až do roku 1749 byla zemskou vládou v pravém slova smyslu.

Místodržitelství mělo tři odbory – expedice: českou, německou a vojenskou, k nim v roce 1714 přibyla čtvrtá – expedice in Diaetalibus et publicis, která vyřizovala nejdůležitější záležitosti veřejné správy. V čele každé expedice stál sekretář, kterému byl podřízen ostatní personál. Každá expedice pracovala zcela samostatně, měla svou kancelář, protokol, expedici a registraturu. Došlé spisy presentoval nejvyšší purkrabí a předal je protokolistovi, který je přidělil podle příslušnosti jednotlivým expedicím. Sekretáři je přinášeli na zasedání rady, kde o nich referovali a potom ručili za jejich vyřízení. Místodržitelství mělo velmi rozsáhlé kompetence, vyřizovalo agendu politicko-správní a soudní, řídilo činnost krajských hejtmanů a hejtmanů pražských měst, kteří byli jeho podřízenou a výkonnou instancí. Místodržitelství bylo podřízeno dvorské kanceláři, ale jeho správní vliv byl veliký, protože mělo samo výkonnou moc, a také dvorské úřady i panovník rozhodovali o českých věcech převážně na základě jeho dobrých zdání a návrhů. Při místodržitelství byly ustavovány komise, jednak stále a jednak příležitostně.

V roce 1745 po zrušení české komory byla její agenda přenesena na místodržitelství. Ta jí byla ale záhy zase odňata a převedena v roce 1748 zřízenému novému zeměpanskému úřadu – **královské deputaci**, které bylo místodržitelství postaveno na roveň. Tím byla pravomoc místodržitelství omezena a dekretem z 1. května bylo místodržitelství

---

11 Čelakovský se domnívá, že v roce 1721, Koss uvádí existenci českého státního archiváře již kol 1650, k roku 1709 zmiňuje archiváře Jana Antonína z Widmannů, v letech 1736–1738 byl archivářem Rosenthal.

zrušeno zcela, jeho pravomoci přeneseny na deputaci, která byla přejmenována na **královskou representaci a komoru**.

Stará registratura české dvorské kanceláře v Praze byla v letech 1618–1620 v ohnisku událostí, když předbělohorská politická krize vrcholí známou defenestrací. Postižena byla také častým stěhováním, ve snaze ji uchránit před nepřátelskými útoky – víme, že v letech 1631–1632, 1634, 1639, 1649 byla s místodržitelstvím přesunuta do Českých Budějovic. Ke stěhování vedly obavy před švédským pustošením – pražský hrad byl jedním z nejvýznamnějších archivních depotů vůbec. Sotva, kde v Evropě bylo nahromaděno na jednom místě tolik archivů jako zde (korunní archiv, desky zemské, archiv zemského soudu, archiv české kanceláře, české komory, dvorského soudu, komorního soudu, apelačního soudu, hejtmanství německých lén a místodržitelství). Ztráty vznikly hned počátkem války a poté na sklonku, když se dne 26. června 1648 zmocnil Malé Strany a Hradčan generál Königsmack. Písemnosti z archivů systematicky vybíral vojenský prezident Alexandr Erskain. Z jeho válečné kořisti z německých a pražských archivů vznikly dvě sbírky. Jsou uloženy ve státních archivech v Hannoveru a ve Stade. Do Stockholmu se dostala pouze jeho korespondence. Ze všech pražských archivů si Švédové odvezli snad nejvíce z registratury říšské dvorské rady. Po válce pražské archivy žádaly vrácení svých spisů, nejintenzivněji se o restituci starala česká komora, ale přes podporu rakouského dvora se s výjimkou „Nosticových listin“¹² nevrátilo nic.

Po válce měly vedoucí osoby jak české komory, tak místodržitelství zájem na uvedení rozházených registratur do pořádku. Nejdříve byly uspořádány spisy české komory, kde pořádací práce probíhaly v letech 1666–1669. Inventář české expedice, velmi podrobný v dnešním pojetí spíše katalog, vytvořil Daniel Ignác Koch. Německou expedici inventovali registrátor Martin Dreischberger a viceregistrátor Hans Schwarz. Oba inventáře představují důležité archivní dílo.

Staré místodržitelské registratuře nebyla věnována taková péče. Uspořádání místodržícím nabídl německý registrátor Melchior Reitter v roce 1668. O výsledcích pořádání se nedochovaly žádné zprávy. Počátkem 18. století v místodržitelské registratuře vyhledával lenní dokumenty Jan Josef Löw z Erlsfeldu. Při této příležitosti navrhl vytvoření dvojího archivu, totiž archivu originálů umístěných v Praze a archiv opisů při české dvorské kanceláři ve Vídni, kde by sloužily praktické potřebě a pojištění práv pro případnou ztrátu originálů. Tento a ještě další návrhy podal Josef Löw císaři a ten je obratem re-skriptem z 7. října 1712 schválil. Jejich uskutečnění zabránila velká morová epidemie let 1713–1714 a Löwovo úmrtí v roce 1716.

---

12 Jde o písemnosti, které v roce 1690 koupil císařský vyslanec ve Švédsku hrabě Jan Antonín Nostic, které pak byly připojeny ke korunnímu archivu.

Stará registratura zůstávala tedy i nadále ve špatném stavu. Místodržitelská rada rozhodla 2. 7. 1729, aby byla stará registratura uspořádána a schválila návrh německého registrátora **Václava Ignáce Richtera** na uspořádání. Kromě Richtera byli pořádáním pověřeni také registrátor vojenské expedice **Antonín Ferdinand Roskošný** a její viceregistrátor **Josef Michael Hron** a další pracovníci místodržitelské kanceláře. Jejich práce postupovaly na základě plánu předem projednaného a schváleného místodržitelskou radou. Plán si kladl za cíl rekonstrukci původního stavu staré registratury. Na sklonku 40. let 18. století, v prvním desetiletí vlády Marie Terezie naplněného válkami, se místodržitelský archiv nacházel v celkově neutěšeném stavu, takže se zdálo, že veškeré úsilí vynaložené od roku 1729 na jeho uspořádání i finanční náklady byly obětovány nadarmo. Bylo to způsobeno tím, že dílo Richtera a jeho společníků zůstalo nedokončeno, a to ve stadiu, kdy dokončení bylo na dohled a nebylo pokračovatelné.

17. října 1746 podal nejvyšší purkrabí Schaffgotsch nejvyššímu kancléři návrh na reorganizaci místodržitelství a na různé úpravy zasahující do registraturních řádů. Současně navrhoval ustanovení archiváře a dobrým platem, který by pečoval o archiv i registraturu. Marie Terezie vyslovila v následujícím roce souhlas a přála si, aby místodržitelství přijalo registraturní systém české dvorské kanceláře. Zemský výbor navrhl zemskému sněmu, aby bylo zřízeno místo místodržitelského archiváře a aby stavové hradili jeho plat ve výši 1000 zl. ročně. Zemský sněm tyto návrhy na zasedání 12. 10. 1747 přijal a současně od panovnice požadoval souhlas k připojení archivu zrušené české komory k místodržitelskému archivu. Odpověď panovnice neznáme, ale ke spojení obou archivů došlo. Spojením archivů dvou nejdůležitějších správních institucí v zemi byl učiněn první krok k vytvoření ústředního archivu Českého království. 14. srpna 1748 jmenoval nejvyšší kancléř **Harrach** archivářem Jana Josefa **Bugnera**, který působil 26 let u nejvyššího purkrabího Schaffgotsche jako soukromý sekretář.

2.3 Dějiny jednotlivých českých archivů

2.3.1 Guberniální archiv 1763–1849

Guberniální archiv¹³ byl nejstarším, největším a nejbohatším **státním archivem** v zemi. Za jeho počátek můžeme považovat ustanovení **Jana Josefa Bugnera** za „krá-

13 V čele archivu stáli Jan Josef Bugner 1748–1757, Jan Josef Klausner 1757–1772, Augustin Helfert 1772–1774, Jan Fr. Beck 1775–1792, Jan František Čapek 1793–1822, Kajetán Nádherný 1822–1827, Jan Nietsch 1827–1830, Václav Procházka 1831–1833, Jan Walter 1833–1844, Ignác Rath 1845–1858, Josef Nejedlý

lovského archiváře“ v roce 1748. Svou činností navázal na práci královské representace a komory včetně předchůdců (česká dvorská kancelář, kancelář českých místodržících a kancelář české komory). Koncem 19. století převzal do své kompetence i písemnosti justiční správy. Archiv byl umístěn na Pražském hradě. Z rozkazu Josefa II. byl v roce 1784 přestěhován na Malou Stranu do bývalého jezuitského profesního domu („větší zemský dům“) a do krypty sousedícího kostela sv. Mikuláše.

Bugnerovi byl pro práci v archivu dán v roce 1754 **Jan Josef Klauser**, dosavadní koncipista fiskálního úřadu, který se stal prvním organisátorem a pořadatelem guberniálního archivu. Přes přátelství s Rosenthalem, který Klauserovi doporučoval ukládat a pořádat písemnosti podle jejich provenience, vytvořil Klauser umělý fond tzv. *Starou manipulaci*, v níž spolu uspořádal písemnosti české komory a českého místodržitelství z let 1526–1650. Dlouhé působení **Jana Františka Čapka** nepřineslo archivu rozvoj, ale spíše nedůslednost v zakládání vypůjčených spisů, nedostatečné uspořádání po stěhování archivu způsobilo spíše chaotické poměry. Iniciativně se pořádacích prací ujal mladý, činorodý a vzdělaný **Kajetán Nádherný**. Pro pracovníky archivu stanovil přísné požadavky – odborné vědomosti, znalosti PVH, českých a středoevropských dějin i jazyků, lásku k obtížné práci i pevné zdraví. Kajetán Nádherný chtěl archiv organizovat jinak než jeho předchůdci a vymohl si dokonce svolení od zemského presidia ke zrušení Klauserovy manipulace. Naštěstí se k přemanimulování spisů nedostal, protože z archivu v roce 1827 odchází. Zůstal s ním ale až do roku 1854 jako ředitel guberniální registratury v kontaktu. Za jeho nástupců bylo pořádaní Staré manipulace dokončeno, byl uspořádán fond tzv. *Staré montanum* (1527–1783) obsahující mincovní a horní spisy, a František Štolba založil *Novou manipulaci* (1650–1707).

Revoluční rok 1848 přinesl archivu dvojí ztrátu. Jednak česky smýšlející zaměstnanci byli propuštěni a archiv byl při novém úřadu českého místodržitelství přičleněn ke správě pomocných úřadů, kde jeho prestiž celkově poklesla a nebylo pochopení pro odborné úkoly archivu. Po Štolbově jmenování ředitelem pomocných úřadů pražského místodržitelství zůstalo místo archiváře neobsazeno. Teprve v roce 1884 vyšel z konkursu na obsazení místa archiváře Karel Köpl z městského archivu v Českých Budějovicích. Počátky jeho práce byly obtížné, pracoval sám pouze s jedním sluhou. Jeho výhodou bylo zastání u místodržitelského presidia i místodržitele samého. Devadesátá léta přinesla rozvoj. Vláda přistoupila na požadavek, aby ve státních archivech byli ustanovováni pouze odborně školení pracovníci, absolventi vysokoškolského studia a studia na Rakouském institutu. V roce 1896 byli do archivu přijati Dr. Ladislav Klicman, Dr. Václav Novotný

1858–1860, František Štolba 1860–1881, Josef Tichý 1881–1884 (prozatímní správce), Karel Köpl 1884–1918, Ladislav Klicman 1918–1934, Jaroslav Prokeš 1934–1945.

(1908 odešel na českou K-FU jako profesor českých dějin) a ještě Josef Bergl a další pracovníci. Köpl byl pracovitý archivář, dobrý znalec fondu archivu, jeho slabostí bylo zatajování některých materiálů před badateli i kolegy. Změnu ve vedení archivu přinesl až vznik samostatného Československa. Na nátlak českých úředníků byl Köpl pensionován a do čela archivu postaven **Dr. Ladislav Klicman**.¹⁴

Dr. Ladislav Klicman nastoupil do Místodržitelského archivu hned v roce 1893. Zemským výborem byl vyslán do Říma, aby zde ve Vatikánském archivu shromáždil materiály pro vydání papežských listin 14. století – listin papeže Klimenta VI. (1342–1352) pro edici *Monumenta Vaticana*.

Úvahy o vytvoření národního archivu se nerealizovaly, po vzniku Československé republiky byl Místodržitelský archiv přejmenován na *Archiv ministerstva vnitra*, do jehož referátu také náležel, ale byl více než pouhým archivem resortním. V Köplově období kladl archiv hlavní důraz své práce na správní záležitosti. Klicmanovi se podařilo rozšířit počet konceptních úředníků archivu ze tří na jedenáct a výrazně také vzrostla vědecká práce archivářů. Na České universitě se pro české dějiny habilitovali Dr. Otakar Odložilík a Dr. Jaroslav Prokeš, na Německé universitě se pro všeobecné středověké dějiny habilitoval Dr. Gustav Pirchan.

Za Dr. Klicmana se pracovníci archivu podíleli na archivní rozluce s Vídní – přebíraly se písemnosti české dvorské kanceláře, řady listin, některé pocházely ze svatováclavského archivu, jiné z klášterů zrušených Josefem II., písemnosti Albrechta z Valdštejna, nobilitační spisy a další.

Byly také postupně přebírány písemnosti domácích institucí – presidiální registry policejního ředitelství, Archiv Tereziánského ústavu šlechticů, v roce 1927 byly převzaty desky zemské, desky dvorské, desky hejtmanství německých lén atp.

V roce 1934 vystřídal ve funkci vedoucího archivu Dr. Klicmana Dr. Jaroslav Prokeš, za nějž se intenzivně pracovalo na soupisech fondů. Dr. Prokeš se také podílel na přípravě archivního zákona. O zájmu o vědeckou činnost svědčí také vydávání *Sborníku archivu ministerstva vnitra*, který přinášel odborné studie opírající se o vlastní fondy, jehož první číslo vyšlo v roce 1926 a jehož vydávání přerušila okupace. Po 2. světové válce již Sborník ve své podobě obnoven nebyl. Nově vytvořená archivní komise začala v roce 1951 vydávat obdobné periodikum pod názvem *Sborník archivních prací*. Garantem vydávání se stal řídicí orgán českého archivnictví – dnes Archivní správa Ministerstva vnitra.

Druhá světová válka nepřinesla archivu vcelku žádné škody. Po válce byl archiv přestěhován do bývalého, pro potřeby archivu upraveného, kláštera na Karmelitánské ulici.

¹⁴ **Ladislav Klicman** se narodil 1867, 1890 absolvoval na Karlově universitě u Emlera a Golla, 1893 s výbornými výsledky absolvoval na Rakouském institutu.

Přistoupilo se k vydávání inventářů tiskem, první svazek tvořil inventář Dr. Pešáka: *Archiválie patrimoniálních a okresních soudů v Čechách*. Spolu s Vojenským historickým ústavem vydával archiv *Prameny k dějinám třicetileté války – regesta fondu militare Archivu ministerstva vnitra*.

V roce 1954 byl Archiv ministerstva vnitra začleněn do nově vytvořeného **Státního ústředního archivu** – dnes Národního archivu.

2.3.2 Zemské archivy

2.3.2.1 Moravský zemský archiv

Počátkem 19. století jsme na Moravě svědky stále většího zájmu o národní práva a dějiny. Moravští stavové dávají podnět k založení zemského muzea (1817), za podpory nejvyššího kancléře Antonína Bedřicha hraběte Mistrovského vyšel v roce 1836 první díl Moravského diplomatáře – *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, jehož vydavatelem byl **Antonín Boček**. Moravští stavové uvítali toto dílo s povděkem a ze zájmu o pokračování úsilí o rozvoj domácí historické vědy dosáhli toho, že císař Ferdinand I. 16. června 1839 schválil jmenování Antonína Bočka¹⁵ moravským historiografem. Ten měl pokračovat ve vydávání diplomatáře a soustřeďovat další prameny k moravským dějinám, aby tak záhy mohly být dějiny Moravy sepsány.

Jmenováním Antonína Bočka stavovským zemským archivářem dne 3. července 1839 začínají vlastní dějiny Moravského zemského archivu. Podrobnou instrukci pro archiváře vypracovali prelát Cyril Napp. Ve 40. letech podnikl Boček řadu výzkumných cest do moravských měst a městeček, kde shromažďoval materiál a ukládal jej ve stavovské registratuře. Tam také docházely vyžádané zprávy z měst, obcí a far o archiváliích u nich se nacházejících. Sídlem archivu se až do roku 1856 stala dikasteriální budova. Bočkovým pomocníkem při opisování listin byl v roce 1841 jmenován stavovský kancelista **Josef Chytil**.¹⁶ Uprostřed pilné práce, ale Boček 13. ledna 1847 náhle zemřel.

---

15 **Antonín Boček** se narodil v roce 1802 v Bystřici nad Pernštejnem, studoval na gymnáziu v Těšíně, Znojmě a Brně. Studium práv ve Vídni opustil a rozhodl se pro učitelskou dráhu. V letech 1824–1826 působil jako adjunkt na brněnském gymnáziu, poté působil v rodině hrabat Mistrovských na Dolní Rožince jako vychovatel, v roce 1828 přešel do guberniální registratury, kde znovu po J. P. Cerronim pořádal archivy zrušených klášterů. Zde na něj působili historikové Ř. Volný a Chr. d'Elvert, pod jejichž vlivem začal Boček publikovat historické stati. V roce 1830 přešel do universitní knihovny v Olomouci a 1831 se stal prvním učitelem českého jazyka na stavovské akademii.

16 **Josef Chytil** se narodil 1812 v Kojetíně, studoval v Kroměříži, filosofii v Brně u učitelů Řehoře Volného, Františka Dieba, Matouše Klácela. Krátce pobyl ve Starobrněnském klášteře, 1836 přešel jako praktikant k zemské registratuře, pilně pomáhal Bočkovi a spolu s ním vydal 4. a 5. svazek Moravského diplomatáře. 11. září 1855 mu udělila čestný doktorát universita v Jeně. Zemřel 1861.

Stavové určili za Bočkova pokračovatele **Aloise Vojtěcha Šemberu**,¹⁷ stavovského profesora české řeči, který měl v archivu pracovat vedle své učitelské profese a pomáhat mu měl Josef Chytil. Vzhledem ke své velké společensko-politické angažovanosti nesplnil Šembera žádný ze zadaných úkolů, proto stavové hledali jiné řešení. Na návrh Josefa Cibulky, člena zemského výboru, který měl po Cyrilu Nappovi na starosti referát archivnictví, přijali rozhodnutí, že o archiválii se bude nadále starat Josef Chytil a o ediční a katalogizační práce **Beda Dudík**.¹⁸

Při reorganizaci zemského výboru v roce 1855 byl v zemském výboru pověřen referátem archivnictví **Petr rytíř Chlumecký**. Ve svém návrhu na jednání zemského sněmu 15. října 1855 byl tak přesvědčivý, že jeho návrh zemský výbor schválil a 20. listopadu 1855 je potvrdilo i ministerstvo vnitra. Josef Chytil byl jmenován archivářem, Beda Dudík moravským historiografem a Petr rytíř Chlumecký¹⁹ ředitelem archivu. Chlumecký představil novou koncepci archivu, v níž požadoval úplné oddělení stavovského archivu od běžné registratury a konstituování ho jako samostatného, naprosto nezávislého ústavu zemského výboru, v němž by se shromažďovaly všechny stavovské písemnosti vzniklé před rokem 1800. Za pochopitelné považoval ale ukládání písemností státních úřadů, měst a šlechticů, také klášterní archivy, stará tribunální akta a protokoly. Žádal nové umístění archivu ve vhodnějších a důstojnějších prostorách. Tento elaborát spolu s konkrétní instrukcí o rozdělení a provozu archivu předložil místodržícímu hraběti Leopoldu Lažanskému, ten ji přijal, dal archivu přidělit dvě místnosti v erárním domě č. 164 vedle Veselé brány (dnes Česká 7) a zařídit nutné stavební úpravy v tomto domě. Záhy k nim přibyla ještě místnost další, v níž byly soustřeďovány nové přírůstky archivu. Jako první přibýly archivy zrušených klášterů, jejichž předání schválilo místodržitelství 17. května 1856. Oba archiváři vyjížděli do různých archivů, aby postupně vytvářeli centrální kartotéku všech moravských dokumentů. Chlumecký prováděl výzkum jednak osobně ale i korespondenčně v různých zahraničních archivech (Královec, Koblenec, Trevír, Benát-

17 **Vojtěch Alois Šembera** se narodil 1797 ve Vysokém Mýtě, studoval filosofii v Litomyšli a Praze, právo v Praze, od roku 1830 působil při brněnském magistrátu, od roku 1839 byl profesorem českého jazyka na stavovské akademii v Olomouci, 1847–1849 v MZA, od 1850 profesorem české řeči ve Vídni, kde 1882 umírá.

18 **Beda František Dudík** (1815–1890) studoval filosofii v Brně, 1836 se stal členem benediktinského řádu v klášteře Rajhrad u Brna, 1840 vysvěcen na kněze. Vyučoval klasickou filologii a všeobecné dějiny na lyceu, později gymnáziu v Brně, později na universitě ve Vídni. 1855 byl jmenován moravským historiografem, vykonal řadu cest – do Švédska, italských a německých archivů. Zpracoval dějiny řádu německých rytířů a jeho hlavním dílem jsou *Mährens allgemeine Geschichte* (dovedeny do r. 1350, 12 svazků).

19 **Petr Chlumecký** se narodil 1825 v Terstu, pocházel ze staré české rodiny, studoval na universitě v Olomouci, kde jej Šemberův zápal přivedl ke studiu dějin, cestoval po Evropě, kde studoval umělecké památky, spřátelil se s bratry Grimmy, od roku 1846 byl referentem krajského úřadu, později místodržitelství, od roku 1848 přísedícím zemského výboru a 3. dubna 1848 se stal členem moravského zemského sněmu. V zemské sněmu zasedal i v období po únorové ústavě 1861. Podílel se na edici *Moravských zemských desk*, zemřel v roce 1963.

ky, Hannover, Řím, Norimberk atd.). Chlumecký také dovedl do konce jednání o zakoupení Bočkovy sbírky. Od počátku roku 1856 v archivu vypomáhal Vincenc Chytil.

V roce 1857 zahájil Chlumecký dotazníkovou akci, doprovázenou dobrozdáním obou moravských konsistoří, obracející se na fary a zjišťoval jejich prostřednictvím počet archivů a knihoven na Moravě. Na základě dotazníků zjistil 23 archivů a 27 knihoven klášterních, 837 archivů a 62 knihoven farních, 60 archivů a 64 knihoven šlechtických, 193 archivů vrchnostenských, 488 archivů a 7 knihoven obecních a městských a 8 archivů a 311 knihoven soukromých. Zvětšoval se i počet archivních pracovníků, k Vincenci Chytilovi přibyl Arnošt Novotný a zřízenec František Svobodník. Chlumecký požádal v říjnu 1858 zemský výbor o vytvoření stálé sítě archivních korespondentů, kteří by systematicky sepisovali roztroušené archiválie a napomáhali zakládání obecních kronik a knihoven. Síť korespondentů se podařilo vytvořit, přidali se dva na jeden okres a tuto funkci přejímali faráři, učitelé, lékaři, také sedláci, okresní hejtmani apod. Vedle těchto řádných korespondentů bylo uváděno 20 korespondentů čestných (např. Dr. Josef Beck vrchní státní návladní, Viktor Bezděka – klášterní archivář Želiv, Antonín Gindely – univerzitní profesor, Hermenegild Jireček – profesor, František Sušil – profesor, Christian d'Elvert – vrchní finanční rada ...). Po velkém vzepětí aktivita korespondentů ochabovala. To zřejmě souviselo i s vážným onemocněním Josefa Chytila a jeho úmrtím v únoru 1861. Petr Chlumecký se velmi angažoval v politickém dění, záhy také onemocněl a 29. března 1863 zemřel.

Uvolněné místo Josefa Chytila navrhoval Chlumecký přímo bez konkursu obsadit učitelem starobrněnské reálky Vincencem Brandlem. To zemský výbor odmítl a trval na vypsání konkursu, do nějž se přihlásila řada uchazečů – mezi nimi i Dr. Beda Dudík, Josef Emler, Julius Fejfalík, pracovník dvorské knihovny ve Vídni. Z konkursu nakonec vyšel vítězně **Vincenc Brandl**²⁰ a 2. září 1861 byl jmenován archivářem. Doba v níž začal své působení, nebyla archivu nijak příznivá, archiv se musel stěhovat do vedlejšího domu č. 165 (Česká 9), vedle Brandla zůstali v archivu jen archivní oficiál Gustav Plachký a ingrosista Ondřej Voharek. Po smrti Petra Chlumeckého bylo archivní ředitelství zrušeno a kompetence přeneseny na archiváře a presidiální kancelář zemského výboru. Brandl neměl archivní vzdělání, nepodnikal výzkumné cesty ani do zahraničních ani do našich archivů, nesnažil se přebírat další písemnosti. Od roku 1865 byl jako moravský staroček Brandl zemským poslancem za Nové Město na Moravě, Žďár nad Sázavou, Bystřici nad Pernštejnem a Velkou Bíteš. Kromě této politické aktivity Brandl intenzivně pracoval v Matici moravské, kde se stal záhy předsedou, podílel se na činnosti Čtenář-

20 **Vincenc Brandl** (1834–1901) zastával funkci moravského zemského archiváře v letech 1861–1899. Od roku 1865 byl poslancem moravského zemského sněmu. Podílel se na vydávání moravského diplomatáře (8. – 12. svazek), brněnských i olomouckých soudních púhonů a pramenů k právním dějinám (*Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes*).

ského spolku, svými články přispíval do *Moravské Orlice a Hlasu*. Odbornou pozornost věnoval edici Žerotínových spisů, při níž dosáhl největších vědeckých úspěchů.

Brandl žádal v roce 1866 ministerstvo spravedlnosti o souhlas s převedením starých zemských desek od zemského soudu v Brně do zemského archivu. Tuto žádost ministerstvo zamítlo, přesto souhlasilo s předáním půhonných a nálezových knih obou cúd, protokolů zemského práva a poradních protokolů tribunálu. Tyto právní prameny Brandla zajímaly, záhy tiskem vydal právní knihu drnovskou a posléze i tovačovskou. Brandl také pokračoval ve vydávání Kodexu, ale k této práci musel být zemským výborem tlačen.

V historickém výzkumu domácích i cizích archivů pokračoval historiograf Beda Dudík. Své *Mährens Allgemeine Geschichte* dovedl do roku 1350. Na vydání poněkud upravené české verze dějin se podílela vedle zemského výboru také Matice Moravská. Dudíkovým úmrtím (1890) se místo moravského zemského historiografa uvolnilo a vybidnut Theodore Sicklem se o něj přihlásil jeho žák **Dr. Berthold Bretholz**.²¹ Zemský výbor jej na funkci historiografa a pisatele moravských dějin pověřil 8. října 1892. První díl dovedený do roku 906 Bretholz předložil již za půl roku. Svou pílí dosáhl Bretholz v roce 1895 ustanovení městským archivářem a archivářem Františkova muzea a 9. prosince 1899 zemským archivářem.

Bretholz chtěl navázat na slavnou Chlumeckého éru. Inicioval výzvu zemského výboru ke všem obecním představenstvům s pokyny pro záchranu a zachování historických památek. Chtěl z archivu vytvořit vědecký ústav s pevnými pravidly, vypracoval proto nový archivní řád, který byl vlastně směrnici další činnosti archivu. Bretholz usiloval o rozšíření fondů archivu, čemuž částečně bránily stísněné prostory, ale po přemístění do nového zemského domu v roce 1907, již přebírání nic nebránilo. Jedním z nejcenějších převzatých fondů byl fond gubernia z let 1636–1785. Bretholz kladl důraz na pořádací práce, na výzkum zahraničních archivů i na péči o archiválie v našich městech a městečkách. Věnoval se také ediční práci v roce 1903 vydal XIV. a XV. svazek *Codexu*, v roce 1911 *Půhony*.

Rozrůstal se také počet pracovníků archivu, 1. června 1900 nastoupil **Dr. Bohumil Navrátil**,²² 1. května 1909 **Adolf Ludvík Krejčík**.²³ Archiváři Moravského zemského ar-

21 **Berthold Bretholz** se narodil 1862 v Příboře na Moravě, studoval na filosofické fakultě vídeňské university, kde získal 1885 doktorát, ve studiu pokračoval na Institutu pro rakouský dějezpyt a na právnické fakultě. Spolu s O. Redlichem podnikal výzkumné cesty po Tyrolsku, od roku 1882 pomáhal Prof. Maasenovi při edici merovejských koncilií v *Monumentech*.

22 **Bohumil Navrátil** se narodil 1870 ve Vyškově, studoval na českém gymnáziu v Brně a v Praze a poté právní historii a filosofii v Praze, Berlíně a Bonnu. Od roku 1896 působil v pražské universitní knihovně. 1900 přešel do Brna, od 1920 přednášel na Masarykově universitě. Kromě dějin Vyškovska se věnoval moravským církevním dějinám 16. st. Zemřel 1936.

23 **Adolf Ludvík Krejčík** se narodil v Bobrovicích v Čechách, studoval na gymnáziu v Praze, na universitách v Praze a ve Vídni, kde také v roce 1899 absolvoval Rakouský institut, poté pracoval ve schwarzenberském

chivu pořádali také městské archivy (Brno, Olomouc, Jihlava, Kyjov, Žďár nad Sázavou, Nové Město na Moravě, Šternberk, Třebíč, Svitavy aj.) i archivy okresních hejtmanství.

Po roce 1918 zůstal nadále v čele archivu Berthold Bretholz. Svou činnost v archivu Československé republiky ale omezil na vlastní vědeckou práci, o rozvoj archivu se příliš nestaral. Tíže organizační práce připadla na nového pracovníka **Dr. Františka Hrubého**,²⁴ který nastoupil v roce 1920 a v roce 1927 se stal po Bretholzi ředitelem.

Po něm nastoupili do archivu další mladí čeští odborníci **Dr. Jindřich Šebánek**²⁵ (1923) a **Dr. Rudolf Hurt**²⁶ (1929). Oba absolvovali pražskou Archivní školu. K nim se v roce 1937 připojil **Dr. František Matějek**,²⁷ absolvent brněnské filosofické fakulty. Velký důraz byl kladen na pořádání archivního materiálu, pořizování inventářů a katalogů. Přebíraly se nové fondy – pozůstalosti a literární korespondence (Petra Chlumeckého, Františka Matouše Klácela a další).

Válečné období přineslo řadu personálních změn, byli sem přesunuti Dr. Leopold Peřich ze Slezského zemského archivu, Dr. Jaroslav Dřímál z Archivu města Brna obsazeného nacisty, Dr. Adolf Turek a další. Starost o zabezpečení archiválií před válečnými událostmi si vyžádala jejich přesuny na bezpečnější místa např. moravské zámky. V rámci archivní rozluky musely být některé písemnosti předány do Opavy, Katovic a Vídně. Po válce je pak bylo třeba pracně vymáhat a svázat zpět.

Archiv je dnes zařazen do kategorie Státních oblastních archivů.

---

archivu v Třeboni.

24 **František Hrubý** se narodil 21. 8. 1877 ve Strukově, studoval v Olomouci gymnázium a teologii, v Praze na filosofické fakultě historii – žák a asistent Pekařův, zde obhájil 1915, doktorát, pro nemoc musel universitu opustit, po léčení nastoupil v MZA, zemřel 10. 2. 1943.

25 **Jindřich Šebánek** (1900–1977) studoval na filosofické fakultě UK a Státní archivní škole v Praze u G. Friedricha a J. B. Nováka. Po absolutoriu nastoupil do MZA. Jeho dalším působištěm se stala Masarykova universita, kde se r. 1933 habilitoval a r. 1945 získal řádnou profesuru pomocných věd historických. Byl iniciátorem Státní archivní školy v Brně i zavedení archivního studia při FF MU. Hlavním těžištěm jeho práce byla diplomatika a vydávání Českého diplomataře. V letech 1936–1948 byl redaktorem *Časopisu Matic moravské*.

26 **Rudolf Hurt** (1902–1978) studoval historii na FF UK a navázal studiem na Státní archivní škole, které ukončil v r. 1926. Po krátkém působení na gymnáziích nastoupil r. 1929 do MZA, který po odchodu F. Hrubého na fakultu řídil. V roce 1948 je z archivu vypovězen a bylo mu znemožněno pracovat v příbuzném oboru. Jeho odborný zájem směřoval k regionálním a církevním dějinám (*Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I – 1934, II – 1938*).

27 **František Matějek** (1910–1997) studoval historii na FF MU u profesora Františka Hrubého. Po studiu nastoupil do MZA, jehož byl krátce ředitelem, ale který musel opustit a odejít do výroby. Předmětem jeho zájmu byly moravské zemské desky, feudální velkostatek a dějiny moravské v průběhu a po třicetileté válce.

2.3.2.2 Český zemský archiv

S myšlenkou založit zemský archiv přišel František Palacký. Své monumentální dílo *Dějiny národa českého* chtěl ukončit rokem 1526 a hledal pokračovatele. Viděl pouze dva muže, kteří by mohli, podle jeho názoru, v díle pokračovat, a sice Václava Vladivoje Tomka a Antonína Gindelyho. Po důslednější úvaze se rozhodl pro Gindelyho, neboť viděl, že V. V. Tomek je plně zaměstnán prací na obsáhlém díle *Dějiny města Prahy*.

Na návrh Palackého, po odchodu stavovského registrátora a archiváře Petra Vincence Erbena, zemský výbor k 1. říjnu 1862 zřídil místo zemského archiváře a ustanovil na ně **Dr. Antonína Gindelyho**²⁸ s platem 1000 zl. ročně.

Dr. Gindely k 1. říjnu nastoupil, k 19. říjnu byl jmenován mimořádným profesorem rakouských dějin na pražské universitě, v roce 1866 pak řádným a obě funkce vykonával až do konce života. Při utváření archivu Gindely vycházel ze zkušeností Moravského zemského archivu, navrhoval také ustanovení archivních dopisovatelů, kteří by dělali průzkum v obecních, městských a farních archivech. Návrh Konstantina Höflera, aby byla při zemském archivu zřízena škola podobná Ecole des chartes, která by vychovávala archivní odborníky, byl zamítnut.

Sněmovní jednání o zřízení archivu se táhla až do roku 1866, kdy bylo rozhodnuto o základním poslání archivu, které spočívalo na dvou hlavních základech: jednak být archivem zemské samosprávy, shromažďovat, pořádat a registrovat všechny zemské písemnosti a jednak jako historický archiv sbírat originály a opisy veškerého listinného materiálu k české historii a vydávat je tiskem. Podrobněji tyto úkoly rozpracovává instrukce vydaná opožděně až v roce 1869.

Gindely zaměřil svoji práci v archivu na shromažďování písemností. Byl získán svatováclavský archiv (1884), systematicky byly přejímány záznamy sněmovních jednání. Velký důraz soustředil na výzkum a shromažďování opisů z našich pražských i venkovských, ale hlavně také zahraničních archivů. Zahraniční cesty vykonal do archivu v Drážďanech, Wolfenbüttelu, Výmaru, Vídni, Innsbrucku, Eisenstadtu, Budapešti a také v Římě. Gindelyho výzkum byl ale převážně podřízen jeho záměru dokončit nejdříve svoji práci o Rudolfu II. a o třicetileté válce a teprve potom pokračovat v Palackého dějinách. Své pojetí českých dějin chtěl začlenit do evropských dějin. Sám posléze zjišťoval, že vytýčený cíl je příliš rozsáhlý, omezil výzkum k dějinám třicetileté války rokem 1634, ale i přes toto omezení nebyl jeho úkol uskutečnitelný.

28 **Antonín Gindely** (1829–1892) studoval od r. 1846 dějepis a zeměpis na pražské universitě, zapsal se také na teologii (1948–50) a práva (1850–53). V letech 1853–55 působil jako suplující profesor všeobecných a rakouských dějin na universitě v Olomouci. V letech 1856, 1858, 18761 vykonal řadu badatelských cest po domácích i zahraničních archivech, byl správcem lobkovické knihovny a l. 10. 1862 byl jmenován českým zemským archivářem. V čele ČZA stál do r. 1892.

Na přelomu 80. a 90. let se proti Gindelyho způsobu práce a výsledkům začala ozývat kritiky jak z českých historických kruhů, tak v zemském sněmu. Jedním z mluvčích byl poslanec Dr. B. Pacák, který ve svém vystoupení žádal hodnocení ČZA a obracel pozornost na nedostatečný výzkum v našich archivech. V tomto období kritiky a diskusí Gindely 24. října 1892 zemřel.

Na jeho místo nastoupil dosavadní první adjunkt **František Dvorský**²⁹. Vedle něj působil v ČZA již od roku 1865 jako druhý adjunkt Julius Pažout. Dvorský zaměřil práci archivu jiným směrem, dáno mimo jiné také Pacákovou resolucí, totiž k bádání v malých domácích archivech. Navrhoval pořizování co největšího množství opisů, ale jako druhou variantu stanovil pořizování soupisu, kde lze jaké písemnosti najít. Výzkum prováděný v drobných archivech obecních, městských, farních, klášterních ale i šlechtických nebyl bohužel dokončen. Shrnující výsledky těchto výzkumů byly částečně publikovány ve *Zprávách zemského výboru o činnosti archivu* mezi přílohami sněmovního jednání. Zde vcelku zapadly a nenašly využití pro historickou obec. Kdyby byly vydávány v úplném znění, mohly se postavit na roveň archivním inventářům některých rakouských zemí, které vycházely v *Mitteilungen der dritten Archivsektion der k. k. Centralkommision*. Tento archivní výzkum Čech tvoří v ČZA hlavní jádro velké sbírky popisů archivů a archivních inventářů, kde byly soustředěny prameny k českým dějinám. Dvorský zahájil také shromažďování bohemiak z archivů ve Vratislavi, Mnichově, Augsburgu a Würzburgu.

Dvorský ovšem nebyl kvalifikovaný historik, byl spíše vlastivědný pracovník samouk a jeho vedení archivu vzbuzovalo nesouhlas mladé generace školených historiků, kteří v zemském archivu pracovali V. J. Nováčka, Kamila Krofty a Jana Bedřicha Nováka. V roce 1903 byl Dvorský odvolán z funkce ředitele a na jeho místo byl jmenován **Dr. Vojtěch J. Nováček**.³⁰ Dekret zemského výboru z prosince 1903 stanovil novému vedení úkol odstranit zjištěné závady v inventuře a soustředit činnost archivu především na pořizování inventáře všech písemností zemského archivu. Nové vedení archivu tyto instrukce uposlechlo a věnovalo svou činnost pořádání a katalogizování archiválií, neopomíjelo ale ani ediční činnost, ani další výzkumy v domácích i zahraničních archivech. Od roku 1906 začal archiv zásluhou V. J. Nováčka vydávat tiskem nepravidelně *Zprávy českého zemského archivu*. Sborník přinášel jednotlivé studie z našich dějin, podával zprávy o vý-

29 **František Ivan Dvorský** (1839–1907) studoval v Mladé Boleslavi, Jičíně a Praze v r. 1863 nastoupil do ČZA jako adjunkt, 1892 se stal zemským archivářem. Spolupracoval s Emlerem na vydávání zemských desk půhonných, byl redaktorem českého textu *Sněmů českých*.

30 **Vojtěch J. Nováček** (1852–1916) studoval na universitě v Praze. V letech 1886–88 byl členem redakce *Ottova slovníku naučného*, v letech 1888–1890 z pověření zemského výboru studoval a pořizoval opisy v římských archivech a knihovnách včetně Vatikánu. Po návratu byl pomocníkem V. V. Tomka při zpracovávání *Dějepisů města Prahy*. Roku 1891 se stal adjunktem ČZA, v r. 1903 pak jeho ředitelem.

zkumných pracích o archivnictví v zahraničí atd. Vycházel paralelně česky a německy, celkem vyšlo devět svazků, poslední v roce 1946.

V roce 1931 získal archiv moderní účelovou budovu, projektovanou architektem Prágnerem, která se stal jednou z nejmodernějších archivních budov v Evropě.

Vydavatelská činnost

Český zemský archiv vykazoval bohatou ediční činnost. Ke stému výročí Palackého narození uvolnil sněm peníze na vydání českého diplomatáře a vydáním byl pověřen Gustav Friedrich. Podle dohody s Palackým usiloval Gindely uvést v život vydávání pramenů k novodobým českým dějinám. Když v kruzích předních českých šlechticů získal hmotnou podporu na tento projekt, již nic vydávání nestálo v cestě. Edice *Monumenta historiae Bohemica* měla být rozčleněna do šesti oddílů:

1. historikové a kronikáři straší doby
2. pozůstatky shořelých zemských desk do roku 1541
3. česká sněmovní akta do roku 1648
4. český diplomatář
5. korespondenci katolické a utraquistické konsistoře a jezuitské a kapucínské řádové analý
6. Spisy českých bratří

Nakonec bylo vytvořeno 7. oddělení – původně neplánované – pro právní dějiny a hospodářské poměry.

První sešit vyšel hned v roce 1863 pod názvem *Monumenta historiae Bohemica edita auxilio illustrium amicorum patriae historiae ab A. Gindely – Staré paměti dějin českých vydává pomocí vznešených příznivců domácího dějepisu A. Gindely*. V prvním sešitu byl obsažen počátek *Dekretů Jednoty bratrské*, Gindely je zpracoval s pomocí Josefa Emlera a dokončení vyšlo v druhém sešitě v roce 1865. Dále byla vydána *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623*, kterou v pěti svazcích k tisku připravil **Karel Tieftrunk**. Následovaly *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma Hraběte Slavaty od r. 1608 do r. 1619*, vydané ve dvou dílech (1866, 1868) **Josefem Jirečkem**. Akta konsistoří za Ferdinanda I. zpracoval **Klement Borový** a vydal pod názvem *Jednání a dopisy konsistoře katolické a utrakvistické I., II.* (Praha 1868, 1869). V poměrně krátké době bylo vydáno jedenáct svazků a poté musela být Monumenta pro nedostatek finančních prostředků zastavena.

Z iniciativy Gindelyho a zemského archivu se pracovalo také na opisech desk zemských, jejichž edice vyšla v roce 1870 pod redakcí Josefa Emlera a nákladem hraběte J. J. Clama Martinice pod názvem *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXXI igne consumptarum – Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých*.

Další velkou edicí zpracovanou odborníky zemského archivu a vydanou zemským nákladem byly *Sněmy české*. Podnět ke sbírání a vydání sněmovních akt dal také Palacký, již v roce 1828. První díl vyšel v roce 1877 a v deseti svazcích byly dovedeny do roku 1604.³¹ Další vydávání bylo svěřeno mladším pracovníkům archivu **Dr. Kamilu Kroftovi** (období 1605–1610) díl XI. – XIV.) a **Dr. Janu B. Novákovi** (1611–1620).³²

Poté, co byly roku 1881 historické veřejnosti otevřeny ke studiu vatikánské archivy, bylo žádoucí, aby byl umožněn přístup i českým historikům. Poslanec Kytka podal v roce 1886 zemskému sněmu návrh, aby na útraty Českého království byli do Vatikánského archivu vysláni vlastenečtí badatelé. Sněm jeho návrh schválil a již v následujícím roce mohli do Říma odjet Ferdinand Tadra a František Mareš. Při rakouském historickém ústavě v Římě vzniklo v roce 1893 české oddělení. Jeho knihovna, stipendia badatelů, stejně jako ediční práce byly hrazeny ze zemského rozpočtu. Z práce našich badatelů vznikla edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* v níž měly být vydávány výpisy z papežských register od pontifikátu Klementa VI. (1342–1352). Na výzkumu a edicích se podíleli Ladislav Klicman, J. B. Novák a Kamil Krofta. Gindelyho hledání korespondence kapucína Valeriána Magniho dovedlo naše badatele do archivu Propagandy (*Sacra congregatio de propaganda fide*)³³ v níž bádal kromě jiných Hynek Kollmann a z jejichž fondů vyšla edice *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia*.

31 Celý název díla, vydávaného v obou zemských jazycích česky i německy zněl *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. Vydává královský český archiv zemský – Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom J.1526 an bis auf die Neuzeit. Herausgegeben vom königliche böhmischen Landesarchiv*. Díl I. 1526–1545 vyšel 1877, II. (1546–1557) 1880, III. (1558–1573) 1884, IV. (1574–1576) 1886, V. (1557–1580) 1887, VI. (1581–1585) 1890, VII. (1586–1591) 1891 – vydával Gindely, VIII. (1592–1594) 1895, IX. (1595–1599) 1897, X. (1600–1604) 1900 vydával Dvorský.

32 Díl XI. (1605) vyšel 1910, XV. (1611) 1. sjezd stavů českých na hradě pražském a revoluční sněm na radnici staroměstské. J. B. Novák, 1917, 2. Generální sněm na hradě pražském. J. B. Novák, 1929. Rejstříky. B. Jenšovský, 1939.

33 Založil ji papež Řehoř XV. Roku 1622 a jejím úkolem bylo pracovat na rozšíření katolické víry po celém světě, a tak se stala střediskem obrany a rozvoje katolické církve.

2.3.2.3 Slezsský zemský archiv – Zemský archiv v Opavě

Základ fondů archivu tvoří písemnosti slezské zemské samosprávy. Nejstarší součástí jsou archivy stavů knížectví Opavského a Krnovského. Poté, co v roce 1742 získalo větší část Slezska Prusko, vytvořil se jako reprezentativní správní orgán zbývající části Rakouského Slezska slezský veřejný konvent (slezský sněm). Vedle jeho písemností pečuje archiv také o písemnosti zemského výboru, výkonného orgánu zemské správy.

V roce 1849 pověřil slezský veřejný konvent pořádáním archivních fondů stavovského archivu **Franze Tillera**. V roce 1888 podal zemskému výboru návrh na nové pořádání archivu profesor německého gymnázia v Opavě **Dr. Gottlieb Kürschner**. Jeho zájem o archiv podpořil i Vincenc Prasek, takže v roce 1901 byl Kürschner ustanoven zemským archivářem. Tento rok považujeme za oficiální vznik Slezského zemského archivu. Dr. Kürschnera v jeho funkci vystřídal v roce 1921 Václav Hauer, za jehož působení byla archiv v roce 1927 přidělena první odborná pracovní síla, jíž byl **PhDr. Leopold Peřich**,³⁴ spjatý s osudy archivu v dalších desetiletích.

Zvrat do vývoje archivu přinesla německá okupace v roce 1938, jejímž důsledkem bylo přetvoření Slezského zemského archivu na říšský archiv, do nějž byly soustřeďovány archiválie tzv. vládního obvodu Opava, který tvořilo Opavsko, okupované části Severní Moravy a východních Čech. Archiv byl rozmnožen o pozemkové knihy, spisovny politických úřadů I. i II. instance, justičních úřadů atp. Po válce obnovený zemský archiv v Opavě převzal s fondy bývalého říšského archivu i jeho působnost, přejal péči o archivní materiál všech úseků veřejné správy ve správním obvodu expositury Zemského národního výboru v Ostravě. Ve druhé světové válce byla také značná část písemností zničena, ztracena či silně poškozena. Při bombardování Opavy na jaře 1945 shořely všechny archiválie uložené v přízemí vlastní archivní budovy – tj. větší část lichtenštejnského depozita, část soudních spisů, celá stará gymnaziální knihovna s mnoha cennými rukopisy a starými tisky. Po zavedení krajského zřízení převzal archiv funkci krajského archivu pro kraj Ostravský. Samosprávné i státní fondy zemské provenience zůstaly v archivu jako celek a tvoří zde tzv. historický archiv Země Slezske.

Archiv sídlil, a po krátkých peripetiích existence v minoritském klášteře a Sobkově paláci, opět sídlí v budově bývalé slezské zemské sněmovny, dřívějšího řeholního gymnázia, Sněmovní 1. Tvář archivu utvářeli ve funkcích ředitele PhDr. Leopold Peřich, PhDr. Bohumír Indra (1955–1978), Dáša Seberová (1978–1985) a další významní archiváři Dr. Antonín Roubic, Dr. Jan Bystřický, Dr. Miloš Kouřil, Dr. Adolf Turek, Dr. Rudolf Zuber, Dr. Jaroslav Mezník a další.

³⁴ **Leopold Peřich** (1901–1974) studoval na FF UK v Praze, poté 1923–25 na Státní archivní škole. Krátce působil v ČZA, v r. 1927 nastoupil jako asistent do Slezského zemského archivu, kde se stal ředitelem (1934). V r. 1955 byl režimem zatčen a vězněn.

Hlavním sídlem archivu je Opava, řada fondů byla dlouhodobě uložena také v pobočce na zámku v Janovicích u Rýmařova. Na počátku 90. let 20. st. byla vybudována novostavba archivu v Olomouci, kde sídlí pobočka ZA spolu s olomouckým Státním okresním archivem. Archiv je dnes zařazen do kategorie Státních oblastních archivů.

2.3.3 Československý zemědělsko-lesnický archiv

Potřeba soustředit písemnosti z hlediska zkoumání hospodářských a sociálních dějin se jevila již v druhé polovině 19. století. Zřejmě byla touha poznat minulost svého stavu – např. starých selských písmáků, pozornost budil František Vavák miličský a jeho paměti.

Poprvé volal po zřízení vědeckého ústavu – archivu, který by sbíral a zpracovával písemnosti o vývoji zemědělství a dějinách zemědělského obyvatelstva Ferdinand Schulz. Jednoznačně poukázal na význam patrimoniálních archivů. Státní úřady, jimž byly po zrušení poddanství v roce 1848 odevzdány dvě stě let staré stavovské písemnosti, neskýtají záruku, že se o tyto archiválie dobře a dostatečně postarají.

Prof. Dr. Albín Bráf podal 8. 11. 1904 ve schůzi zemské statistické komise království Českého požadavek, aby tato komise vznesla k ústřednímu sboru rady zemědělské prosbu, aby se ujal zřízení archivu pro agrární dějezpýt v Čechách. K tomuto archivu by bylo vhodné připojit registraturu bývalé **Vlastenecko-hospodářské společnosti**. Pokud by tento archiv nebylo možné zřídit jako samostatný, tedy přivtělit jej k ČZA – tam byly již tehdy uloženy rozsáhlé sbírky starých pozemkových knih, převzaté od okresních soudů. Český zemský archiv toto připojení podmínil rozmnožením personálu. Moravský zemský archiv předběhl Český zemský archiv a shromáždil k uschování archivy panství brtnického, jaroměřicko-slavkovského a vsetínského. Josef Borovička jasně popsal v článku *Zřízení agrárního archivu*, jak by měl archiv vypadat a pracovat.

Nová republika prostřednictvím prvního ministra zemědělství Karla Práška, na návrh A. L. Krejčíka počátkem roku 1919 **Československý státní archiv zemědělský v Praze** zřídila. Ředitelem byl jmenován A. L. Krejčík. Tento státní ústav dostal za úkol pečovat o zemědělské archivnictví, dějiny zemědělství, zemědělské výroby, zemědělského průmyslu a zemědělského obyvatelstva. Vedle **A. L. Krejčíka** pracovali v archivu ještě **Dr. Václav Černý**, **Dr. Emanuel Janoušek** a další.

Kanceláře i depozitáře archivu byly provizorně umístěny ve Strahovském klášteře, v roce 1932 se přestěhovaly do nových místností v budově ministerstva zemědělství.

Archiv systematicky shromažďoval archiv a registraturu někdejšího rakousko-uherského ministerstva orby ve Vídni a Pešti a jim podřízených úřadů, archivy a registry panství a státních statků, archivy a registry státěm zabraných velkých statků, které se

staly státním majetkem, a posléze důsledně pečoval o současné zemědělské archivnictví. Při archivu byla zbudována obsáhlá knihovna zemědělské literatury. Archiváři se věnovali i badatelské práci a publikovali své studie.

Na základě vládního nařízení č. 29/1954 o archivnictví byl archiv k 1. 1. 1956 začleněn do nově vytvořeného Státního ústředního archivu.

2.3.4 Státní ústřední archiv – Národní archiv

Státní ústřední archiv vznikl na základě vládního nařízení 29/1954 Sb. spojením Ústředního archivu ministerstva vnitra a Archivu země České k 1. 10. 1954. K 1. 1. 1956 byl do Státního ústředního archivu začleněn ještě výše zmíněný Ústřední zemědělsko-lesnický archiv. V pozdější době SÚAr převzal ještě fondy zrušených resortních archivů spojů, dopravy, chemie atd. Archiv spravuje cirká 80 000 bm písemností. Sídlí na více místech v Praze – na Třídě Milady Horákové 133, v budově nově vystavěné ve 30. letech 20. století pro Český zemský archiv. V 90 letech 20. století byl pro státní ústřední archiv a Státní oblastní archiv Praha vybudován archivní areál v Praze na Chodovci. Na základě nového archivního zákona (499/2004 Sb.) s platností k 1. lednu 2005 byl tento archiv přejmenován na Národní archiv, dnes v čele s paní ředitelkou Evou Drašarovou.³⁵

2.3.5 Specializované archivy

Organizační složky státu, státní příspěvkové organizace, státní podniky, vysoké školy a právnické osoby zřízené zákonem mohou zřizovat specializované archivy.³⁶

Do této skupiny archivů náleží badatelské instituce – např. Národní muzeum, Akademie věd České republiky, Památník národního písemnictví ad.; nebo vysoké školy, Pražský hrad, Kancelář prezidenta republiky, Česká televize, Český rozhlas ad. Archivy jsou řízeny Archivní správou MV ČR a jejich právoplatná činnost je podrobena akreditaci.

Archiv Národního muzea

Již krátce po založení muzea byly shromažďovány archiválie k českým dějinám. Vlastní archiv muzea vznikl z podnětu Františka Palackého v roce 1846 a jeho počátky

35 **PhDr. Eva Drašarová, CSc.** – studovala archivnictví na FF UK v letech 1978–1982, pracovala v Archivu ČSAV, 1982 nastoupila do SÚAru, spravovala montánní fondy, politické fondy 19. st., po odchodu ředitele PhDr. Václava Babičky na Archivní správu, převzala řízení SÚAru.

36 Zákon č 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů ze dne 30. června 2004; § 51, odst.1.

jsou spojeny se jménem Karla Jaromíra Erbena. Archiv se spolu s Českým zemským archivem podílel na pořizování opisů písemností v cizích archivech. Rokem 1954 skončila tradiční sběratelská činnost archivu a naopak řada nashromážděných fondů byla delimitována provenienčně příslušným archivům. Tehdejší archivář PhDr. Aleš Chalupa soustředil pozornost na shromažďování osobních fondů veřejně činných osobností – např. Karla Kramáře, Josefa Pekaře, členů rodiny Riegrovy a řady dalších. Úspěšné rozvíjení archivu bylo oceněno udělením statutu archivu zvláštního významu.

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Počátky existence Literárního archivu souvisí se vznikem Národního muzea v Praze (1818), kdy jedním z předmětů pozornosti měly být i národní písemnosti a dokumenty. Základem literárních sbírek se stala pozůstalost Josefa Dobrovského převzatá v letech 1829–1830. Dalšími přírůstky byly např. osobní fondy zakladatele muzea Kašpara Šternberka, knihovníka muzea Václava Hanky, K. H. Máchy, B. Němcové, K. Havlíčka Borovského a dalších osobností literárně činných. Teprve knihovník Národního muzea Václav Řezníček začal v roce 1916 soustředěné sbírky systematicky pořádat. Po jeho smrti v roce 1923 v započatém díle pokračoval Dr. Josef Volf.

V roce 1953 vedl nedostatek prostor v budově národního muzea k přestěhování Literárního archivu do Strahovského kláštera, kde byl v témže roce zřízen Památník národního písemnictví, k němuž byl Literární archiv k 1. lednu 1964 přičleněn.

Rok 1990 přinesl Literárnímu archivu řadu delimitací, jednak byly příslušným archivům České republiky převedeny fondy, které neodpovídaly přesně zaměření Literárního archivu, na druhé straně ale archiv opět získal některé fondy z Archivu Národního muzea a Archivu Akademie věd ČR.

Archiv Akademie věd České republiky

Československá akademie věd byla založena zákonem³⁷ ke dni 1. ledna 1953 jako instituce, která má systematicky pečovat o rozvoj teoretických i praktických věd v naší zemi. Jejím základem se stala *Královská česká společnost nauk* založená v roce 1784 a *Česká akademie věd a umění, Masarykova akademie práce zřízené* v roce 1922 a další obdobně orientované instituce. Spolu se zřízením ČSAV byl také hned ustaven archiv, který soustředil písemnosti právních předchůdců a posléze dbal o registraturu nové instituce. V čele archivu stál v letech 1953–1968 jeho zakladatel akademik **Václav Vojtíšek**. Na jeho činnost navázal 1. 9. 1968 akademik **Václav Vaněček**. V roce 1966 byl archiv přejmenován na Ústřední archiv ČSAV. Působnost archivu se soustředila na dva základní

37 č. 52/1952 Sb. ze dne 29. října 1952.

úkoly – vědecký a správní. Při ÚA ČSAV byla zřízena Komise pro soupis a studium rukopisů, která si kladla za cíl vybudovat souborný katalog rukopisů.

Ústav dějin Univerzity Karlovy – Archiv Univerzity Karlovy

Poprvé je archiv university zmiňován v roce 1360 v universitních statutech. Umístění starších universitních písemností předpokládá Haas, stejně jako Tomek, v archivu kostela pražského, či vlastně arcibiskupa jako kancléře university. Archiv university byl uložen v universitní pokladnici, pečují o něj universitní hodnostáři, rektor s dvěma dalšími zvolenými osobami, kteří každý opatrují jeden ze tří klíčů od universitní archy. Další součásti university, fakulty, koleje i universitní národy, si vytvářejí své vlastní archivy a ukládají je do vlastních pokladnic. Nejstarší inventář se dochoval v několika opisech, Haas datuje jeho vznik k roku 1545. V roce 1612 přechází správa archivu z rukou rektora do rukou universitního notáře a ten pečuje současně také o knihovnu. V souvislosti s Rudolfovým majestátem z 9. července 1609, jímž se universita dostává do rukou stavů, byl pořízen protokolární zápis o revizi universitních privilegií, který je vlastně druhým známým inventářem. U příležitosti přebírání university jesuity do jejich správy byl zpracován další soupis. Předávání bylo obtížné, začalo v roce 1622, ale k definitivnímu předání došlo zřejmě až v roce 1628. Zápas, který se o universitu v této době sváděl, vyústil v rozdělení kompetencí, kdy jezuité převzali do svých rukou pouze teologické a filosofické studium, navázali je na své řádové ústavy a také písemnosti vzešlé z jejich činnosti ukládali do řádových archivů. Na druhé straně stálo Karolinum, fakulty juristická a medicínská a při tomto celku i archiv.

Nový zásah archivu přinesly tereziánské správní reformy. Reskript Marie Terezie určoval, jak s písemnými památkami naložit, a stanovil také osobu pořadatele, který měl za úkol vypracovat repertorium listin. Výsledkem soupisu byl inventář z let 1755–1756.³⁸ Pozoruhodnou osobností byl **Tomáš Antonín Putzlacher**, první universitní syndik, který byl v roce 1773 jmenován také registrátorem universitního archivu. Jeho úkolem bylo uspořádání archivu. Putzlacher mimo jiné pořídil dvě řady výpisů – jednak osmisvazkovou řadu *Memorabilia universitatis* a universitní diplomatář. Po jeho smrti (1796) nebyla již funkce registrátora obsazena. Počátkem 19. století vysílají jednotlivé fakulty své historiografy, pověřené sepsáním dějin fakult, studovat do archivních spisů. Historiografem právnické fakulty byl profesor Schnabel, filosofické fakulty vicesyndik Ottenberger a fakulty teologické profesor Maximilián Millauer. Blížící se jubileum university zintenzivňovalo vědecké bádání, doktorský sbor filosofické fakulty vydával reprezentativní řadu

³⁸ Je dochovaný v rukopisech pražské universitní knihovny.

Monument.³⁹ Návrh profesora Jana Helblinga z Hirzenfeldu na pečlivé vedení archivu a ustanovení místa archiváře v roce 1848 zapadl v souvislosti se starostmi a reorganizací university a revolučními událostmi.

Nový zájem o universitní archiv přinesl zákon z 28. 2. 1882 o rozdělení university na českou a německou. Německé universitě, na niž přešla velká část učitelů i zaměstnanců, byla svěřena také správa universitního archivu a české universitě bylo vyhrazeno právo úplného a rovnoměrného využívání fondů archivu. Uspořádáním a správou archivu byl pověřen profesor Dr. Adolf Bachmann. Bachmann naléhal na soustředění jednotlivých fondů fakult a jiných korporací do centrálního archivu a v roce 1890 dokončil utřídění spisů a jejich „hlavní inventář“. Bachmann, profesí historik nikoli archivář, fondy chronologicky rozdělil na čtyři úseky a v rámci těchto chronologických celků dělil dále písemnosti věcně. Přelom století přinesl zápas českých historiků o přístup k fondům universitního archivu. I profesor Gustav Friedrich, senátem české university zvolený revisor archivu, se musel domáhat svolení revisních schůzek. V období první světové války i později se o fondy archivu staral Josef Bergl, jinak také pracovník místodržitelského archivu. Zásluhou profesorů Gustava Friedricha a Václava Vojtíška přešel archiv do správy české university v říjnu 1918. Inspektorem archivu byl ustanoven profesor Dr. Gustav Friedrich, kterého v roce 1931 vystřídal profesor Dr. **Václav Vojtíšek**. Z Karolína byl archiv v roce 1934 přestěhován na právnickou fakultu. Po nařízení říšského protektora z listopadu 1939 byl archiv převeden opět do správy německé university a správou sbírek byl pověřen docent **A. Blaschka**, kterého posléze vystřídal profesor **Heinz Zatscheck**, a za vedení sbírek odpovídala Dr. Felicitas Kostka, která kromě tohoto úkolu připravovala materiál pro publikaci o německé filosofické fakultě k 600. výročí pražské university. Na sklonku války Němci chtěli německou universitu přesunout do Innsbrucku, naložili také nejcennější listiny, spisový fond a sbírky a odvezli je. Tím způsobili archivu nesmírnou ztrátu. O osudu těchto písemností se nic neví, nebylo potvrzeno, že by transport byl poškozen, ani že se písemnosti nacházejí na německém území.

Po osvobození byl profesor Dr. Václav Vojtíšek postaven před úkol shromáždit zbytky písemností archivu university, dosáhl převzetí spisovny německé university, která byla 18. října 1945 dekretem presidenta republiky zrušena, v archivu byly také uloženy písemnosti německé techniky, o které České vysoké učení technické nejevilo zájem. V roce 1958 se universitní archiv stal součástí nově zřízeného Ústavu pro dějiny University Karlovy, vzniklého z podnětu akademika Václava Vojtíška. Těžiskem práce se stalo jednak soustředování a zpřístupňování písemností university, ale také vědecký výzkum. Do čela Ústavu byl postaven profesor Dr. František Kavka. Pracoviště bylo přestěhováno do re-

---

³⁹ *Monumenta historica universitatis pragensis*. Statuta universitatis pragensis nunc primum publici iuris facta conjuncta opera D. Antonio Ditrich et D. Antonii Spirk.

staurovaných prostor Karolina, personálně se rozrostlo a stalo se jedním z významných historických pracovišť u nás.

Archiv Masarykovy university v Brně

Z podnětu akademického senátu Masarykovy university byla ustavena archivní komise, ve složení JUDr. František Čáda z právnické fakulty a profesori Eugen Dostál a Bohumil Navrátil z filosofické fakulty, která se měla starat o vhodné uložení písemných památek a pro ukládání písemností do archivu měla vytvořit archivní řád. Komise zjistila, že registratury jednotlivých fakult nejsou vedeny podle jednotného principu, budou tedy muset být ukládány jako jednotlivé samostatné fondy. Po válečném přerušení se komise opět ujímá práce ve složení profesori Čáda, Šebánek a Borovička. Pomocnou silou v archivu byl ustanoven Dr. Jiří Radimský, absolvent filosofické fakulty adjunkt vyšší archivní služby. Na jeho místo nastoupil v roce 1947 František Spurný, 1950 Jaroslav Bakala. Do doby (březen 1962), kdy již na řádné místo archiváře nastoupila Dr. Irena Hrabětová, se ještě v archivu vystřídala řada posluchačů brněnského archivního studia, krátce zde také působil Jindřich Dušek. Dnes o archiv pečují Dr. Jiří Pulec a Dr. Jiřina Kalendovská, Mgr. J. Plosová a další. Archiv tvoří fondy rektorátu a kvestury, jednotlivých fakult, jednotlivých zkušebních komisí, jednotlivých kateder, vysokoškolských spolků apod.

Archiv Českého vysokého učení technického v Praze

Archiv Českého vysokého učení technického vznikl v roce 1963, shromažďuje jednak písemnosti předchůdce – Polytechnického ústavu (1789–1879), vlastního Českého učení technického i Německé vysoké školy technické v Praze a Děčíně. Součástí fondu tvoří osobní pozůstalosti učitelů.

Archiv Vysokého učení technického v Brně

Nejstarší písemnosti brněnské české techniky, zřízené v roce 1899, jsou uloženy v Moravském zemském archivu jako fond B 318 a pokrývají období 1899–1930. Další písemnosti soustřeďuje Archiv VUT, který získal v roce 1991 statut archivu zvláštního významu.

Dále do kategorie specializovaných archivů patří Národní filmový archiv, Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Archiv Pražského hradu, Archiv Poslanecké sněmovny, Archiv Senátu, Vojenský historický archiv, Archiv Národního technického muzea, Archiv Národní galerie, Archiv České televize, Archiv Českého rozhlasu.

2.3.6 Bezpečnostní archivy

Ministerstvo vnitra, Ministerstvo obrany, Ministerstvo zahraničních věcí, Národní bezpečnostní úřad a zpravodajské služby České republiky mohou zřizovat bezpečnostní archivy.⁴⁰

2.3.7 Archivy územních samosprávných celků

Územně samosprávné celky mohou zřizovat archivy územních samosprávných celků.⁴¹ Tyto mohou působit jako archiv, pokud jim byla udělena akreditace. V současné době je do této skupiny řazeno pět městských archivů. Uvedené čtyři archivy zná již archivní zákon č. 97/1974 Sb., jako poslední se k nim přiřadil Archiv města Ústí nad Labem v 80. letech 20. století.

Archiv hlavního města Prahy

Již ve 14. století jsme na Starém městě pražském svědky archivní činnosti. Radnice skýtá pevné místo pro uložení listin i městských knih a zde také sídlí městský písař. První nám známý soupis listin, uložených v okované truhlici, pochází z roku 1394 uložený v archivu svatovítské kapituly, je naším nejstarším archivním inventářem. V druhé polovině 15. století již existují městské kanceláře jako samostatné úřady ve všech pražských městech. Reskript Marie Terezie z 31. srpna 1753 nařizuje důslednou ochranu archiválií pražských měst, které jsou prozatím ukládány u samotných úřadů. Po sloučení čtyř pražských měst a zřízení pražského magistrátu v roce 1784 dochází i k postupnému slučování archivů. V roce 1801 pověřil magistrát magistrátního radu **Wolfganga Bocka**, aby provedl revisi shromážděných archiválií. Bockovi se podařilo uspořádat pouze zlomek sbírek, ale i tak dává základ další organizaci. Jeho iniciativou byla pořízena příruční knihovna se spisy historickými, topografickými, genealogickými i právními. Privilegia a městské knihy byly ukládány na Staroměstské radnici, spisový materiál v kostele sv. Mikuláše v nevyhovujících podmínkách, takže mnoho spisů bylo zničeno. V roce 1842 byl správcem archivu jmenován Václav Vladivoj Tomek, tuto funkci však vykonával pouze rok.

Po revolučních událostech 1848 a na základě nového obecního řádu ze 27. dubna 1850 dochází k ustavení Archivu města Prahy – 1. srpna 1851 a prvním archivářem byl

---

40 Zákon č 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů ze dne 30. června 2004; § 53, odst.1.

41 Zákon č 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů ze dne 30. června 2004; § 54, odst.1.

jmenován **Karel Jaromír Erben**.⁴² K historickému jádru privilegií je připojena i proskartovaná stará spisovna z kostela sv. Mikuláše na Starém Městě. Pracuje se na katalogích a rejstřících. Archiv se stává střediskem české historické práce. Významnou roli sehrávají v rozvoji archivu **Josef Emler**,⁴³ spolupracovník Erbenův, pozdější ředitel archivu a profesor pomocných věd na Karlově universitě. Po jeho penzionování (1896) nastupuje do funkce ředitele **Jaromír Čelakovský**,⁴⁴ profesor na právnické fakultě Karlova university, který usměrňuje pozornost archivu k minulosti městského stavu v Čechách. Práci a rozvoj archivu řídili v letech 1906–1921 **Josef Teige**⁴⁵ za jehož působení byl rozmnožen a důsledně organizován zásluhou ing. Jana Heraina stavební archiv, a v letech 1921–1948 **Václav Vojtíšek**,⁴⁶ jedna z nejvýraznějších osobností českého archivnictví 20. století.

8. května 1945 zachvátil Staroměstskou radnici požár, při němž shořela část fondů archivu (85 městských knih, trhové knihy staroměstské z let 1400–1769, cechovní listiny, unikát díla *Monumenta universitatis*), řady inventářů a katalogů a bohatá archivní knihovna. Bylo třeba vyhotovit nové zpřístupňovací pomůcky, archiv se přestěhoval do Clam-Gallasova paláce. Veřejnosti byly jeho fondy znovu otevřeny v roce 1950.

Archiv hlavního města Prahy plní funkci státního oblastního archivu pro území Prahy a současně funkci okresních archivů pro pražské obvody. Skloněk tisíciletí přinesl archivu novou účelovou archivní budovu z let 1994–1997 s moderními ukládacími prostory, moderní technikou, takže archiv může směle vykročit do nového tisíciletí. V jeho čele stojí od roku 1987 Václav Ledvinka.⁴⁷

42 **Karel Jaromír Erben** (1811–1870) studoval filosofii a práva na pražské universitě. Od r. 1841 pracoval v Královské české společnosti nauk. Úzce pracoval s Františkem Palackým a pro České museum, 1851 se stal prvním archivářem Archivu hlavního města Prahy.

43 **Josef Emler** (1836–1899) studoval od r. 1856 na vídeňské universitě historii, navázal studiem na rakouském Institutu. Po studiu krátce v ČZA, od 1864 v Archivu města Prahy, kde setrval až do pensionování v r. 1896. Od r. 1872 přednášel pomocné vědy na universitě, kde vychoval řadu historiků a archivářů.

44 **Jaromír Čelakovský** (1846–1914) se narodil ve Vratislavi, studoval na universitě v Praze, na ní se habilitoval pro římské právo a právní dějiny, které zde do svého pensionování přednášel. Byl také archivářem Archivu hlavního města Prahy a po odchodu Emlerově 1896 jeho ředitelem.

45 **Josef Teige** (1862–1921) studoval práva a filosofii (z obojího získal doktorát) a navázal studiem na rakouském Institutu. R. 1896 nastoupil do Archivu hlavního města Prahy, jehož se stal 1907 ředitelem. Badatelskou pozornost věnoval pomocným vědám historickým, pražskému místopisu a českým právním dějinám.

46 **Václav Vojtíšek** (1883–1974) studoval na universitě v Praze u profesorů Golla a Friedricha. V roce 1908 nastoupil do Archivu hlavního města Prahy, jehož ředitelem se stal 1921 a setrval v této funkci do roku 1947. R. 1928 byl jmenován profesorem pomocných věd historických na FF UK, přičemž přednášet začal již v roce 1922.

47 **Václav Ledvinka** (1947) je absolvent pražské FF oboru historie–čeština, absolvoval 1970. Krátce působil v Ústavu československých a světových dějin ČSAV, 1976 nastoupil do AHMP, kde působí dosud. Je dlouholetým členem a předsedou Vědecké archivní rady, externě vyučuje na FF UK. Badatelsky se soustředí na hospodářské, sociální a kulturní dějiny Čech raného novověku a dějiny Prahy.

Archiv hlavního města Prahy má dlouhou a bohatou tradici ediční práce. Z prací Emlerových musíme připomenout *Regesta*, *Prameny dějin českých*, *Libri confirmatorum*, *Pozůstatky desk zemských*. Jaromír Čelakovský založil *Codex iuris municipalis*, psal *O počátcích ústavních dějin Starého města pražského* atd. Z popudu Jaromíra Čelakovského vycházel od roku 1898 každoročně *Almanach královského hlavního města Prahy*, v němž byl např. publikován soupis pražských starostů let 1848–1897. V roce 1905 byl *Almanach* rozdělen na dvě publikace – první přinášela schematismus pražských zastupitelů, druhá pod názvem *Sborník příspěvků k dějinám královského hlavního města Prahy* přinášela studie pracovníků archivu i žáků Václava Vojtíška. Od roku 1964 archiv vydává *Pražský sborník historický*, od roku 1980 pořádá každoročně odborné konference k nejrůznějším otázkám dějin, umění i života Prahy, jejichž referáty pak publikuje ve sborníku *Documenta Pragensia* (1–2, Praha 1980–1981). Od roku 1992 má archiv také svoji monografickou řadu (např. **J. Mandelová**: *Matrika narozených kostela sv. Jindřicha na Novém Městě pražském (1584–1600)*, Praha 1992).

Archiv města Brna

Městský archiv byl budován městskou radou od počátku existence města. Pečlivě jsou střežena první dvě privilegia – malé a velké, kterým Václav I. v lednu 1243 kodifikuje městská práva. Vnitřního uspořádání městských listin se v letech 1379–1381 ujal městský písař **Jan z Gelnhausenu**, který je rozdělil na čtyři řady – 1. zeměpanská privilegia obsahující konkrétní výsady ve prospěch města, 2. zeměpanské listiny – obecná potvrzení svobod, 3. ustanovení městské rady, 4. pojištění menších práv a soukromých práv občanů. Autor dal soupisu název *Archivum civitatis Brunensis*. Archiv byl uložen na staré radnici.

Několikeré stěhování ve snaze ochránit archiv před Švédy při obléhání Brna 1643 a 1645 způsobilo v písemnostech chaos. Při pořádání v roce 1647 rozdělil městský syndik **Šebestián Sutor** staré a nové písemnosti a vytvořil tak vlastně archiv a spisovnu. Nový aktový materiál tvořil zvláštní registraturní celek – akta purkmistrovská. Nové uspořádání bylo svěřeno rajhradským benediktinům – sbírku listin, mandátů a listů uspořádal a sepsal do inventáře rajhradský probošt a historik **Bonaventura Piter** v roce 1759, v roce 1769 pouze sepsal úřední knihy a tisky rajhradský probošt **Alexius Habrich**. V 19. století si jsou členové městské rady vědomi důležitosti archivu, starost za něj nese archivní komise. Jeden z jejích členů Jan Feifalik vytvořil instrukci pro její činnost a dosáhl toho, že v roce 1844 byla péče o městské písemnosti svěřena aktuárovi **Polykarpu Kollerovi**,⁴⁸ který vypracovával inventáře, vedl evidenci výpůjček a byl i historicko

48 **Polykarp Koller** se narodil se 1809 v Novém Jičíně, studoval práva, 1835 nastoupil u magistrátu jako akcesista, 1869 pensionován, zemřel 1878.

literárně činný. Po Kollerově pensionování neměl archiv odborného pracovníka, až za starosty Dr. Augusta Wiesnera byl v roce 1895 správou městského archivu pověřen Dr. Berthold Bretholz, moravský zemský archivář, jemuž ke starosti o městský archiv přibyla i starost o městské muzeum.

V nové republice bylo žádoucí, aby se správa městského archivu dostala do českých rukou a archivářem byl jmenován koncipista moravského zemského archivu Dr. Bohumil Navrátil.⁴⁹ Navrátil musel oddělit sbírky archivu a muzea, revidoval Bretholzovy katalogy listin a inventáře rukopisů. Teprve zřízení místa řádného archiváře v roce 1929 a jeho obsazení školeným pracovníkem **PhDr. Jaroslavem Dřímalem**⁵⁰ považujeme za vznik dnešního Archivu města Brna. V období druhé světové války museli archiv opustit čeští zaměstnanci, ustala vědecká i odborná práce. Válečné škody na materiálu nebyly velké. V roce 1951 přešel archiv do resortu ministerstva vnitra a plní funkci okresního archivu pro brněnské obvody. Dr. Dřímala ve funkci ředitele vystřídal v roce 1975 **PhDr. František Zřídka Veselý**. Na něj navázal v roce 1994 **PhDr. František Novák**.⁵¹ Ten byl k 1. lednu 2013 vystřídán **PhDr. Liborem Blažkem**.

Pracovníci archivu dbají na publikační činnost. Podílejí se na studiu dějin města, od roku 1959 vydávají sborník *Brno v minulosti a dnes* (25. ročník v roce 2012) i monografická díla např.: *Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku*. Redaktor svazku Rudolf Procházka. Vydalo statutární město Brno, Archiv města Brna 2011, 734 s.; nebo samostatné studie jako suplementa sborníku *Brno v minulosti a dnes*.⁵²

Archiv města Ostravy

O tom jakou péči věnovalo město Moravská Ostrava svým písemnostem, máme dochované zprávy v podstatě až z 19. století. Městská registratura, cechovní písemnosti i nejstarší městské knihy zničil zřejmě požár města v roce 1556. Nejstarší dochovaná městská kniha je až z roku 1564. Roku 1841 nařídil krajský úřad uspořádání městské registratury, které dostal na starost pracovník úřadu **Jan Dvořák**. V letech 1841–1843 uspořádal soudní, hospodářské a pozůstalostní spisy, pouze politické spisy zůstaly neu-

49 **Bohumil Navrátil** se narodil v roce 1870 ve Vyškově, studoval historii na Karlově universitě, 1919 jmenován profesorem obecných dějin na Masarykově universitě

50 **Jaroslav Dřímala** (1905–1975) studoval na FFMU v Brně dějiny u B. Navrátila a R. Urbánka, filosofii dějin u J. Glücklichého, PVH u V. Hrubého. 1928 obhájil doktorskou disertaci. Navázal studiem na l'Ecole des Chartes. V roce 1929 se stává prvním řádným archivářem archivu města Brna, spravuje i musejní sbírky. V r. 1945 se habilitoval pro československé dějiny. Podílel se na tvorbě archivního zákona, byl redaktorem SAPu.

51 **PhDr. František Novák** (*1949) absolvoval v letech 1967–1972 studium historie a archivnictví na FF MU v Brně. Pracoval v Státním oblastním archivu v Brně, v podnikovém archivu Cihlářských závodů, v Archivu MV ČR v Kanicích a od roku 1992 v AMB, od roku 1994 jako ředitel.

52 **Smutný, Bohumír**: *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948*. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin. Vydalo Statutární město Brno, Archiv města Brna, Brno 2012, 518 s.

spořádané. V rámci spisové akce Moravského zemského archivu vyhotovil v roce 1856 soupis městských pergamenových listin farář Vincenc Lihocký. S obnoveným voláním po ochraně a soustředění městských písemností se setkáváme na sklonku 19. století, kdy na území města vznikla tři muzea – české, polské a německé, a ve všech byly uchovávány také listiny. Archivní péče se ve městě rozvíjela ruku v ruce s péčí muzejní.

Teprve v roce 1923 došlo k založení městského archivu jako instituce a prvním archivářem se stal **Alois Adamus**, profesor matičního gymnázia v Moravské Ostravě, který byl současně ředitelem městského muzea. Základ archivu tvořily listiny, městské knihy, městská registratura a registratury obcí sloučených s Moravskou Ostravou v roce 1924. Alois Adamus strval ve funkci do roku 1935, poté následuje období častých změn osoby archiváře, německá okupace přivádí do archivu německého historika **Dr. Julia Klitznera**. Po válce byl archiv často stěhován, což brzdilo jeho rozvoj. Rok 1952 přivedl do funkce vedoucí archivu **Dr. Blanku Pitronovou** a dochází k oddělení archivu a muzea. Archiv soustřeďuje písemnosti obcí okresu Ostrava-venkov, zrušených spolků, škol a dalších institucí.

Několik změn přinesl rok 1960. Jednak byla zmenšena působnost archivu, ten také dostal za své sídlo nové prostory na radnici v Ostravě-Přívoze a po přestěhování byl do čela archivu postaven **Dr. Karel Jiřík**, který se po nucené odmlce v období normalizace do archivu i ředitelské funkce na roky 1990–1992 opět vrací. Ve funkci jej následně vystřídal **PhDr. Antonín Barcuch**⁵³ a v roce 1995 **Blažena Przybylová**.⁵⁴

Archiváři již od počátku usilovali o odbornou publikační činnost. Již v roce 1926 vyšel první ročník *Věstníku archivu a muzea Ostravského kraje*, který bohužel přestal po druhém ročníku vycházet. V roce 1962 archiv navázal vydáváním nového sborníku Ostrava. *Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, který vychází dosud.

Archiv města Plzně

Archiv města Plzně má dlouhé dějiny, které sahají až k založení královského města Plzně v roce 1295. Dr. Bělohávek rozděluje vývoj archivu do čtyř odlišných období.⁵⁵ První období sahá od roku 1295 do počátku 19. století. Je to období pečlivého ukládání a evidování písemností, o nichž zástupci městské rady velmi dobře vědí, že jim zaručují veškerá městská práva. Listiny, listy i úřední knihy byly ukládány v obecní truhle na

53 **PhDr. Antonín Barcuch** (*1957) studoval archivnictví na FF MU v Brně v letech 1977–1982, nastoupil do Archivu města Ostravy, v letech 1992–1995 ředitelem archivu, nyní zástupcem ředitelky.

54 **PhDr. Blažena Przybylová** absolvovala studium archivnictví na FF MU v Brně, pracovala v Okresním archivu v Blansku, Podnikovém archivu Železáren a drátoven Bohumín, 1993 nastoupila do AMO a 1995 se stala jeho ředitelkou.

55 Viz *Archiv města Plzně*. Průvodce po fondech a sbírkách. Plzeň 1987, s. 10.

radnici. Podle poznámek na listinách je zřejmé, že byly chronologicky uspořádané. Případný archivní inventář se však nedochoval. Archiv obsahoval i písemnosti vztahující se k rychtě, kterou, spolu s písemnostmi, konšelé v roce 1480 koupili od rychtáře Ondřeje Premise. V dobách mimořádného nebezpečí byly archiválie ukládány ve zvláštním sklepení arciděkanského kostela sv. Bartoloměje. O archiv pečovali radní písaři. Zvláštní pozornosti si zaslouží M. Šimon Plachý z Třebenice, rodák z Horšovského Týna. Po studiích v zahraničí nastoupil v roce 1587 jako písař v Plzni, na sklonku života sepsal *Historii plzeňskou*. Jako další se do dějin Plzně zapsal radní písař Václav Rudolf Z Treuenfelsu (+ 1670), který se později stal primátorem. V roce 1757 byl archiv z radní světnice přemístěn do přízemí, kde se postupně ztrácel ze zřetele radních. Druhá polovina 18. století je obdobím postupného oklešování městských privilegií, což se také projevuje na poklesu významu archiválií, ale i poklesu významu města Plzně, které se dostává na úroveň ostatních měst.

Druhé období, pokrývající poč. 19. století až do roku 1879, můžeme označit za dobu úpadku archivu. Dochází ke ztrátám písemností, prodeji archiválií jako makulatury a podobně. Část městské spisovny zakoupil knihtiskař Ignác Schiebl, který ji pak za pomoci osvíceného plzeňského profesora Františka Smetany třídil. Z popudu Františka Palackého při pořádání pomáhal také K. J. Erben. Pergamenové listiny před zkázou zachránil městský registrátor Martin Hruška. Martin Hruška sepsal osmisvazkovou *Kroniku královského města Plzně*, která zahrnuje události ve městě v letech 1775–1870.

Nové období pro archiv nastává v roce 1879, kdy je v Plzni zřízeno muzeum a archiv je k němu přičleněn. Starostou muzea byl zvolen Edvard Dubský, kterému pomáhal pětičlenný muzejní výbor. Z tohoto výboru můžeme zvláštní zásluhu na rozvoj archivu připisat Josefu Strnadovi, absolventu studia historie na filosofické fakultě pražské a profesoru na střední městské škole v Plzni. Strnad vypomáhal v archivu až do své smrti v roce 1930 a zpracoval řadu inventářů. Strnadovou zásluhou byl archiv řádně vedeným muzejním oddělením s přesným inventářem. Strnad byl také publikačně činný, napsal řadu studií a článků z dějin města Plzně, roku 1883 vydal *Paměti plzeňské M. Šimona Plachého z Třebenic* a v letech 1891 a 1901 dvoudílný *Listář královského města Plzně*. V té době archiv také přebíral osobní fondy např. J. K. Tyla nebo Františka Schwarze, vůdce politického, hospodářského a kulturního života Plzně a dalších osobností. Do osudů archivu významně zasáhl Fridolín Macháček, absolvent historie pražské filosofické fakulty, který v muzeu pracoval od roku 1907. Na osudech archivu mu zvlášť záleželo, volal po osamostatnění archivu, sledoval dění v oblasti archivnictví habsburské monarchie a Československa a podával zprávy o práci v plzeňském městském archivu v *Časopisu archivní školy* (č. 3, 5 a 12). Okupací a německou správou muzea a archivu končí třetí období vývoje plzeňského archivu.

V posledním období, které začíná osvobozením republiky, dochází k osamostatnění archivu a nástupu prvního stálého archiváře PhDr. Miloslava Bělohlávka 1. července 1948. Počátky archivu byly skromné, začínal ve dvou místnostech bývalého gymnázia, dnes Státní vědecké knihovny v ulici B. Smetany. Kvalitního prostorového umístění se archivu dostalo v roce 1961, kdy se přestěhoval do rekonstruovaného zadního traktu plzeňské radnice. Také personální stav byl stále více posilován. Archiv sehrával dvakrát také roli okresního archivu, která mu byla definitivně odňata po vytvoření okresu Plzeň-sever a Plzeň-jih v roce 1960. V roce 1948 byli archiváři městského archivu pověřeni vybudováním krajského archivního depozitáře v Plasích, který se stal základem Státního oblastního archivu Plzeň. V roce 1977 byl radou Národního výboru města Plzně přijat organizační řád Archivu města Plzně a archivní správou byl archivu přiznán, vzhledem k významu, historické tradici i současné činnosti, charakter ústavu.

Archiv převzal starou městskou registraturu z let 1830–1880, mladší registraturu z let 1881–1945, fondy okresního soudu, okresního úřadu, fondy obcí připojených v letech 1924–1942 k Plzni. Cenné jsou mapy a plány z bývalých technických úřadů města, raabisační plány obcí z plzeňského panství z roku 1791, mapy stabilního katastru z roku 1839. Archiv také průběžně přejímal písemnosti všech typů škol působících na území Plzně, také osobních pozůstalostí významných osobností.

Archiv města Plzně má také řadu sbírek, tedy opisů různých listin, listů a aktů k plzeňským dějinám. Nejcennější je tzv. plzeňský diplomatář, který založil před více jak sto léty J. Strnad a v němž se i nadále pokračuje.

Archiv pravidelně vydává sborník *Minulostí západočeského kraje*, který navázal na předchozí sborník „Minulosti Plzně a Plzeňska“. Vydává také ediční řadu *Prameny a příspěvky k dějinám Plzně a Plzeňska*.

V síti archivů České republiky se vytvářejí i soukromé archivy, které může zřídit fyzická nebo právnická osoba. Soukromý archiv může působit jako archiv, pokud mu byla udělena akreditace. Akreditací soukromého archivu vzniká jeho zřizovateli nárok na poskytnutí bezplatné odborné pomoci ze strany Národního archivu nebo příslušného státního oblastního archivu. Zřizovatel soukromého již akreditovaného archivu má nárok na poskytnutí jednorázového ročního státního příspěvku na provoz soukromého archivu.⁵⁶

---

56 Zákon 499/2004 Sb. § 56.

Literatura

Archivy ČSR. Sestavily G. Čechová a J. Pražáková. Praha 1974.

140. let Státního archivu v Brně. Do tisku připravili M. Wurmová, M. Musilová, I. Štarha. Praha 1979, 253 s.

155 let archivnictví v českých zemích. Do tisku připravili I. Štarha, K. Smutná, B. Smutný. Brno, 1995, 196 s.

Adamus, Alois: *Dějiny města Ostravy v přehledu až do r. 1860.* Mor. Ostrava 1926.

Adamus, Alois: *Sbírka listin k dějinám města Moravské Ostravy.* Edice. Mor. Ostrava 1929, 226 s.

Archiv města Plzně. Průvodce po fondech a sbírkách. Sestavil Miloslav Bělohávek. Plzeň 1987, 477 s.

Babička Václav: *Poválečné snahy o zřízení ústředního archivu. Do ustavení Státní archivní komise.* AČ 44, 1994, 194–216.

Babička Václav: *Stavba archivního areálu v Praze slavnostně zahájena.* AČ 42, 1992, 224–225.

Babička Václav: *Vznik státního ústředního archivu.* AČ 45, 1995, 10–24.

Babička, V. – Hoffmannová, J. a kol.: *40. výročí Státního ústředního archivu v Praze.* 1994, 155 s.

Bělohávek, M.: *Třicet let Archivu města Plzně.* AČ 28, 1978, 139–156.

Beran, Jiří: *Ústřední archiv Československé akademie věd. Průvodce po archivních fondech.* Praha 1973.

Borovička, Josef: *Královský zemský archiv (1862–1912).* Zprávy Zemského archivu království českého 4, 1915, 1–143.

Borovička, Josef: *Zřízení agrárního archivu.* Agrární archiv 2, 20–23, 70–81, 1915.

Bretholz, Berthold: *Geschichte der Stadt Brünn.* Bd 1, do r. 1411, Brünn 1911.

Bretholz, Berthold: připravil k tisku edici nejstarší městské knihy z let 1343–1376 (rkp. 39) – tiskem nevyšla.

Bretholz, Berthold: *Moravský zemský archiv, jeho dějiny a jeho sbírky.* Brno 1908.

Bystrický, Vladimír – Hrubý, Václav: *Přehled archivů v ČSR.* AS MVČR, Praha 1984, 209 s.

Dějiny města Brna I., II. Brno 1969, 1973.

Dějiny University Karlovy. D 1, 1347/48–1622. Praha 1995, 322 s.: D.2. 1622–1802. Praha 1996, 285 s; D 3. 1802–1918. Praha 1997, 390 s.

Čáda, František: *Z archivu národního musea.* ČAŠ 3, 1936, 174 n.

Dokoupil, Vladislav: *Bibliografie města Brna I. – Počátky brněnského knihtisku.* Brno 1974.

Dudík Beda: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte.* 1852.

Dřimal, Jaroslav: *Archiv hlavního města Brna.* Brno 1930.

Emler, Josef: *O kanceláři krále Václava II.* Věstník Královské české společnosti nauk, 1876.

Flodr, Miroslav: *Iura originalia civitatis Brunensis.* Brno 1993, 48 s.

Flodr, Miroslav: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století.* AMB, Brno 1990–93.

Goldinger, Walter: *Schatzgewölbe und Kanzleiarchive.* Archivalische Zeitschrift 49, 1954, 9–25.

Haas, Antonín: *Archiv Karlovy University v Praze.* (Poznámky k jeho inventarizaci.) ČAŠ 25–26, 1937–38, 1–68).

Holec, František: *Ediční činnost Archivu hlavního města Prahy.* AČ 45, 1995, 88–102

Holec, František: *In memoriam akademika Václava Vojtíška.* AČ 24, 1974, 129–137.

Holec, František: *Výročí Archivu hlavního města Prahy.* AČ 21, 1971, 147–158.

Charvát, J.: Archiv národního musea. ČNM 115, 1946, 92n.

Indra, Bohumír: *70 let státního archivu v Opavě.* In: Sborník Státního archivu v Opavě 1968–1971. Opava 1971, 75–96.

Janoušek, Emanuel: *Z československého archivu zemědělského.* ČAŠ 11, 1934, 190–192.

Jiřík, Karel – Pitronová, Blanka: *Dějiny Ostravy.* Ostrava 1967, 767 s.

Kollmann, Josef: *Antonín Gindely, historik a archivář (1829–1892). 130 let Archivu země České.* AČ 42, 1992, 193–208.

Kollmann, Josef: *Dějiny ústředního archivu českého státu.* Praha 1992.

Kollmann, Josef: *Založení zemského archivu království českého a dr. Antonín Gindely.* In: 130 let zemského archivu, SÚAr Praha, 1993, 7–22.

Koss, Rudolf: *Archiv koruny české. I. Dějiny archivu.* Praha 1939.

- Krejčík, Adolf Ludvík:** *Československý státní archiv zemědělský*. Zvl. Otisk z Brázdy roč. 22, 8, Praha 1921, 12 s.
- Kučera, Karel – Truc, Miroslav:** *Archiv University Karlovy*. Průvodce po archivních fondech. Praha 1961.
- Kürschner, Gottfried:** *Schlesisches Landesarchiv in Troppau*. M III, AS 6, 1906.
Státní archiv v Opavě. Průvodce po archivních fondech. Praha 1955.
- Letošník, Václav:** *Registra otevřených listů české kanceláře*. ČAŠ 3, 1926, 36–63 a 4, 1927, 49–102.
- Macháček, Friedrich:** *Městské historické muzeum a městský archiv*. Sborník měst. Hist. Muzea IX. Plzeň 1926.
- Morávek, Jan:** *Český archiv korunní na hradě pražském*. Sborník prací věnovaných prof. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám. Praha 1931.
- Pešák, Václav:** *Dějiny královské české komory od r. 1527*. SAMV 3, 1930.
- Pešák, Václav:** *Studie k dějinám královské české komory*. Sborník archivu ministerstva vnitra 6, 1933.
- Prokeš, Jaroslav:** *Archiv ministerstva vnitra v Praze 1918–1934*. SAMV 8, 1935, 7–65
- Prokeš, Jaroslav:** *Archiv ministerstva vnitra v letech 1935–1937*. SAMV 11, 1938, 5–34.
- Prokeš, Jaroslav:** *Archiv ministerstva vnitra a vědecké bádání*. SAMV 10, 1937, 9–83.
- Przybylová, Blažena – Šárka, Josef:** *75 let Archivu města Ostravy*. Ostrava, Tilia 1998, 122 s.
- Rohlová, Eva:** *75 let Archivu města Ostravy*. Archivní čtvrtletník 1/98, 3–5.
- Rosenthal, Theodor Taulow:** *Notanda generalia wegen des böhmischen Kronarchivs*. Rukopis ve fondu „Böhmische Akten“, fasc. 95, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien.
- Roubík František:** *Místodržitelství v Čechách v letech 1577 až 1749*. SAP 17, 1967.
- Šamberger, Zdeněk:** *Československé archivnictví po roce 1918*. SAP 18, 1968, 3–85.
- Šamberger, Zdeněk:** *Československé archivnictví po roce 1945*. SAP 18, 1968, 321–362.
- Šamberger, Zdeněk:** *Archivně teoretické názory u nás po r. 1918*. SAP 20, 1970, 3–56.
- Šamberger, Zdeněk:** *Archivní teorie a praxe po roce 1945*. SAP 21, 1971, 385–464.
- Šebánek, J. – Dušková, S.:** *Česká listina v době přemyslovské*. In: Česká diplomatika do r. 1848, Praha 1971, s. 83–108.

- Švábenský, Mojmir:** *Počátky, názvy a zaměstnanci MZA*. Tři kapitoly z dějin. Brno 1991, 196 s.
- Švehla, K.:** *Nové úkoly literárního archivu Národního musea*. ČNM 122, 1953, 231.
- Tomek, W. W.:** *Paměti kollegiátů kolleje Karlovy*. ČČM 1847.
- Vojtíšek, Václav:** *Archiv hlavního města Prahy*. Praha 1933, 83 s.
- Vojtíšek, Václav:** *Vývoj královské české kanceláře*. Idea Československého státu I. Praha 1936, s. 249–256. Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška.
- Vonášek, Martin:** *Bohumil Navrátil (1871–1936)*. DP FF MU Brno 2006, 149 s.
- Winter, Z.:** *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409/1622)*. Praha 1897.
- Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček*. Brno 1979.
- Zřídka Veselý, František a kol.:** *50 let archivu města Brna*. Brno 1979, 46 s.
- Žantovský, J.** *Archiv Památníku národního písemnictví*. In: Strahovská knihovna, PnP, Praha 1955, 38n.

3. ARCHIVNÍ ŠKOLSTVÍ

3.1 Francie – École nationale des chartes

Značné nashromáždění listin, které potvrzovaly práva shromažďující instituci, mělo za následek jednak základní péči o tyto písemnosti, ale také jejich pečlivé studium. Významným centrem studia písemností byl již v 17. století klášter St. Denis, jehož členem byl Jean Mabillon, který v roce 1681 vydal zakladatelské dílo *De re diplomatica libri sex*. Jeho řádoví spolubratři (maurini) ve výzkumném díle pokračovali, až do doby, kdy Velká francouzská revoluce tato studia přerušila.

Ale již v roce 1806 poukazoval baron de Gérando na nutnost obnovy maurinských studií a se svou žádostí se obrátil na Napoleona. Ten ale dával přednost nejnovějším a vojenským dějinám a pro studium středověkých listin pochopení neměl. Proto baron Gérando svoji žádost v roce 1820 prostřednictvím ministerstva školství opakuje a požaduje založení školy, která by učila „rozumět“ starým listinám.

22. února 1821 byla založena škola, která měla učit čtení starých písem a starých románských dialektů, také latině, pomocným vědám historickým a dalším disciplínám. Škola byla pojmenována **École nationale des Chartes**. Výuka měla probíhat v jednotlivých kursech s omezeným počtem posluchačů a studium bylo koncipováno jako dvouleté. První kurs začal hned 1. 7. 1821. Studium bylo určeno jednak archivářům a také knihovníkům a podle daného zaměření byla výuka svěřena dvěma spolupracujícím organizacím – pro kandidáty knihovnictví Královské knihovně, pro kandidáty archivnictví Národnímu archivu. Pro řevnivost obou institucí škola záhy zanikla.

Její potřebnost ale vedla k obnovení školy, královskou ordonancí Karla X. z 11. 11. 1829, na poněkud jiném základě. Byla spojena s Akademií věd a jejím posláním bylo jednak vychovat akademický dorost pro přípravu spolupracovníků na akademických dílech a jednak vyškolit vědecké pracovníky pro vědecké úkoly státní správy. Studium bylo prodlouženo na tři roky, v průběhu studia posluchači skládali dílčí zkoušky, na závěr studia museli sepsat a obhájit závěrečnou práci. S absolutoriem získali titul archivář-paleograf a jejich jména byla od roku 1840 ohlašována v sezení Akademie věd. Podmínkou pro zapsání ke studiu bylo získání titulu „Bachelior es lettres“, složení přijímací zkoušky a věk nižší 24 let. Výuka byla nově zahájena 2. ledna 1830 v prostorách knihovny a archivu současně.

V dubnu 1835 byla založena společnost starých i nových žáků školy pod názvem **Société de l'École des Chartes**, která začala vydávat periodikum *Bibliothèque de l'École des Chartes*. Členové společnosti bedlivě střežili obsazování míst v archivech lidmi, kteří „umí, či neumí číst“ stará písmena.

Královská ordonance z 31. prosince 1846 umožnila rozsáhlou organizační výstavbu školy. Ta byla nově umístěna v Calais des archives du royaume. Důsledně byly rozšiřovány sbírky faksimilií i odborná knihovna. Školu tvořili: ředitel, 3 řádní profesori, 1. generální repetitor, 3 repetitoři (mimořádní profesori), sekretář a pedel. Obsahem studia byla v prvním ročníku paleografie rukopisů a listin, sfragistika, numismatika, vnější stránka historických pramenů, středověká latina a stará francouzština. V druhém ročníku diplomatika, kritika a hodnocení listin, vnitřní stránka historických pramenů, nauka o archivech a knihovnách. A konečně ve třetím ročníku numismatika, metrologie, ústavní dějiny, dějiny umění, sfragistika, heraldika a základy občanského, kanonického i lenního práva.

Dnes je École des Chartes samostatnou institucí, podléhá přímo ministerstvu kultury, sídlí v areálu Sorbony, studium trvá tři a půl roku. Škola přijímá každoročně 20 nových žáků na základě přísné přijímací zkoušky. Na tuto zkoušku se mohou zájemci o studium připravit na Lyceu Jindřicha IV. i v Paříži. V průběhu studijního roku konají posluchači dvakrát písemné a ústní zkoušky.

Od roku 1951 spoluorganizuje École des Chartes spolu s Ředitelstvím francouzských archivů a Národním archivem pro domácí i zahraniční uchazeče tříměsíční mezinárodní technicko-archivní stáže, o něž je velký zájem. Stáž je členěna do několika částí, v jejichž rámci je věnována pozornost dějinám a současnosti francouzského archivnictví, jednotlivým typům archivů a legislativě v archivnictví Francie i dalších států, archivům ministerstev a ústředních státních orgánů, dějinám i současnosti École des Chartes, mezinárodní archivní radě a archivům mezinárodních organizací, podnikovým archivům, nad nimiž vykonává Národní archiv dohled již od roku 1950, moderním technikám ochrany archiválií, vztahu archivů a veřejnosti a formám zpracování a ukládání archiválií. O archivech a archivnictví ve vybraných evropských zemích přijíždějí přednášet přední odborníci daných zemí. Na závěr stáže musí posluchači vypracovat písemnou práci a podrobit se zkoušce. Stáž pak bývá slavnostně zakončena předáním diplomů absolventům, jehož se účastní ministr kultury, ředitel francouzských archivů a velvyslanci zemí účastnících se posluchačů.

3.2 Rakousko – Das Institut für Österreichische Geschichtsforschung

Založení Haus-, Hof- und Staatsarchivu (HHSA – Domáci, dvorní a státní archiv) vyžadovalo soustředění odborných sil, které budou schopny nashromážděnému materiálu rozumět a jej spravovat.

V počátcích pracovali v Haus-, Hof- und Staatsarchivu mnozí registraturní úředníci bez předběžného jak historického, tak i archivního vzdělání. Proto se stále častěji ozývaly hlasy volající po odborné přípravě pracovníků archivu. V roce 1840 žádal ředitel HHSA **Ignaz sv. pán von Reinhart** (+1843), aby uchazeči o místo prokázali určité předběžné znalosti, a to: 1. znalost latiny, francouzštiny a italštiny a dalších jazyků – jazyků národů v monarchii začleněných, 2. znalost rakouských dějin, 3. schopnost zpracovat stručně a přesné výtahy z písemností. Na tento požadavek odpověděl kancléř **Metternich** 13. listopadu 1841 tím, že vyhověl návrhu na zavedení zkoušky zjišťující předpoklady uchazeče pro práci s archiváliemi. Reinhart ale dále žádal rozvoj pomocných věd na universitě a propojení studia pomocných věd historických s praktickou výukou v HHSA. Poukazoval na to, že by tak mohlo vzniknout skvělé pracoviště podobné francouzské École des Chartes.

Rakouské vysoké školství, oslabené a zploštělé josefínskými školskými reformami, které upřednostňovaly výchovu státních úředníků, nikoli samostatně myslících a vědecky pracujících osobností, neskýtalo záruky pro výchovu kvalifikovaných odborných sil potřebných jednak v samotném školském systému a jednak v modernizující se státní správě. Odpovědní činitelé si toho byli vědomi, a tak byli postupně na rakouské university získávání odborníci ze zemí rozvinutějších, především z Německa, ale také z pražské university, která stála v tomto období výše než sama university vídeňská. Velkou zásluhu na celkovém rozvoji školského systému nutno přičíst novému ministru kultu a vyučování hraběti **Leo Thun-Hohensteinovi**, který stál v čele ministerstva od srpna 1849 do října 1860.

V roce 1846 byl jmenován profesorem dějin na universitě v Innsbrucku **Albert Jäger**, benediktin z tyrolského kláštera Marienberg. V květnu 1851 byl Jäger z podnětu hraběte Thuna jmenován profesorem všeobecných světových a rakouských státních dějin na universitě ve Vídni. Hrabě Thun tak zamýšlí dosáhnout lepšího zpracování rakouských dějin, vzdělávání mladých sil ve výzkumu a využívání historických pramenů a výchovu profesorů dějin pro rakouské university. První paleografická cvičení konal tedy Jäger v rámci university. Hrabě Thun ale ve svém snažení vytvořil „historickou školu“ pokračoval a předložil 14. září 1853 císaři Františku Josefovi oznámení o předběžném založení školy ve formě návrhu se zdůvodněním potřeby rakouské historické školy a s poža-

davkem o přidělení stipendií stipendistům této školy. Císař vzal svou resolucí ze dne 20. října 1854 prozatímní založení školy na vědomí a zmocnil ministra kultu a vyučování k potvrzení udělování stipendií pro studenty. Tak byla škola pro rakouský dějezpýt (Institut für österreichische Geschichtsforschung) uvedena v život. Albert Jäger vypracoval a předložil ministerstvu ke schválení statuta školy a požádal o přidělení prostor pro umístění školy. Statuta hrabě Thun obratem postoupil císaři, ten je schválil a přidělil škole budovu proti dominikánskému kostelu v blízkosti univerzitní knihovny. V roce 1855 bylo tedy započato s výukou, přijato prvních šest stipendistů.

Ředitelem školy se stal Albert Jäger, který byl odpovědný za výběr a přijímání studentů, za výuku i závěrečné zkoušky. Každoročně podával ministerstvu kultu a vyučování zprávy o průběhu výuky. Úkolem školy bylo prohloubit vzdělání studentů v rakouských dějinách a naučit je pracovat s prameny. Škola byla tříletá, skládala se z ročního přípravného kursu a dvouletého hlavního kursu. Přednášely se rakouské dějiny, jazyky, paleografie, diplomatika, chronologie, numismatika, heraldika, církevní dějiny, politický a církevní zeměpis, právní dějiny, lenní právo, dějiny umění, prameny a literatura. Vyučující přednášeli současně na universitě a stejně tak posluchači museli být současně zapsáni na universitě.

V roce 1855 pracoval v HHSA ve Vídni jako stipendista francouzské vlády **Theodor von Sickel**.⁵⁷ V Institutu vedl seminář z paleografie a na Jägerův návrh byl v září 1856 jmenován docentem pomocných věd historických. Hlavní těžiště jeho výuky spočívalo v počátcích na paleografii. Protože Institut měl v počátcích málo studijního materiálu k paleografickým cvičením, vrhl se Sickel s energičností sobě vlastní na vytvoření sbírky *Monumenta graphica*, faksimilové sbírky rukopisů a listin. Sickel cestoval do Prahy, Brna, Milána, Benátek, Verony aby vybral nejvhodnější písemnosti pro svoji sbírku. Ta pak byla technicky provedena v Dvorské a státní tiskárně rytíře Welsbacha. Ministerstvo zhotovení faksimilové sbírky velkoryse dotovalo.

K paleografii postupně přibíral Sickel přednášky z diplomatiky, které nakonec převážily a staly se hlavním těžištěm Sichelovy vědecké práce (*Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger 751 bis 840*, 1867, jako první díl *Acta regum et imperatorum Karolorum digesta et enarrata*, jako druhý svazek *Regesten den Urkunden der ersten Karolinger*). Oceněním Sichelových zásluh bylo pověření vedením oddílu *Diplomata edice Monumenta Germaniae*. 7. dubna 1875. S tím také souvisí změna v předmětu diplomatického zájmu, totiž diplomatika 10. století – Ottonů a Jindřicha II.

---

⁵⁷ **Theodor von Sickel** pocházel ze saské rodiny evangelického pastora z Aken an der Elbe (Sachsen), 1845–47 studoval teologii, pak germanistiku a historii, 1850 promoval u Heinricha Leo. V disertaci věnoval pozornost burgundským dějinám a dosáhl studijní cesty do Paříže, kde se seznámil s prací na École des Chartes. Dostal se také do Milána na paleografickou školu při tamním státním archivu. V letech 1855–56 pobýval jako stipendista francouzské vlády v Haus-, Hof- und Staatsarchivu.

Se studijním závěrem sedmého kursu 25. května 1869 požádal Alber Jäger (68) o uvolnění z funkce ředitele školy a o pensionování. Ministerstvo jeho žádosti 9. 7. vyhovělo a pověřilo vedením Institutu Theodora Sickela. Nabídku reorganizovat Institut Sickel prozatím odmítl s odůvodněním, že ministerstvo vnitra jedná o nové úpravě regulace archivní správy a sítě v monarchii a že bude vhodné vyčkat výsledků tohoto jednání. K reorganizaci přistoupil až v roce 1874 po konzultaci s **Heinrichem Zeissbergem**.⁵⁸ V novém návrhu statut klade Sickel důraz na možnost uplatnění absolventů Institutu a žádá rozšíření studijní látky ještě výrazněji o dějiny umění a navrhuje rozšířit stav docentů na Institutu o **Zeissberga** pro rakouské dějiny a prameny, **Thausinga** pro dějiny umění knihovnictví a **Kürschnera** pro paleografii. Škola má tedy vychovávat odborné pracovníky knihoven, archivů a muzeí. Návrh nových stanov ministerstvo Sickelovi v září 1874 schválilo. S rozšířením studijní látky došlo také k prostorovému rozšíření Institutu.

K 25. výročí existence Institutu se jeho učitelé i absolventi shodli na vydání vědecké publikace. V dalších úvahách dospěli k názoru, že by tato publikace měla být periodická, a tak se zrodily *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. Redaktorem byl ustanoven Mülbacher a ministerstvo schválilo vydávání časopisu a podpořilo je dotací ve výši 1000 zl. ročně. První sešit nového časopisu vyšel s úvodním článkem Theodora Sickela v červnu 1879.

Poté, co papež Lev XIII. otevřel Vatikánské archivy, dosáhl Sickel u císaře, že také Rakousko bude do Říma vysílat své stipendisty. Centrem rakouských studií se stalo „Istituto austriaco di studi storici“ a tento ústav lze označit za dceřinný podnik Rakouského Institutu. Existence Rakouského ústavu v Římě a výzkum vatikánských archivů zaměstnávaly Sickela stále více. Důsledkem toho byl jednak jeho příklon k papežské diplomacie, a také stále menší pozornost věnovaná Rakouskému ústavu ve Vídni, kde se nechal častěji zastupovat Zeissbergem. Kromě něj Sickela také zastupoval **Engelbert Mühlbacher**. Mühlbacher byl Fickerův žák v Innsbrucku, kde věnoval pozornost regestům karolínských listin. Ficker jej také poslal do Vídne na právě reformovaný Institut, který navštěvoval jako mimořádný student mezi dvěma kursy v letech 1874–1876. Závěrečnou zkoušku nesložil. Byl kanovníkem augustiniánského kláštera St. Florian. V roce 1878 se Mühlbacher v Innsbrucku habilitoval na základě studia listin Lothara I. a Karla III.

V červenci 1891 souhlasil císař se Sickelovou žádostí o zproštění vedení Vídeňského institutu. Současně byl pensionován na universitě, soustředil se nějaký čas ještě na řím-

⁵⁸ **Heinrich Zeissberg**, Jägerův žák, absolvoval 4. kurs v letech 1861–63 prací Alcuin und Arno 1862, studií Arno, der erste Erzbischof von Salzburg se již v roce 1863 habilitoval a získal soukromou docenturu všeobecných dějin na vídeňské universitě. V letech 1863–1870 přednášel rakouské dějiny na universitě ve Lvově (Lemberg), odkud přešel na stolicí rakouských dějin v Innsbrucku, kde se zasloužil o vytvoření Historického semináře po vzoru vídeňské university, jehož vzniku dlouho bránil Julius Rocker. V roce 1872 byl Zeissberg povolán na universitu do Vídne.

ské výzkumy a posléze odešel na odpočinek do Merana. Na Sickelovu žádost byl ředitelem Vídeňského institutu jmenován profesor Dr. Heinrich Ritter von Zeissberg, který stál v čele ústavu poměrně krátce – pouze do roku 1896, kdy byl jmenován ředitelem Dvorské knihovny. Za svého působení žádal, aby podmínkou přijetí do archivní služby bylo absolvování Institutu. Již v roce 1890 byl tým učitelů posílen o Engelberta Mühlbachera a po odchodu Sickelově se jednalo o získání dalšího člena vědeckého týmu, jímž se stal v roce 1893 **Oswald Redlich**, absolvent 23. kursu v letech 1879–1881, který pracoval jako archivář tyrolského místodržitelství. V roce 1894 byl hned jmenován řádným profesorem a věnoval se diplomacie. Období působení Mühlbachera a Redlicha lze označit za vrcholné období existence Institutu. Stále vzrůstal počet zájemců o studium Institutu, publikační činnost jak učitelů tak posluchačů byla intenzivní a kvalitní. V roce 1898 byla opět modernizována statuta, rozšířena byla ještě o „doplňující zkoušku pro státní archivní službu“ (§ 8), která se stala podmínkou přijetí do státních archivů. V roce 1897 uvedl Mühlbacher v život Komisi pro novější dějiny Rakouska, jejíž předsednictví bylo do roku 1937 spojeno s funkcí ředitele Institutu. Z její činnosti vzešla řada cenných publikací, především od členů Institutu. Intenzivně se také rozšiřovala knihovna ústavu.

Po Mühlbacherově smrti (1903) byl vedením pověřen Oswald Redlich, který ale zkrátka ustoupil nově jmenovanému profesorovi pomocných věd a svému příteli **Emilu von Ottenthalovi**, kterého císař k 1. 4. 1904 jmenoval ředitelem Institutu. S jeho působením se charakter života značně proměnil, ztratil na aktivitě, intenzitě a živosti. Negativní vlivy přinesla také světová válka. K padesátému výročí Institutu byla připravena pouze skromná brožurka. Pozvaný Sickel se již ze zdravotních důvodů nemohl oslav účastnit. Ottenthal oslavil ve funkci ředitele v roce 1925 své sedmdesátiny a v následujícím roce předal vedení ústavu Oswaldu Redlichovi. Ten usiloval o znovuoživení Institutu. Dosáhl zavedení elektrického osvětlení, zasloužil se o modernizaci a přestavbu prostor Institutu. Ve funkci ředitele jej v roce 1931 vystřídal **Hans Hirsch**. Institut zápasil o zachování samostatnosti ve vztahu k Universitě. V roce 1939 se asistentem ústavu stal **Heinrich von Fichtenau**, pomocné vědy dále přednášel **Heinz Zatschek**, ale poté, co odešel 1943 do Prahy, jej vystřídal **Leo Santifaller**. V roce 1945 se habilitoval **Alphons Lhotsky**, kustod umělecko historického muzea. Na životě ústavu se dále podíleli **Rudolf Geyer**, ředitel vídeňského státního archivu, archivář **Walter Goldinger**, **Erich Zöllner** a další osobnosti.

Po druhé světové válce se v roce 1945 stal ředitelem **Leo Santifaller**, 45. kurs 1948–1950 měl více jak dvacet absolventů. O studium na Institutu byl i nadále velký zájem a svědčil mimo jiné i o kvalitě práce ústavu. Od roku 1951 již neprobíhá přípravný kurs současně s kursem hlavním, a tak se interval závěrečných zkoušek prodloužil na periodu

tří let. Institut i nadále vychovává archiváře, knihovníky a správce sbírek a museí.⁵⁹ Od roku 2010 stojí v čele Institutu Thomas Winkelbauer, který se mimo jiné zabývá stavovskou reprezentací v rámci Habsburského soustátí.

Studium na Institutu je ukončeno písemnou magisterskou prací a magisterskou zkouškou, která se dělí na písemnou a ústní část a má platnost státní zkoušky v oboru pomocných věd historických a archivnictví. Škola uděluje titul *Magister der Philosophie* (*Mag. phil.*) a každý absolvent se stává členem Institutu für Österreichische Geschichtsforschung.

3.3 Vatikán

V souvislosti s otevřením Vatikánských archivů pro badatelskou veřejnost, uvědomuje si papež Lev XIII. význam historického a pomocnovědného školení. Zakládá tak v roce 1884 speciální učiliště Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica. Škola nabízí několik typů kurzů. Hlavním je dvouletý kurz paleografie, diplomatiky a archivnictví. Tímto školením prošlo i několik našich badatelů např. Zdeněk Kristen (1936),

---

⁵⁹ Čeští posluchači Institutu:

- 1. kurs – 1854–1857
- 3. kurs – 1859–1861 – 5 studentů (Josef Emler)
- 20. kurs – 1893–1895 (Josef Šusta)
- 21. kurs – 1895–1897 (Jan B. Novák, Max Dvořák, Gustav Friedrich)
- 22. kurs – 1897–1899 (Kamil Krofta)

Ředitelé ústavu:

1854–1869	Dr. Albert Jäger
1869–1891	Dr. Theodor von Sickel
1891–1896	Dr. Heinrich rytíř von Zeissberg
1896–1903	Dr. Engelbert Mühlbacher
1903–1904	Dr. Oswald Redlich
1904–1926	Dr. Emil von Ottenthal
1926–1931	Dr. Oswald Redlich
1931–1940	Dr. Hans Hirsch
1940–1945	Dr. Otto Brunner
1945–1962	Dr. Leo Santifaller
1962–1983	Heinrich Fichtenau
1983–2002	Herwig Wolfram
2002–2009	Karl Brunner
2010–	Thomas Winkelbauer

Ignác Zelenka (1942), Pavel Kohout (1945), Augustin Huber (1950), Josef V. Koudelka (1955) a Jaroslav V. Polc (1963).

Škola také nabízí roční kurz řecké paleografie nebo roční kurz archivnictví.

3.4 Universita Karlova v Praze

Již počátkem 18. století se objevují jak na universitách, tak ve sféře státní správy snahy omezit jezuitskou universitní autonomii a rozšířit obory universitního vzdělávání. Tak je v rámci osvíceneckých reforem Marie Terezie jmenován prvním profesorem historie a pomocných prostředků vědy historické ale při právnické fakultě pražské university Karel Michael O'Lynch k 1. září 1746. Otcem pokračující reformy je Gerhard van Swieten, z jehož popudu jsou všeobecné dějiny začleněny jako integrující součásti filosofického studia. Vedle nich jako předměty „mimořádné“ jsou zařazeny pomocné předměty historické – diplomatika s heraldikou a nauka o starožitnostech s numismatikou. Profesorem pomocných předmětů historických byl v roce 1784 jmenován **František Steinský**. Přednášel ponejvíce podle vlastních skript, ale na podkladě předepsaných učebnic. Pro diplomatiku a heraldiku to byla kniha vídeňského profesora tohoto oboru Řehoře Grubera a pro numismatiku učebnice vídeňského numismatika Jana Josefa Eckhela. Steinský obor přednášel až do své smrti 8. března 1816. Krátce obor supluje profesor Titze, profesor všeobecných dějin. Posléze byl na uvolněné profesorské místo vypsán konkurz z něhož vyšel vítězně **Jan Helbling z Hirzenfeldu**, jenž byl profesorem jmenován k 15. listopadu 1817, a místo zastával až do svého penzionování v roce 1860. Největší pozornost Helbling věnoval numismatice a v roce 1824 při universitě založil sbírku mincí, kterou při výuce spolu se svými studenty využíval. Dále přednášel diplomatiku, heraldiku a sfragistiku. Za jeho působení bylo v roce 1824 zavedeno pro jím vyučované předměty pojmenování „pomocné vědy historické“. Kromě uvedených předmětů vypsál také někdy „úvod do studia dějepisu“ (Wissenschaftslehre der Geschichte) nebo „světové dějiny

staré doby“ (Alte Geschichte). Až do zahájení přednášek Dr. **Josefem Emlerem**⁶⁰ v roce 1871 byly pomocné vědy historické pouze suplovány. Emler zpočátku přednáší jako řádný člen Královské české společnosti nauk, posléze jako soukromý docent a po smrti **Dr. Mathiase Pangerla**, mimořádného profesora v letech 1875–1879, jako mimořádný profesor. Své přednášky Emler rozšířil ještě o chronologii a prameny dějin. Přednášky konal na universitě, praktické semináře pak v městském archivu. V roce 1896 úmrtím profesora Emlera se místo profesora pomocných věd historických uprázdnilo. Univerzita hledala náhradníka, zvolila **Gustava Friedricha**,⁶¹ absolventa rakouského Institutu, který předložil v roce 1898 svoji *Učebnou knihu paleografie latinské* jako habilitační práci a univerzita jej tedy od prosince 1898 pověřila suplováním pomocných věd historických. V roce 1909 byl Gustav Friedrich jmenován řádným profesorem. Jeho snaha o zřízení vlastního semináře pomocných věd historických, žádost podával ministerstvu v roce 1912 a 1914 ji opakoval, nebyla v době trvání monarchie vyslyšena.

3.5 Státní archivní škola v Praze

Potřebu kvalifikovaných sil pro archivy monarchie se uvědomovali již Rosenthal, Klauser, Hormayer, Chlumecký a Hulakovský. Institut für österreichische Geschichtsforschung vychoval řadu odborníků, kteří zastávali významná místa v českých archívech, ale národnostní napětí na sklonku monarchie studium Čechů znesnadňovalo a zánik monarchie je zcela znemožnil.

V českých zemích se volání po vlastním archivním učilišti ozývalo již v druhé polovině 19. století. V souvislosti se založením Českého zemského archivu vyslovil na zasedání zemského výboru v roce 1862 poslanec Dr. František Brauner požadavek, aby jedním

60 **Josef Emler** se narodil v roce 1836 v Jičíně, na universitě ve Vídni studoval v letech 1856–1859 historii a filologii, navázal ještě studiem na Institutu für Österreichische Geschichtsforschung v letech 1859–1861, v době působení Alberta Jägera, Josefa Aschbacha, Antona von Millera a Theodora Sickela, s pověstí nejlepšího znalce středověké diplomatiky a paleografie, vedle Wattenbacha a K. F. Stumpfa. V roce 1860 Emler získal stipendium ke studiu v jihoněmeckých archívech – navštívil München, Stuttgart, Nürnberg, kde z pověření Sickelova zpracovával císařské listiny Konráda II. a Heinricha III. a předložil práci *O výsledcích diplomatického výzkumu některých listin Konráda II.* V roce 1869 obhájil na pražské universitě doktorát. V roce 1872 se habilitoval na základě spisu *O zbytcích desk zemských v r. 1541 pohořelých.*

61 **Gustav Friedrich** se narodil v roce 1871 v Poděbradech, 1882–1890 studoval na gymnáziu v Jindřichově Hradci, poté na universitě v Praze zapsal v letech 1890–1894 historii, navázal studiem na universitě ve Vídni v letech 1894–1897 a také na rakouském Institutu, kde byl žákem tehdejšího ředitele E. Mühlbachera. Mimo působení na Univerzitě Karlově byl v letech 1919–1941 ředitelem Archivní školy v Praze.

z úkolů zemského archivu či archiváře, byly přednášky o čtení a výkladu starých dokumentů. Jeho návrh nebyl vyslyšen, ale již v roce 1865 žádal profesor Konstantin Höfler, sám dříve archivář v Bamberku, aby se zemský archiv stal střediskem výchovy archivářů. Chtěl založení archivní školy podobné École des Chartes. Komise dojednávající podmínky existence a poslání zemského archivu ve složení František Palacký, Václav Vladivoj Tomek a František Ladislav Rieger nakonec Höflerův návrh odmítla.

K myšlence zřízení archivní školy se v roce 1907 vyslovil vídeňský archivář Václav Kratochvíl, o něco později ředitel zemského archivu Jan Bedřich Novák, který předložil konkrétní program. Realizování těchto požadavků ale nebylo za existence monarchie možné. Hned po vzniku republiky se úsilí o zřízení archivní školy zintenzivnilo. Dva pracovníci zemského archivu, absolventi Ústavu pro rakouský dějepis, Dr. Kamil Krofta a Dr. Josef Borovička, přešli počátkem roku 1919 na ministerstvo školství a národní osvěty, do zde vytvořeného archivního referátu. První návrh učební osnovy vypracoval J. B. Novák a spolu se členy subkomise poradního archivního sboru (Gustav Friedrich, Václav Hrubý a Ladislav Klicman) vypracoval studijní program. Již v září 1919 byla ministerstvem školství a národní osvěty vysoká škola archivní v Praze zřízena a podřízena přímo ministerstvu školství. Jejím ředitelem byl jmenován Gustav Friedrich, tajemníkem zemský vicearchivář Vladimír Klecanda. Sídlem školy se staly prostory zemského archivu v Bredovské ulici 6 (dnes tř. Politických vězňů). Škola měla poskytovat odborné i praktické vzdělání těm, kteří se chtěli věnovat archivní službě, prohlubovat vědomosti z pomocných věd historických a dějepytu vůbec. Byl jí stanoven tříletý cyklus. Podmínkou přijetí bylo absolutorium či studium filosofické, případně právnické a teologické fakulty a úspěšné složení přísné přijímací zkoušky. V rámci studia pak posluchači konali na závěr každého roku postupovou, ve třetím ročníku pak závěrečnou zkoušku, jejíž součástí byla domácí písemná práce. Kursy měly být zahajovány ob rok, vyučovali v nich univerzitní profesori, archiváři i jiní odborníci povolání k tomu ministerstvem. Stanovami byl počet posluchačů omezen na deset, pěti neúspěšnějším pak ministerstvo poskytovalo v II. a III. ročníku stipendium. Studijní program obsahoval:

1. pomocné vědy historické – paleografii, chronologii, diplomatiku, heraldiku, sfragistiku, genealogii
2. archivní nauku
3. nauku o pramenech k československým dějinám
4. ústavní a správní dějiny
5. základní pojmy právní, hlavní prameny práva římského, kanonického a německého

6. středověkou latinu, starou češtinu, slovenštinu střední horní němčinu
7. středověkou archeologii
8. základy všeobecného a čs. knihopisu a knihovnictví

Na rozdíl od vídeňského institutu se nevyučovaly dějiny umění. Na výuce se podílela řada universitních profesorů a odborníků z praxe. Ministerstvo obsazovalo jednotlivé přednášky konkrétními učiteli na každý ročník. Nejčastěji se na výuce podíleli následující učitelé. Středověkou paleografii a diplomatiku, chronologii, sfragistiku, heraldiku a genealogii přednášel Gustav Friedrich, novověkou paleografii a diplomatiku Jan Bedřich Novák, českou diplomatiku Václav Hrubý, městskou správu v českých zemích a její písemné památky Václav Vojtíšek, patrimoniální správu Bedřich Jenšovský, archivnictví a dějiny archivů Vladimír Klecanda, prameny českých dějin Václav Novotný.

Zkušební řád stanovil tři části státní závěrečné zkoušky: domácí písemnou práci – písemnou zkoušku – ústní zkoušku. Písemná práce měla prokázat schopnost absolventa k historické vědecké práci. Písemné zkoušky byly čtyři: ze středověké latinské paleografie, ze středověké diplomatiky a z pramenů k československým dějinám. Na písemné zkoušky bylo vyměřeno po čtyřech hodinách času. Ústní zkoušku pak posluchači skládali ze sedmi předmětů: 1. paleografie, 2. diplomatiky, 3. dějin československé veřejné správy, 4. pramenů k československým dějinám, 5. pramenů římského práva a základních pojmů právních, 6. z dějin práva v českých zemích, 7. archivnictví.⁶²

Úsporná opatření mladé republiky ale nedovolila otevírat nový kurs pravidelně každým druhým rokem, jak bylo plánováno. Po přerušení v roce 1926 byl další kurs otevřen až v roce 1928 a následně se další kurs otevíral po ukončení předešlého. Poslední předválečný kurs (VIII.) byl zahájen v roce 1937. Na něj pak navzdory uzavření vysokých škol mohlo být navázáno ještě kursem IX., který probíhal v letech 1941–1943 a byl pouze dvouletý. Hned po ukončení války byl zahájen další kurs. Byl tříletý, a aby se zaplnila mezera a uspokojila poptávka studentů, nedošlo k omezení počtu posluchačů na deset. Ředitelem školy byl ustanoven Václav Vojtíšek. Posledním kursem archivní školy se stal XI. kurs zahájený v roce 1947, protože na návrh reformní komise a profesorského sboru Karlovy university ministerstvo školství schválilo svým výnosem z 15. 10. 1948 zřízení studijního oboru „pomocné vědy historické“ při filosofických fakultách našich universit a k němu bylo přeneseno i studium archivnictví. Na Karlově universitě bylo zahájeno již ve školním roce 1949/1950, v následujícím školním roce bylo otevřeno také v Brně a v Bratislavě. Bylo stanoveno, že archivní studium bude čtyřleté a dvouoborové – kom-

62 Zkušebním řádem z roku 1923 byl počet předmětů ústní zkoušky zvýšen na devět rozdělením paleografie a diplomatiky na středověkou a novověkou.

binovalo se tedy s historií, latinou nebo češtinou. Záslouhou profesora Jindřicha Šebánka byl v roce 1947 zahájen kurs archivní školy i na Masarykově universitě v Brně.

Archivní škola vychovala řadu odborníků, kteří se v budoucnu podíleli na rozvoji archivnictví u nás, na vědeckém výzkumu a v neposlední řadě také na ediční činnosti.⁶³ Řádnými zkouškami prošlo 100 absolventů,⁶⁴ kromě nich se mimořádným zkouškám podrobilo 13 uchazečů a ze speciálního brněnského kursu vyšlo 12 absolventů.⁶⁵

63 Ve vedení AŠ se vystřídali Gustav Friedrich (1919–1941); Bedřich Jenšovský (1941); Jaroslav Prokeš (1941–1942); Václav Vojtíšek (1945–1950)

64 1. kurs 1919–1921 (výjimečně dvouletý)

Absolvovali JUDr. František Čáda, PhC. Václav Hadač, PhC. Věra Kosinová, PhDr. Václav Letošník, PhC. Miloš Lier, PhC. Daniel Rapant, PhDr. František Roubík.

2. kurs 1920–1923

Absolvovali: PhC. Marie L. Černá, PhC. Karel Jeřábek, PhC. Zdeněk Kristen, PhC. Božena Kubíčková, PhC. Milena Linhartová, PhDr. Otakar Odložilík, PhDr. Marie Opočenská, P. Romuald R. Perlík, O.Praem., PhC. Blažena Rubešová, PhDr. Jindřich Šebánek.

3. kurs 1922–1925

Absolvovali: P. Vlad. Balcárek, O.Praem., PhC. Otakar Bauer, PhC. Miroslav Burian, PhC. Rudolf Hurt, PhC. Bohuslav Matouš, P. Jiří Měcháček, O.Praem., PhC. Leopold Peřich, PhC. Václav Pešák, PhC. Miloslav Volf.

4. kurs 1924–1927

Absolvovali: PhDr. M. Frýzová, PhC. Helena Kloboučková, PhC. Miloš Kratochvíl, MUDr. Et PhDr. Josef Řehák, PhC. Anna Vavroušková.

5. kurs 1928–1931

Absolvovali PhC. Jiří Čarek, PhC. Zdenka Karlová, PhC. Jan Klepl, PhDr. Josef Matoušek, PhC. Jaroslav Vavřík

6. kurs 1931 – 1934

Absolvovali: PhC. Antonín Haas, PhDr. Josef Hráský, PhC. Václav Husa, PhDr. Jaroslav Charvát, PhDr. Václav Žáček, PhC. Martin Vochoč, PhC. Timoteus Zelinka.

7. kurs 1934 – 1937

Absolvovali: ThDr. Václav Bartůšek, PhDr. František Beneš, ThDr. Vojtěch Bucko, PhC. Václav Davídek, PhDr. Karel Doskočil, PhC. Marie Jelínková, JUC. Marie Kořínková, PhDr. Rudolf Schreiber.

8. kurs 1937 – 1940

Absolvovali: dr. Emil Hradecký, Josef Polišenský, Václav Pubal, Dr. Oldřich Říha, Bedřich Stern, Josef Vávra.

9. kurs 1941 – 1943

Absolvovali: Marie Čermáková, Jan Augustin Čerovský, Jiří Horák, JUDr. Rudolf Kalous, Josef Kollmann, Jurij Křížek, Oldřich Liška, Václav Lukáš, Marie Pavlíková, Přemysl Peer, Miloslav Rohlík, Vladimír Sedlák, Dagmar Stuchlíková, JUDr. Václav Šolle, Václav Vinš.

10. kurs 1946 – 1948

Absolvovali: Miloslav Bělohlávek, Zdeněk Bičík, Eva Boháčková, Eva Raketová, Gabriela Čechová, Jan Durdil, Zdeněk Fiala, František Graus, Alexander Gross, Josef Janáček, Marie Lišková, Josef Macek, Vladimír Ruda, Josef Svátek, Lubomír Vaněk.

11. kurs 1947–1950

Absolvovali: Karel Černý, Karel Dolista, František Hoffmann, Jaroslav Honc, Dr. Aleš Chalupa, Pavel Kohout, Antonín Macák, Jaroslav Macek, Dr. Jiří Majer, Dr. Jaromír Mikulka, Jiří Pražák, Dr. Jindřich Růžička, Lubomíra Durdíková.

65 1. Stanislav Drkal – profesor gymnázia v Brně, 2. PhDr. Sáša Dušková, asistentka semináře paleografie a diplomatiky, 3. PhC. František Mainuš, 4. PhC. Jindřich Obršlík, 5. PhDr. Jiří Radimský – úředník ZA

Snahou učitelů archivní školy bylo vytvoření časopisu, stejně jako měla škola francouzská *Bibliothèque de l'École des Chartes* a škola rakouská *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. Zpočátku to organizační důvody nedovolovaly, a proto vyšel archivářům vstříc Český časopis historický, který ve svém 26. ročníku (1920) vydal zvláštní přílohu *Archivnictví*. V následujícím roce, ačkoliv byla příloha připravena, redakce ČČH ji neotiskla, a tak musela archivní škola hledat vlastní cestu. V roce podala žádost o povolení vydávat časopis na ministerstvo školství, které jí záhy vyhovělo, požadovalo pouze, aby byl do redakce přivzat zástupce Státního historického ústavu vydavatelského. Vzniká tedy periodikum s názvem *Časopis archivní školy* (ČAŠ). První ročník byl vydán v roce 1923, časopis měl vycházet jednou ročně, ale třikrát došlo ke sloučení ve dvojčísla (9–10, 13–14, 15–16). Posledním vydáním bylo dvojčíslo 15–16 vydané v roce 1940. Všechna čísla redigoval Gustav Friedrich ve střídavé spolupráci s Václavem Hrubým, Vladimírem Klecandou, Josefem Borovičkou, J. B. Novákem, Václavem Vojtiškem, Bedřichem Jenšovským a Jaroslavem Prokešem.

3.6 Česká republika – výuka archivnictví dnes

Výuka archivnictví tedy přešla rokem 1950 na naše university – Universitu Karlovu v Praze, Masarykovu universitu v Brně a Komenského universitu v Bratislavě. Zde probíhalo studium pět let dvouoborově převážně s kombinací historie. Školská reforma od roku 1977 proměnila studium archivnictví na jednooborové a čtyřleté studium. V první polovině 80. let se studium opět stalo dvouoborovým a pětiletým. Pomocné věd historické a také základy archivnictví se přednášely v rámci studia historie na Universitě Palackého v Olomouci.

Velmi výrazně se proměnily možnosti studia po roce 1989. Přibývá vysokých škol, a tak je možné studovat archivnictví jako bakalářské studium také na Universitě Palackého v Olomouci, na Jihočeské universitě v Českých Budějovicích. Universita v Hradci Králové donedávna nabízela také pouze bakalářskou formu studia, nyní je zde možné dosáhnout již také magisterského titulu. Základy pomocných věd historických a archivnictví nabízí i oddělení PVH při katedře historie na Universitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

---

v Brně, PhC. František Spurný, 7. PhC. Jaroslav Ševčík, úředník AMB, 8. PhC. Mojmír Švábenský, 9. PhC. Miroslav Trantírek, archivář v Mikulově, 10. PhC. Jaroslav Vodička, 11. PhC. Vladimír Voldán, 12. ThDr. Metoděj Zemek, adjunkt CMBF PU Olomouc.

Literatura:

- Bittner, Ludwig:** *Ein vormärzlicher Plan zur Errichtung einer Archivschule.* MIÖG 41, 1926, 273–278.
- Ebelová, Ivana:** *Výuka archivnictví na katedře Pomocných věd historických a archivnictví FFUK v Praze.* AČ 53, 2003, 154–160.
- Folia diplomatica*
- Goll, Jaroslav:** *Ústav pro rakouský dějezpyt.* ČČH 11, 1905, 68–72.
- Kartous, Peter:** *Profesia archivára v minulosti a dnes.* Slovenská archivistika 28, 1993 č. 2, 3–14.
- Kollmann, Josef:** *Státní archivní škola v Praze.* SAP 32, 1982, 225–307.
- Krofta, Kamil:** *Naše archivní škola.* ČČH 25, 1919, 278–282.
- Lhotsky, Alphons:** *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung.* MIOG, Ergänzungsband XVII, 1954.
- Linhartová, Lenka:** *Mezinárodní archivní stáž.* AČ 45, 1995, 245–248.
- Hageneder, O.:** *Die Archivausbildung am Institut für Österreichische Geschichtsforschung.* In: Wissenschaftliche Archivarusbildung in Europa. Veröffentlichungen der Archivschule Marburg. Institut für Archivwissenschaft. Jg 14, Marburg 1989.
- Hlaváček, Ivan:** *Přehledné dějiny pomocných věd historických v českých zemích.* (Se zvláštním zřetelem ke stolici oboru na filozofické fakultě University Karlovy. In: 200 let pomocných věd historických na filozofické fakultě University Karlovy v Praze. Praha 1988, 286 s.
- Kazbunda, Karel:** *Stolice dějin na pražské universitě (1746–1918).* 3 sv. 1964–1968
- Kutnar, František – Marek, Jaroslav:** *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví.* Praha 1997, 1065 s.
- Pánek, Tomáš:** *Historický seminář na filosofické fakultě Masarykovy university v meziválečném období.* DP FF MU Brno 2010, 139 s.
- Perka, Radovan:** *Odborná příprava archivářů v Evropě v 19. a na počátku 20. století.* DP. Brno 1971.

- Ryantová, Marie:** *Výuka archivnictví v České republice*. AČ 61, 2011, 159–172.
- Stoy, M.:** *Das österreichische Institut für Geschichtsforschung 1929–1945*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Bd 50, Oldenburg, München 2007. ISBN 978-3-7029-0551-4.
- Sulitková Ludmila:** *Archivnictví a spisová služba. Vzdělávání archivářů*. <http://ffujep.cz/archivnictvi>.
- Šimeček, Zdeněk:** *Ještě o studiu pomocných věd historických na pražské universitě na sklonku 18. a na počátku 19. století*. ČMM 92, 1973, 96–104.
- Šimeček, Zdeněk:** *Z počátků výuky pomocných věd historických na pražské univerzitě*. HUCPr 25–1, 1985, 33–47.
- Terzo, Natalini (ed.):** *Cento anni di cammino. Scuola vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica (1884–1984)*. Città del Vaticano 1986.
- Vrbata, Jaroslav:** *Výchova, další vzdělávání a vědecká příprava pracovníků archivů trvalého uložení*. SAP 39, 1989, 517–528.
- Zatschek, Heinz:** *Das Wiener Institut für Geschichtsforschung und die Entwicklung der historischen Hilfswissenschaften in den Sudetenländern*. Prag 1944
- Zatschek, Heinz:** *Die Anfänge der Lehrkanzel für historische Hilfswissenschaften an der Prager Universität*. Zeitschrift f. Geschichte der Sudetenländer 7/1944, 254–288.

4. ARCHIVNÍ PRAXE

4.1 Spisová služba

Pojmem spisová služba označujeme oběh písemnosti v kanceláři, úřadě či instituci, a to od přijetí písemnosti, jejich označení, zapsání, přidělení ke zpracování či vyřízení, podepsání, odeslání a uložení. Čím více písemností instituce zpracovává, o to víc záleží na tom, aby měla jasná a přesná pravidla pro koloběh a hlavně ukládání písemností. Přesná evidence a přehledné zakládání písemností je důležité pro snadné vyhledávání již dříve založených písemností, které mohou být kanceláři pomůckou jednak při vyřizování obdobných případů, dohledávání práva nebo později při archivním zpracování a historickém bádání. Dobrá spisová služba je vydatnou pomocí při operativní činnosti původce písemností, podkladem pro jeho správné rozhodování, a také předpokladem dodržování zákonnosti. Dobře vedená spisová služba pak přináší užitek všem, kdo se účastní jednání toho kterého úřadu, ať jsou to pracovníci instituce na straně jedné, nebo žadatelé zvenčí na straně druhé. Stará instrukce z 18. století říká: „Dobře vedená kancelář a registratura je duší celého úřadu“.

Péče o písemnosti nebyla a není ve všech dobách stejná. V dějinách můžeme sledovat období, kdy jsou písemnosti velmi ceněny, a kdy se naopak péči o ně věnuje jen velmi zanedbatelná pozornost. Zde hraje roli řada faktorů. Jistou souvislost můžeme sledovat s obdobími klidu a míru – rozkvětu kultury i péče o historickou paměť, na druhé straně pak období bouří, vzpour a válek, kdy při všech prudkých změnách trpí i písemnosti. Další škody bývají způsobeny také jednak přehorlivou snahou o nové uspořádání (jak je např. známe z doby vlády Marie Terezie, 1749 zřízení nových dvorských úřadů ve Vídni), a na druhé straně ledabylostí spisovenského personálu a vůbec podceněním práce v kanceláři a registratuře. Spisovou službu často podceňují mladé instituce. Není také vždy snadné skloubit jednak snahu po co největší hospodárnosti v administrativě (nedopustit přebujelou „byrokracii“) a jednak požadavky přesnosti, spolehlivosti a rychlosti ve vyhledávání – využití písemností.

Řádné zpracování a ukládání spisů a písemností už při jejich vzniku je jedním z nejdůležitějších předpokladů dobré práce archivářů. Je důležité, aby archiváři mohli spolupracovat již při tvorbě kancelářských řádů a mohli se také spolupodílet, resp. Byli oprávněni dohlížet na předregistrurní i registrurní péči.

4.1.1 Vývojové etapy spisové služby

V dějinách spisové služby můžeme vysledovat několik period.

- A. *Období kancelářů – období knižních registratur*: kancelář byl původně nazýván celý úřad, později byl tento pojem omezen jen na jeho část, zabývající se zpracováním došlé a vyšlé písemné agendy. Nakonec se z něj ještě vydělil sklad vyřízených spisů, čili registratura, od níž se opět později oddělil archiv. Spis prochází kolečkem – podatelna – manipulace – expedice – registratura – archiv. Ve středověkých kancelářích bylo ještě velmi málo písemné agendy, a proto se mohly kancléř, notáři i písaři zabývat i jinými správními a veřejnými záležitostmi. Zlistňován byl jen výsledek právního aktu. Před expedicí byly expedované písemnosti zaznamenávány do **register**, do **kopířů** se zapisovaly listiny došlé.
- B. *Období aktových registratur* – nastupuje v 16. století s nárůstem aktového materiálu, který je důsledkem vzniku nových zeměpanských úřadů – české a dvorské kanceláře, komory a apelačního soudu. Zde začíná tradice byrokratického správního aparátu, jehož hlavními rysy jsou: systematické písemné vyřizování příkazné agendy, rozdělení práce v kanceláři na několik speciálních na sebe navazujících úkonů, snaha po dokumentaci celého oběhu spisů, zavádění přesnější evidence o uložení spisů a zavádění tzv. aktových registratur (celé spisy již nemohly být opisovány do register a kopířů).

Naše první dochovaná instrukce pro českou kancelář je z roku 1719, sousední země mají instrukce starší, Rakousko – 1523, Bavorsko – 1640. Zpětně se pokusil rekonstruovat způsob úřadování České dvorské kanceláře **Karel Stloukal**.⁶⁶ Jednotlivá denní podání většinou prezentoval sám kancléř, který spolu se sekretářem projednával přímo i jejich vyřízení. Doklad o tom přináší vlastnoruční dorzální poznámky. Došlé kusy evidoval registrátor ve zvláštních knihách zpráv, repertoriích a manuálech. Podle poznámek na podáních i ústní konzultace vypracoval některý z koncipistů písemný návrh vyřízení spisu (koncept), ten schválil sekretář, na čisto opsal ingrosátor. Po srovnání čistopisu s konceptem (kolacionování) byl čistopis zpoplatněn taxátorem, opatřen podpisy sekretáře, kancléře a panovníka a odeslán expeditorem. Ten vedl pro jednotlivé typy vyšlých písemností (majestáty, patenty, misivy a dekrety) zvláštní expediční protokol. Došlá originální podání spolu s konceptem převzal pak registrátor, který celý spis folioval – očísloval, opatřil registrem a datem odeslání a zapsal (podle konceptu) dodatečně i do register. Spisy pak seřadil do chronologické řady a uložil je v měsíčních fasciklech.

⁶⁶ *Česká kancelář dvorská 1599–1608*, Praha 1931.

C. *Osvícenská spisová služba* – v 2. polovině 18. století dochází k dalšímu zdokonalení spisové služby. Pro velký rozmach agendy již nebylo možno u zemských a krajských politických úřadů zachovávat kolegiální systém rozhodování, který se udržel jen u některých soudních instancí. Důsledkem byla byrokratizace, vytváří se hierarchie zaměstnaneckých tříd. Osamostatňovaly se registratury, do nichž se ukládaly již nevyužívané písemnosti, také písemnosti starých zrušených úřadů a klášterů. Byly vytvářeny zjednodušené jednotné evidenční pomůcky pro třídění a ukládání písemností. Pro reorganizované zemské úřady, gubernia a zemské vlády byly v letech 1784–1786 vydány nové manipulační řády. Z evidenčních pomůcek zůstává jen **všeobecný podací protokol** (obvykle se sedmi rubrikami: jednací číslo, datum přijetí písemnosti, jméno referenta, jméno odesilatele a heslový obsah podání, datum rozhodnutí a expedice, registraturní značka), **hlavní index**, **zvláštní indexy**. Spisy se ukládají podle věcného hlediska. Přes velkou snahu se nepodařilo ani josefínskému centralismu prosadit zásadu jednotné spisové služby ve všech habsburských zemích a ve všech institucích.

D. *Rok 1848* – je dalším předělem v organizaci rakouského správního aparátu. Vznikly nové politické, soudní a finanční úřady s rozsáhlou agendou. Nové jednací řády – z roku 1853 soudní, z roku 1855 politický – jsou vlastně přetiskem starých spisových řádů. Oba řády zachovávají podací protokoly a indexy. Byrokratický aparát a vyřizování „agendy pro agendu“ narostly na přelomu 19. a 20. století natolik, že se jak v Rakousku, tak v Německu volalo po zásadní kancelářské reformě, jejímž cílem by bylo zjednodušení a zrychlení oběhu spisů.

K největší dokonalosti a ujednocení došlo v oblasti justiční správy. Zde se agenda v jednotlivých zemích natolik podobala, že bylo snadné orientovat se ve spisech na té či oné straně monarchie. Jednací řád z května 1897 znamenal skutečně velký pokrok vpřed i ve spisové službě

E. *Vznik ČSR* nepřinesl v oblasti spisové služby žádné zásadní změny, protože nová republika převzala jak systém veřejné správy, tak také s ním související kancelářský pořádek. Nový kancelářský a spisový plán pak vznikl až v roce 1935, byl závazný pro všechny zemské a okresní úřady. Zachoval podací deník vedený u okresních úřadů ústředně a u zemských úřadů a policejních ředitelství podle skupin. Celá agenda byla rozdělena do 11. skupin, podle nichž byl sestaven i spisový plán (I. – ústavní, II – hospodářské, III – bezpečnostní, IV – spolkové, V – vojenské,

VI – průmyslové, VII – školské a církevní, VIII – sociální, IX – zdravotní, X – zemědělské, XI – technické spisy). K těmto skupinám se pak tvořily podskupiny. Spisovou značku tvořilo římské číslo skupiny, arbské číslo dílu, malé písmeno oddílu, arabské číslo pododdílu a roční řadové číslo.

- F. *Za německé okupace* byl zaveden a oblíben desetinný registraturní plán. Německé landráty využívaly všech deset možných skupin, česká varianta tohoto systému využívala jen osm skupin (1 – veřejná správa, 2 – policie, 3 – technika, 4 – zdravotnictví, 5 – hospodářství, 6 – kult a školství, 7 – sociální péče, 8 – finance).⁶⁷
- G. *Rok 1945* znamenal návrat k prvorepublikovému systému, u okresních úřadů zůstaly podatelny s jednotným podacím protokolem s obvyklou rubrikací, u zemských národních výborů a některých ministerstev se vedl vlastní poněkud zjednodušený protokol v každém referátu.

Zásadní změny měl přinést nový spisový plán pro KNV a ONV sestavený na základě desetinného třídění 1. 1. 1949, vydržel do roku 1951, pak další do roku 1954. Spisová služba nebyla v ústředních úřadech jednotná. Existovala značná pestrost evidenčních a ukládacích systémů. Po vydání směrnic z roku 1954 (250/54 Instr.) a po úpravách z roku 1956 se značně zlepšila spisová manipulace u většiny národních výborů. Vedl se podací deník, obsah písemností se zapisoval do rejstříku. Pro místní a okresní národní výbory se vedl zvlášť podací deník pro každý odbor. Po vyřízení se spisy ve spisovně ukládaly podle odborů a uvnitř podle věcných hledisek. U menších národních výborů odpadal rejstřík a vyřízené spisy se ukládaly podle jednacích čísel. Obdobný vývoj prodlávaly i jiné oblasti správy, ať to byla správa městská, církevní, průmyslová.

4.1.2 Vznik, skladba a ukládání spisů

V době kolegiálního stylu správy probíhá spis úřadem následovně: *originální podání* (přípis, oznámení) strany, *návrh* (rozbor, resumé) referenta, rozhodnutí rady či komise (resoluce, conclusum) nebo marginální „fiat“ přímo na podání či návrhu referenta (verbální dekret), *koncept sekretáře* (minuta, projectum), často vyhotovený bez formálních náležitostí a upravený referentem (revidovaný koncept). Mnohdy k tomu přistupují různé přípravné materiály, priora, potřebná pro řádné posouzení konkrétního případu,

⁶⁷ J. Svatuška – J. Fritz: *Desetinné třídění v právní praxi*. Praha 1940.

přílohy (doklady). Jen málokdy se v těchto dokladech dochoval i čistopis vyřízení (jen v případě kasace a neodeslání, tzv. zrušený originál).

Spisy vyšlé, iniciativní, se obvykle skládají z přípravného podkladového materiálu (norma, výpisy), z původního návrhu referenta, z připomínek spolupracovníků a stanoviska vedoucího úřadu, z připomínek konzultovaných orgánů a ze schváleného konceptu, podle něž byl pořízen odeslaný čistopis.

K evidenci a kontrole průběhu písemností se vedly různé *pomocné knihy* – deníky, abecední indexy, kopiáře, registra, knihy normálí, manuály, radní protokoly, diáře, kalendáře, formuláře, knihy tax, knihy nedodělků a další.

Pomocné knihy také umožňují vyhledat dávno vyřízený spis v registratuře. Přebírali se do archivu utříděná a zachovaná registratura, přebírají se i pomocné knihy a i zde slouží k orientaci. Již v kancelářích se setkáváme se snahou tvořit spisy tak, aby třídění a řazení v registraturách bylo co nejvhodnější, aby toto nové použití materiálu bylo co nejúplnější a nejrychlejší.

4.1.3 Dnešní stav spisové služby

Politické události roku 1989 měly za následek zásadní proměnu společenských poměrů. Respektování soukromého vlastnictví i v oblasti ekonomické s sebou přineslo vznik řady nových ekonomických subjektů. Politická svoboda umožnila obnovení a vznik řady spolků, společností a korporací. Všechny nové subjekty ke své „plnohodnotné existenci“ potřebují také kvalitní péči o své písemnosti, jejímž základem je dobrý spisový plán. Má-li spisový plán dokonale vyhovovat potřebám organizace a v nejvyšší možné míře racionalizovat evidenci, ukládání a vyhledávání písemností musí být vypracován s přihlédnutím ke všem specifickým zvláštnostem organizace. Dále je nutné, aby byl bezpodmínečně dodržován a nutné úpravy byly centrálně v rámci organizace regulovány.⁶⁸ Zásadně se v organizaci vede společná evidence písemností přijatých i odeslaných. Účelem evidence je vytvořit základní přehled o jejich doručení, přidělení, oběhu, vyřízení, uložení a vyřazení. Spisový znak provázející písemnosti při procházení institucí se při uložení písemností do spisovny stává znakem ukládacím. K evidenci písemností v organizaci slouží podací deník nebo podací protokol, jednací protokol, kniha došlé a odeslané pošty. Překročí-li počet jednacích čísel v podacím deníku 1000, měly by být k podacímu deníku vedeny rejstříky – jmenný, místní a věcný. Speciálními podacími deníky jsou v účetní agendě např. knihy došlých a odeslaných faktur. K předávání písemností mezi podatelnu a konkrétními odděleními instituce slouží, v některých případech, **doručo-**

68 Ivan Bittner, Olga Ondřejková, Kateřina Smutná, Vladimír Štroblik: *Spisová a archivní služba ve státní správě, samosprávě a v podnikatelské sféře*. Praha 1998, s. 33.

vací knížky. Ve většině případů ale doručovací knížky zaznamenávají předávání písemností mezi organizací a poštou. Podací deník je písemností s právní vyvolávací platností.

Všechny písemnosti, které se v jednom roce vážou k jedné věci, vede instituce pod jedním číslem jednacím a vytváří tak spis, pro nějž se vyhotovuje spisová obálka s předepsanými náležitostmi. Spis bývá uložen pod čj. prvotní nebo poslední písemnosti. Součástí spisu se stávají také **priora** (pravá priora) – tj. spis o předchozím jednání v téže věci, registraturou vyhledávané a připojené k podání. **Nepravá priora** jsou písemnosti jiných původců, které v některých případech sloužily k vyřizování agend. Nepravá priora se po vyřízení od spisu odpojují a vracejí na původní místo ve spisovně.

Speciálnímu režimu podléhají utajované písemnosti, které lze dělit do dvou skupin. První skupinou jsou písemnosti tvořící předmět státního, hospodářského a služebního tajemství a manipulaci s nimi upravuje zákon č. 102/1971 Sb., o ochraně státního tajemství.⁶⁹ Druhou skupinu tvoří písemnosti, které obsahují informace utajované z hlediska organizace a manipulace s nimi upravují zvláštní interní předpisy nebo jsou zakotveny ve spisovém a skartačním řádu instituce.

Závěrem vyřizování písemností je její podepsání. Zásady pro podpisování v rámci instituce je upravováno podpisovým řádem a vychází z delegace pravomocí jednotlivým útvarům organizace a samostatnosti rozhodování. Ukládání písemností uzavírá celý cyklus jejího vyřizování. Naše instituce znají dvou- či třístupňový způsob ukládání. Místem prvotního uložení je příruční spisovna (registratura) úředníka, který písemnosti vyřídil. Ten ji v pravidelných intervalech (po skončení kalendářního roku nebo po skončení funkčního období) předává, při dvoustupňovém systému ukládání, do centrální spisovny organizace. Při třístupňovém systému písemnost předává útvarové spisovně a odtud spis putuje opět v určitém časovém intervalu do centrální spisovny. Budování spisoven je zcela v rukou organizace, přehled o uložení písemností ve spisovně dává tzv. *lokační přehled*. Za správu spisovny odpovídá pověřený pracovník, který vede evidenci předaných písemností buď prostřednictvím chronologicky řazených předávacích protokolů, nebo pomocí archivní knihy s předepsanou rubrikací. Pro evidenci zápůjček písemností ze spisovny je vedena *knihy zápůjček*. V centrální spisovně jsou písemnosti uloženy do doby vypršení skartačních lhůt, kdy podléhají skartačnímu řízení. Pro písemnosti typu „A“ zřizují některé instituce meziarchiv. Tím je prodloužena doba uložení písemností u organizace, než dojde k jejich skutečnému předání příslušnému archivu. Správa písemností v meziarchivu podléhá archivní službě či režimu.

Současná aktuální úprava říká: „Spisová služba se vykonává písemnou formou nebo elektronickou formou za použití výpočetní techniky. Povinnosti vykonávat spisovou službu mají: a) veřejnoprávní původci – organizační složky státu, státní příspěvkové or-

⁶⁹ Novela č. 383/1990 Sb., č. 558/1991 Sb. a nařízení vlády č. 148/1971 Sb. a č. 149/1971 Sb.

ganizace, státní podniky, školy a vysoké školy, právnické osoby zřízené zákonem, zdravotnická zařízení, dále územní samosprávné celky – kraje, hlavní město Praha, obce s pověřeným obecním úřadem a obce se stavebním nebo matričním úřadem, městské části nebo městské obvody územně členěného statutárního města.⁷⁰

4.2 Skartace

4.2.1 Pojetí skartace

Skartací rozumíme činnost, při níž se odděluje z registratury písemný a ostatní materiál trvalé hodnoty od písemností, tiskovin a jiných produktů úřední nebo provozní agendy, které nemají význam z hlediska úřední potřeby a nezasluhují zachování ani z hlediska politického, hospodářského nebo vědeckého. Takto pojímaný skartační postup má dvě tváře: pozitivní a negativní. Pozitivní stránka skartace je výběr písemností dokumentární povahy k trvalé archivní úschově. Negativní stránka skartace je určení nevýznamných písemností ke zničení. Skartace je jednou z nejodpovědnějších a nejobtížnějších prací archiváře, protože jí archivář přispívá ke shromažďování veškeré dokumentace o vývoji lidské společnosti. Skartace není jednorázový čin, je to dlouhodobý proces. Vyzvednout můžeme dvě základní etapy:

Etapa vnější skartace. Při vnější skartaci se posuzují celé registraturní skupiny písemností, a to na základě skartačních směrnic – obecných, speciálních, resortních. Je třeba, aby se na této etapě skartace podílel kolektiv kvalifikovaných pracovníků – pracovníků skartující organizace a archivářů. Je důležité, aby skartace neprobíhala jednorázově, ale jako systematicky prováděný proces. Teprve po vyloučení všech pro další úschovu bezcenných písemností vzniká archivní fond v pravém slova smyslu.

Etapa vnitřní skartace, kterou provádí archivář při pořádání fondu.

Skartace probíhaly odedávna. Byly prováděny pouze příležitostně a hlavní účel byl v podstatě praktický. Jednak zachovat písemnosti, které stvrzovaly majetkoprávní nároky držitele a původce písemností a jednak uvolnit prostory od přebytečných písemností, či získat finanční prostředky. Příkladem takového barbarského zásahu do registratury je zničení písemností České dvorské kanceláře – při reorganizaci správy. Při zrušení ČDK v roce 1749 nechal státní ministr Haugwitz, aby uvolnil prostory pro nový spisový ma-

⁷⁰ Zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů ze dne 30. června 2004.

teriál, staré písemnosti zničit. Byly tak nenávratně ztraceny cenné prameny k dějinám Čech, Moravy, Slezska a Lužice v 17. a 18. století.

Josefínská správa v 80. letech 18. století vložila do nařízení o spisové manipulaci pro gubernia a krajské úřady zákaz ničit určité skupiny nejzávažnějších písemností.

Otřesem pro spisovny politických, správních a soudních institucí byl rok 1849 v Čechách a na Moravě. Rušila se patrimoniální správa a staré krajské zřízení a vytvářely se nové správní orgány. Aby se zabránilo ztrátám důležitých písemností, byly vydány ministerské výnosy pro vyřazování nepotřebných písemností (19. 10. 1849 pro politickou správu, 24. 10. pro soudní správu). Nesplnily však očekávání a předpisy musely být doplňovány a zpřesňovány – v politické správě 24. 12. 1858 a 10. 9. 1859, v soudní správě 15. 7. 1897. i přes všechna tato opatření došlo ke ztrátám.

Písemnosti byly vyřazovány z vůle vlastní instituce. Jen ve výjimečných případech pracovníci instituce konzultovali vyřazování písemností s archivními odborníky *Místodržitelského archivu, Moravského zemského archivu a Českého zemského archivu*. Po roce 1918 ještě zástupci *Ústředního zemědělsko-lesnického archivu a Archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce*. Záleželo to často na osobní angažovanosti a odpovědnosti spisového pracovníka.

První republika přejala z Rakouska-Uherska vedle způsobu úřadování i pohlížení na skartační práce. Soustavný dohled na vyřazování písemností byl ze strany archivů vykonáván jen u úřadů soudní, politické případně finanční správy. V letech 1918–1938 byly vydány doplňky a provedena novelizace řady skartačních předpisů a směrnic – významné jsou skartační směrnice pro politickou správu vydané ministerstvem vnitra a schválené vládou 1. 1. 1935, a dále skartační předpisy pro finanční úřady vydané ministerstvem financí v roce 1938. V obou případech byla prioritním hlediskem potřeby písemností pro vlastní úřad, na druhém místě teprve pohled z hlediska historicko dokumentárního.

Podobně jako revoluční zvraty ničily písemnosti, tak i války. V obou světových válkách volaly papírny po starém papíru.

Po druhé světové válce dochází k návratu k prvorepublikovému systému péče o písemnosti, můžeme však sledovat celkový úpadek zájmu o spisovou službu, a tím i horší zachování písemností. Byl vyhlášen boj proti byrokratismu – školené a odpovědné pracovní síly byly nahrazovány nedostatečně školenými a důsledkem pak bylo snížení úrovně spisové služby i skartačních prací.

Skartační subkomise Státní archivní komise (1951) připravila návrh vyhlášky ministerstva vnitra č. 62/1953 Sb. ze dne 3. února 1953 o zásadách pro vyřazování (skartaci) písemností. Díky této vyhlášce se podařilo sjednotit skartační praxi v ČSR. Vyhláška se vztahovala na registry ústředních úřadů, národních výborů, soudů a jiných státních orgánů a jejich zařízení, národních a komunálních podniků i právnických osob. Vyhláška také stanovila, aby všichni členové vlády a předsedové ústředních úřadů do 30. 6. 1953 vydali v oboru své působnosti resortní směrnice pro vyřazování písemností. Vyhláška se vztahovala na písemnosti vzniklé v Čechách před 1. 5. 1945 a na Slovensku před 29. 8. 1944. V této souvislosti je třeba upozornit na vyhlášku č. 153/1956 Sb. pro skartaci a archivování písemností v podnicích a jiných samostatně hospodařících jednotkách. Do praxe vyhlášky uváděla nově zřízená archivní oddělení (1954) na krajských správách ministerstva vnitra.

V návaznosti na vydání archivního zákona ČNR č. 97/1974 Sb. o archivnictví byla vydána řada prováděcích předpisů. Zásaditosti skartačního řízení upravuje vyhláška MV ČSR č. 117/1974 Sb., kterou se stanoví kritéria pro posuzování písemností jako archiválií a podrobnosti skartačního řízení. Pro účetní písemností stanoví skartační lhůty zákon č. 563/1991 Sb. o účetnictví v § 31 a 32.⁷¹

Uvedené doklady se již také stávají historií archivnictví, neboť jsou antikvovány nově vydaným zákonem č. 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, který byl vydán dne 30. června 2004 a vstoupil v platnost k 1. lednu 2005. Ze zákona vycházejí navazující vyhlášky: Vyhláška 645 ze dne 13. prosince 2004, kterou se provádějí některá ustanovení zákona o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů a vyhláška 646 ze dne 13. prosince 2004 o podrobnostech výkonu spisové služby.

4.2.2 Metodika hodnocení písemností

Skartačním řízením musí projít veškeré písemnosti vzešlé z úřední činnosti skartující instituce, ať jsou to vlastní spisy – akta, písemnosti osobní evidence, účetní, technická, výzkumná aj. dokumentace.

Při posuzování písemností musíme přihlížet především k jejich vnitřní hodnotě – hodnotě z hlediska obsahového. Pozornost věnujeme i hodnotě vnější – materiál, na němž je písemnost zhotovena, technika provedení, způsob a kvalita zpracování, výtvarná úroveň. K trvalému uložení někdy vybíráme i písemnosti druhořadého významu

⁷¹ Zde je třeba také vzít v úvahu legislativu doplňující tento zákon, např. zákon č. 588/1992 Sb. o dani z přidané hodnoty. Který prodlužuje skartační lhůtu pro úschovu daňových dokladů na 10 let, dále také zákon č. 337/1992 Sb., o správě daní a poplatků apod.

z hlediska obsahového pro jejich stáří nebo osobu zpracovatele. Je dodržována zásada, že se písemnosti z doby před rokem 1850 neskartují. Dnes vidíme, že i zde jsou písemnosti bezcenné, které je možno vyřadit.

Archivář má dbát na kvalitu písemností předávaných do archivu – předávat strojem psané originály, nikoliv nekvalitně rozmnožené písemnosti.

Při hodnocení písemností během skartace se vychází ze znalosti celé registratury původce. Je nutné postupovat systematicky, používat organizační, kancelářské a spisové řády, plány a registraturní pomůcky.

Písemnosti hodnotíme v tomto pořadí:

Nejprve posuzujeme písemnosti týkající se vzniku instituce, rozšiřování či ztenčování jejich kompetencí, řízení kanceláře a zániku instituce. Se znalostí těchto věcí pak můžeme písemnosti správně hodnotit a zařadit další písemný materiál.

Druhou skupinu tvoří písemnosti bezprostředně se vztahující k hlavní náplni činnosti původce fondu – zde uchováváme dlouhodobě pracovní plány, zprávy o jejich plnění, zásadní technickou dokumentaci, významné směrnice, záznamy o jednání vedoucích orgánů instituce, nejdůležitější úřední knihy.

Na třetím místě vybíráme k zachování písemnosti pro jejich vědeckou hodnotu – předpokládáme u nich dlouhodobý politický, hospodářský či vědecký význam. Provádění výběru této skupiny klade největší nároky na odbornou erudovanost archiváře, jeho společensko-politický rozhled a cit.

Základním předpokladem odpovědného provádění skartace je podrobná znalost organizačního vývoje i způsobu úřadování původce fondu. Zvláštní pozornost musíme věnovat skartačnímu posuzování registraturních torz., uměleckých sbírek a jednotlivin. Zde hodnotíme písemnosti především z hlediska obsahu. Přesto se musíme pokusit obstarat si co nejvíce informací o původci torza nebo o podmínkách v nichž došlo k založení sbírky, vzniku torza atd.

Běžné zásady skartační práce neplatí u následujících písemností: např. různých druhů plánů, tiskovin, fotografického a kinematografického materiálu, zvukových záznamů, videozáznamů, disket. Zde musí opět archivář se znalostí instituce, celého fondu posoudit každou věc jednotlivě.

Základním vodítkem pro hodnocení písemností jsou *skartační směrnice*, které obsahují konkrétní aplikaci obecně platných zásad v podmínkách příslušného resortu nebo instituce. Všechna ministerstva, ústřední orgány vydávají pro obvod své působnosti resortní směrnice pro vyřazování písemností. Jednotlivé instituce si pak také vypracovávají pro svoji potřebu vlastní skartační směrnice či řády. Ty jsou sestavovány v úzké spojitosti se spisovými plány.

Skartační plány či rejstříky jsou vlastně věcně nebo abecedně uspořádané seznamy druhů úředních písemností s vyznačením *ukládacích (skartačních) znaků a ukládacích (skartačních) lhůt*.

Písemný materiál běžně dělíme do tří základních *ukládacích skupin*:

A – archiv: písemnosti předávané do archivu v úplnosti,

V – výběr: po uplynutí ukládací lhůty se provádí výběr a písemnosti se rozdělují na A či S,

S – stoupa, skart: písemnosti, které nemají trvalou vědecko-dokumentární hodnotu, společnost nemá na jejich zachování zájem. Po uplynutí stanovené ukládací lhůty mohou být zničeny.

Ukládací lhůty se pohybují v rozpětí několika let, či několika desítek let. Různí se také podle ukládacích znaků. Ve skupině **A** je nejběžnější lhůtou 10–20 let, ve skupině **S** jsou lhůty běžně nižší, a to 1, 3–5 let, ale setkat se můžeme i se lhůtou 50, případně 99 let. Výběru se písemnosti ve skupině **V** podřizují v intervalu 5–20 let.

4.2.3 Hlavní zásady vlastní skartační práce

Předávání písemností do archivu má být soustavné a plynulé. V minulosti byly písemnosti do archivu předávány spíše nahodile. Jistý pevný řád byl zaveden jen u úřadů státní správy. **Skartační řízení** je proces, v němž pracovníci instituce, často spisovny, ve spolupráci s pracovníkem dohlízejícího archivu hodnotí písemnosti a vytváří návrh na likvidaci či uschování písemností. Archivářova činnost v průběhu skartačního řízení spočívá na:

1. průběhu sledování stavu spisové služby instituce a jeho případné ovlivňování,
2. spoluúčast při vlastní přípravě skartace, odborná archivní prohlídka, revise skartace
3. projednání řádné přípravy dokumentárního materiálu k předání do archivu a dohled na písemnosti, které po skartaci ještě zůstávají v registratuře,
4. provedení vnitřní skartace v archivu.

V archivní praxi rozlišujeme tři kategorie původců fondů:

- první kategorie, jimž je věnována plná archivní péče,
- druhé kategorie s částečnou archivní péčí,
- třetí kategorie – drobných organizací, v nichž se archivní dohled nekoná.

Kvalita skartační práce je přímo závislá na úrovni a kvalitě spisové služby v instituci. Proto si např. Národní archiv vymínil, aby mu jednotlivé instituce předkládaly veškeré návrhy na úpravu spisové služby k posouzení a připomínkování.

Posuzování písemností v rámci skartačního řízení se provádí kolektivně, za účasti skartující instituce (pracovník spisové služby, pracovník útvaru, z jehož činnosti písemnosti pocházejí) a zástupce dohlížejícího archivu. Zde se vyřazují multiplikáty a celé registraturní skupiny (S). Většinu prací spojených se skartacemi vykonávají pracovníci spisové služby. Vypracují *skartační návrh* a zašlou jej příslušnému archivu. Ten ho posoudí. Po ukončení odborné prohlídky sepiše archivář *skartační protokol* a vydá skartující instituci *skartační povolení*, opravňující ji odevzdat písemnosti do sběru.

Vybrané písemnosti se předávají do archivu. Musí být uspořádány podle registraturních systémů a uloženy v řádně označených balících či kartonech. S použitím předávacího protokolu, skartačních záznamů a spisového plánu mohou být archiválie v archivu využívány ještě před vlastním archivním pořádáním a zpracováním inventáře.

U fungujících úřadů se přejímají souvislé komplexy písemností, buď ročníky, nebo celá registraturní období.

4.2.4 Vnitřní skartace

Probíhá v rámci pořádacích a inventarizačních prací. Je to detailní skartace, kdy archivář bere každou jednotlivou písemnost do rukou. K důkladné vnitřní skartaci se zpravidla přistupuje se značným časovým odstupem od doby zhotovení písemností. Při vnitřní skartaci lze v některých případech u méně významných fondů přistoupit i ke zničení některých původních pomocných knih, ukáže-li se, že již tyto knihy neslouží pro zpřístupnění fondu, nebo je jejich použití velmi nesnadné. Má-li být vnitřní skartace provedena odpovědně, je třeba již před započítím prací znát historii původce materiálu.

4.3 Vývoj pořadacích principů

Své poslání mohou archivy plnit jen tehdy, jsou-li v nich shromážděné archiválie roztríděny, uspořádány a opatřeny pomůckami, které zajišťují jejich evidenci a dávají nám spolehlivý přehled o obsahu. Pozornost a péče věnovaná třídění a pořádání je závislá na stavu společnosti a stále se vyvíjí.

U středověkých listinných archivů jsme svědky jednoduché evidence písemností, které zabezpečovaly majiteli jeho majetkové nároky. Od 13. století můžeme u nás sledovat podle indorsátů, nebo podle pořadí zápisů v kopiářích, jak se na pořádání a přehlednost začal klást důraz. S prvními dochovanými inventáři se pak setkáváme ve 14. století. Písemnosti se tehdy řadily buď podle vydavatelů, nebo podle věcného obsahu. V tomto období jsou uvedené soupisy inventářem hradních či chrámových pokladů. Příkladem takového soupisu je **nejstarší dochovaný soupis rožmberských listin** pořízený v roce 1418 při přejímání nástupnictví správy rodinného majetku Oldřichem II. z Rožmberka. Soupis uvádí všechny předávané cennosti umístěné tehdy na hradě v Českém Krumlově a obsahuje bohoslužebné předměty, kněžská roucha a symboly církevní moci a správy (infule a pektorály), chrámové textilie (antipendia a ubrusy). Za těmito cennostmi následuje seznam knih, stříbrných, pozlacených, cínových a jinak kuriózních nádob a nádobí, soupis listin a šperků.⁷² Samostatné archivní inventáře nalézáme na našem území až po husitských válkách. Nejstarším takovým inventářem je inventář korunního archivu z roku 1437. Kromě korunního archivu rozvíjí svoji péči o archivy i šlechtické rodiny, nejpozoruhodnější je péče Rožmberků, která dosahuje vrcholu za doby působení jejich archiváře a archiváře jejich nástupců Švambergů Václava Březana.

Jistým problémem v péči o písemnosti byl nárůst aktového materiálu v 16. století. Zajištění přehledu se hledalo v abecedním řazení písemností podle osobních či místních jmen. To ovšem bylo možné jen v menších přehlednějších archivech. Ve větších archivech byl vytvořen **vztahový – pertinenciální princip**, který řadil písemnosti podle věcných, místních a osobních hledisek. K takto uspořádaným písemnostem se pořizovaly repertáře nebo elenchy, které písemnosti jednak evidovaly a jednak umožňovaly vyhledávání. Pertinenciální princip se rozvíjel ve 2. polovině 18. století a přetrvával i ve století 19., místy i počátkem 20. století. Byl považován za řešení a dokonce byly podle něj nově uspořádávány v původním stavu dochované registratury. Příkladem takového přeorganizování jsou tzv. Stará a Nová manipulace – vytvořené v polovině 19. století přeorganizováním písemností české kanceláře, české komory a českého místodržitelství z let 1526–1650 a 1651–1706 vytvořené Janem Josefem Klauserem. Obdobně používal

⁷² Anna Kubíková, *Nejstarší dochovaný soupis rožmberských listin*, AČ 47, 1997, 74–91

tento systém český historik Augustin Sedláček, který podle něj uspořádal koncem 19. a počátkem 20. století několik českých městských (Písek, Tábor, Rokycany) i zámeckých archivů (Bechyně, Březnice, Lnáře). Nevýhodou tohoto principu bylo to, že se písemnosti zařazovaly podle jediného věcného hlediska, zatímco se ale častěji vztahovala k více věcem, a tak byly další zřetele opomíjeny. Dalším problematickým místem tohoto principu bylo nerespektování kancelářského původu písemnosti. Tento systém, má jisté styčné body s evidencí muzejních předmětů. Jednotlivé dokumenty byly zapisovány do přírůstkových inventářů. Pro orientaci v nich pak sloužily rejstříky a katalogy. Příkladem takových fondů jsou Bočkova, Promberova, Beckova a Cerroniho sbírka v Moravském zemském archivu, respektive sbírky listin a rukopisů Františkova muzea, dnes uložené také v MZA, a fondy Archivu Národního muzea v Praze.

S velkou centralizací archiválií po Velké francouzské revoluci nově vyvstala otázka zpřístupnění archiválií. První ředitelé Národního archivu Camus a Daunau vytvořili **logický princip** – racionální věcný systém podle knihovnického vzoru. Až v roce 1841 došlo teprve na pořádání departementních a komunálních archivů a v instrukci ministerstva vnitra byla poprvé vyslovena zásada respektování původce fondu – **respect des fonds** – jako základní princip pro shromažďování a třídění archiválií. Obecného uznání došel tento provenienční princip až na přelomu 19. a 20. století zásluhou holandských archivářů **Samuela Mullera, Johana Adriana Feitha a Roberta Fruina**, kteří tento princip popsali v příručce *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archiven*, vydané v roce 1898. Teorie natolik zaujala, že příručka byla záhy přeložena do dalších evropských jazyků, německy vyšla v Lipsku 1905 pod názvem *Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven. Für deutsche Archivare bearbeitet von Dr. Hans Kaiser*. Česky o provenienčním principu referoval Václav Kratochvíl: *Holandská teorie archivní a reforma archivnictví u nás*.⁷³ Holandská archivní teorie se opírala o dva základní sloupy. Prvním bylo **respektování fondu** hájící zásadu celistvosti a nedělitelnosti původních úřední činností organicky vzniklých celků. Tuto složku označujeme jako **provenienční princip**. Druhou složku tvoří **registraturní princip**, jehož obsahem je respektování původní struktury registratury, která odpovídá organizaci instituce. Z této zásady vyplývá respektování uspořádání registratury, kterou tvořili tajemníci a sekretáři dané instituce s nejlepší znalostí fungování instituce, a tak vědomě či mimoděk vytvořili i pravidla k přechovávání a pořádání písemností.

Zachování starého registraturního pořádku se stalo v mnohých archivech pořádací maximou. Již dříve byl tento princip používán, v archivech švýcarských, rakouských, německých i holandských, protože využití registraturního pořádku bylo logické a nebylo spojeno s mimořádnou námahou a přemýšlením o „přemanipulování“. Příkladem

---

73 ČČH 13, 1–10.

uspořádaného fondu provenienčním principem ještě před jeho zveřejněním holandskými archiváři může být inventář státního archivu kantonu Zürich zpracovaný Dr. P. Schweizerem a publikovaný v *Anzeiger für Schweizerische Geschichte* v Bernu 1897.

Mezinárodní sjezd archivářů a knihovníků konaný v roce 1910 jednomyslně prohlásil provenienční princip za teoretický základ archivní nauky a tím byl položen základ archivnictví jako vědecké disciplíny i jejího závazného přijetí a šíření ve všech evropských zemích.

Provenienční princip definuje **archiv** jako organický celek, který nemůže být vytvořen libovolně, například sběratelskou činností, ale vzniká organicky jako produkt úřední činnosti úřadu, soukromoprávní instituce, případně i soukromé osoby. Holandští archiváři pochopitelně rozlišují mezi „archivem“ a „archivním depotem“. V jejich pojetí je kladen důraz na respektování původní struktury registratury, která odpovídá organizaci instituce, z jejíž činnosti archiv vznikl. Při pořádání archivu je třeba znát instituci, její organizační řád a archivář by se měl snažit o obnovení původního registraturního pořádku, byl-li třeba místy narušen. Archivář by měl provádět změny jen v tom případě, zjistí-li nějaké omyly či vybočení registrátora ze zjevného pořádku registratury. Základní pomůckou popisující archiv je *archivní inventář*, který je v tomto pojetí pouhým průvodcem podávajícím přehled o obsahu archivu, nikoli podrobný soupis písemností. Podrobně o jednotlivých archiváliích mají vypovídat repertoria a jednotlivé indexy.

Holandská archivní teorie nebyla přijata úplně bez výhrad, vyvolala diskusi. Předmětem diskusí byl tzv. **registraturní princip**, tedy otázka zda při nedostatcích v nových registraturních systémech, které neodpovídají organizaci příslušné instituce, uložit archiváři, aby uvedl registraturu do souladu s organizačním řádem, a tak odstraňoval chyby registrátora.

Německý archivář Adolf Brenneke⁷⁴ zastával názor, že od původního registraturního principu se archiváři odchýlili a dospěli k tzv. **volnému provenienčnímu principu** (A. Brenneke: *Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens*. K vydání připravil W. Leesch, Leipzig 1953). Moderní registratury nejsou již totiž tak precizně vedeny, jak byly vedeny registratury pruských ministerstev v době

74 Adolf Brenneke byl významný archivní praktik i teoretik. Narodil se 1875 v Gandersheimu – Dolní Sasko, studoval gymnázium v Guslaru a 1895 zde maturoval. Pro vynikající prospěch byl osvobozen od ústní zkoušky. Poté prošel studiem na universitách v Jeně, Göttingen, Mnichově a Marburgu, kde obhájil v roce 1898 doktorát filosofie. Archivní službu nastoupil v roce 1900 ve Státním archivu v Münstru, v roce 1905 přešel do státního archivu v Gdaňsku, léta 1908–1930 strávil ve státním archivu v Hannoveru, kde se stal posléze ředitelem. Byl zde odborně literárně činný, publikoval v *Niedersächsische Jahrbuch für Landesgeschichte*, stal se korespondujícím členem Akademie věd v Göttingen. V roce 1930 byl povolán do Berlína, kde se stal druhým ředitelem Pruského ústředního tajného státního archivu Berlin-Dahlem, Současně také přednášel archivnictví. V roce 1943 byl pensionován. Prožil řadu válečných útrap a stěhování. Umírá v Gelsenkirchen v roce 1946.

svého největšího rozkvětu. Brenneke tedy požaduje při pořádání archivního materiálu zásadu respektování organizační struktury původce. Všude tam, kde registraturní plán s touto organizací a funkcemi původce nesouhlasí, žádá důsledné přemanipulování za účelem vytvoření dokonalého archivního organismu. Tento princip byl teoretickým požadavkem, ale v praxi uplatnění nenašel. Započetí takové práce je jednak velmi náročné, supluje práci registrátorů za dlouhé období, a navíc neskýtá záruku, že se organické jednoty podaří dosáhnout. Na Brennekův postulát reagoval další německý archivář Heinrich Otto Meisner (H. O. Meisner: *Bemerkungen zur Archiv- und Aktenkunde*. In: *Archivarbeit und Geschichtsforschung*. Berlin 1952) názorem, že správnější než léčení starých chorobných spisoven, které se stejně nemusí podařit, je preventivní péče o živé spisovny, která má vytvořit dokonalé spisové celky již před příchodem do archivu.

K přijetí holandské archivní teorie a její uplatňování v praxi u nás velkou měrou přispěla Státní archivní škola, jejíž absolventi tento princip důsledně zaváděli v nově tvořených archivech. V třicátých letech českoslovenští archiváři volali po sestavení jednotlivých pravidel pro zpracování archivního materiálu. Pro neexistenci archivního zákona a pro jistou roztržičnost našeho tehdejšího archivnictví k vydání těchto pravidel nedošlo.

Poté co bylo nově koncipováno české archivnictví vládním nařízením č. 29/1954 Sb., navázalo na ně v roce 1958 vydání pořádacích pravidel pod názvem *Základní pravidla pro zpracování archivního materiálu* z pera **Gabriely Čechové: Poznámky k „Základním pravidlům pro zpracování archivního materiálu“**, na stránkách SAPu 8, 1958, 131–150. Rozšířením těchto *základních pravidel* bylo ještě vydání *Metodických návodů a instrukcí pro zpracování archivního materiálu* v SAPu 10, 1960, 215–310.

4.4 Třídění, pořádání a evidence archiválií

4.4.1 Základní evidence

Každý nový do archivu přejímaný přírůstek musí být podchycen v základní evidenci. Tato evidence je tvořena:

- **přejímacím seznamem**, který ve dvou exemplářích vyhotovuje archiválie odevzdávající instituce a přejímací instituce (archiv) potvrzuje. Každá ze zúčastněných stran pak obdrží jeden exemplář. Tam, kde se přejímají písemnosti po skartaci, plní funkci přejímacího seznamu skartační protokol,
- **přírůstkovou knihou**, do níž musí být přírůstek ihned po převzetí zapsán. Přírůstková kniha má směrnici archivní správy dané rubriky (přírůstkové číslo, ná-

zev původce, sídlo původce, obsah převzatých archiválií, časové rozmezí, počet evidenčních jednotek, místo uložení). Přírůstky se zapisují chronologicky podle data příchodu do archivu. Každý přírůstek má své přírůstkové číslo, které je trvalé. Přírůstková kniha se vede jedna pro celý archiv, pobočky přírůstkové knihy nevedou,

- **evidenčním lístkem** (jinak karta JAF, dnes karta – NAD), který se pořizuje pro každý archivní celek (fond, sbírku) a je základním článkem evidence jednotného archivního fondu – národního archivního dědictví. Vyplňuje se na předepsaném tiskopisu a uvádí se název fondu, jeho značka, název archivu, v němž je uložen, datum vystavení evidenčního lístku, kategorie fondu z hlediska dokumentárního významu, kvantitativní rozsah fondu podle počtu jednotek, původce fondu, datum převzetí do archivu, přírůstkové číslo, záznamy o skartaci, fyzický stav fondu, tématický popis fondu, záznamy o jeho zpracování, literatura o fondu a edice z jeho materiálu. Vyplněné evidenční lístky se zařazují do centrální kartotéky archivu,
- **lokačním přehledem**, který slouží k orientaci po uložení archiválií v depotech. Pořizuje se jako seznam fondů s uvedením lokačních značek, které uvádějí depot, regál, polici – ve formě kartotéky. Jednak jako přehled budovy, místnosti, regálu, police a vyjmenováním fondů zde uložených – plánek místnosti.

4.4.2 Třídění

Archivní fond je tvořen organickým celkem písemností. Jednotlivé organické celky vznikaly různým způsobem. Jsou to buď:

- a) historické soubory písemných případně i jiných příbuzných památek institucí, které zánikem instituce, úředním rozhodnutím, dohodou, darováním, znárodněním nebo konfiskací přešly jako kulturní majetek do veřejné archivní péče (archivy měst, církevních institucí, šlechtických rodů atd.),
- b) registry úřadů a právnických osob, které již tyto instituce nepotřebují pro další běžnou úřední či provozní činnost a byly předány do archivní péče,
- c) soubory písemných a jiných příbuzných dokumentů neúřední povahy vzniklé z veřejné činnosti významných osob, které archiv získal odkazem, darováním nebo koupí.

Archivní fond

– je „soubor písemných i jiných příbuzných dokumentů, který vznikl výběrem za účely správními, provozními a vědeckými z materiálu nashromážděného organickou činností určité instituce, nebo souhrn dokumentárního materiálu neúřední povahy, vzniklý z politické, vědecké, hospodářské nebo jiné veřejné činnosti jednotlivce“.

Původce fondu

– jeho určení je jedním z nejvážnějších a nejdopovědnějších úkolů archiváře. Na něm závisí historicky správné začlenění dokumentů a současně se jím určuje i časový a kvantitativní rozsah fondu. Je třeba zjistit data vzniku a zániku původce fondu, funkce a kompetenci, sledovat organizační vývoj i zařazení do celkového systému veřejné správy nebo společenského života a zkoumat poměr k nadřízeným a podřízeným instancím. Zvláště pečlivě je třeba sledovat organizační vývoj a vzájemný poměr jednotlivých složek a institucí se složitou organizační strukturou, aby nedocházelo ke zbytečnému tříštění fondů.

U veřejnoprávních institucí se lze při určování původce fondu opřít o úředně publikované normy, zákony, nařízení, vyhlášky, jednací a organizační řády a instrukce, které je ale třeba konfrontovat se skutečnou praxí.

U soukromoprávních institucí (spolků, soukromých podniků, církevních korporací aj.) je třeba potřebné údaje, zejména o organizační struktuře, získávat často přímo z archiválií.

Podle složitosti organizační struktury původce fondu se rozeznávají fondy

jednoduché, vytvořené jednou kanceláří (např. registry krajských úřadů po r. 1850) a fondy se složitou vnitřní strukturou – **složené**, vzniklé z činnosti několika kanceláří sloužící jedné instituci buď souběžně, nebo v časovém sledu (např. historické archivy šlechtických rodin, církevních institucí, měst). Dalším typem jsou fondy **smíšené** (sbírky). Jsou to jednak celky vytvořené sloučením a společným zmanipulováním písemností několika samostatných institucí. Pokud takový fond vznikl v době před zavedením provenienčního principu, tyto fondy tak necháváme. Typickým příkladem jsou fondy Státního ústředního archivu *Stará a Nová manipulace*, *Militare*, *Hraniční spisy*, *Morava*, které vznikly ještě ve starém guberniálním archivu v 1. polovině 19. století umělým zmanipulováním spisů české kanceláře, starého místodržitelství a české komory podle pertinenčního principu. Pokud smíšený fond vznikl špatnou pozdější manipulací, je třeba jej přemanipulovat.

Písemnosti stejnorodých institucí působících na určitém území (dochovaných ve zlomcích) možno sloučit ve **skupinový** fond.

Název fondu

– má výstižně vyjádřit jeho původ. Proto se zpravidla kryje s oficiálním názvem původce fondu. Měnil-li původce fondu během svého trvání svůj název, uvede se název nejvýstižnější, případně název poslední.

Časové rozpětí fondu

– je dáno datem vzniku a zániku původce fondu. V praxi však často bývá časové rozpětí archivního fondu užší nebo širší než doba existence instituce, z jejíž činnosti vznikl. Užší rozpětí mají např. fondy neuzavřené, postupně doplňované přírůstky ze skartací. Při širším rozpětí fond v sobě zahrnuje archiválie vzniklé z činnosti předchůdce nebo naopak nástupce původce fondu. Pokud se okrajová data podstatně odchylují od dat existence původce fondu, uvádějí se v závorkách. U sbírek, osobních pozůstalostí a smíšených fondů se rozpětí fondu udává podle data nejstarší a nejmladší archiválie.

Kvantitativní rozsah fondu

– je třeba znát a uvádět potřeby evidenční a kontrolní. Uvádí se v evidenčních jednotkách (listiny, knihy, mapy, plány, pečetidla...) a v běžných metrech.

Vnitřní struktura fondu

– může, ale nemusí, být dána původcem fondu. Archivář musí zjistit, jakým způsobem byl fond uspořádán před převzetím do archivu. Jestliže objevený systém nevyhovuje nebo nelze-li dřívější uspořádání fondu zjistit, je nutno vytvořit třídící schéma, vycházející z náplně činnosti původce fondu a odpovídající povaze dochovaného archivního materiálu.

Základní členění fondu vychází obvykle z povahy archiválií, které tvoří jeho obsah. Dělíme je na:

- I. **listiny** – sem řadíme ze starší doby všechny písemnosti, které jsou svědectvím právních počinů (privilegia, darovací listiny, smlouvy apod.) Z novější doby jen listiny zvláště důležité obsahující rozhodnutí dlouhodobé platnosti (státní smlouvy, psané obvykle na pergamenu, důležité kupní smlouvy apod.).
- II. **knihy** – vedené k úřední potřebě, nezahrnují se sem pomůcky sloužící k evidenci spisů.

- III. spisový materiál** – tvoří veškeré písemnosti vzešlé z vnitřní správy i písemného styku původce fondu se stranami, podřízenými i nadřízenými orgány a dalšími úřady. Řadí se sem i registraturní pomůcky.
- IV. účetní materiály** – veškeré písemnosti sloužící původci fondu k účetní evidenci.
- V. ostatní dokumenty** – archiválie nepísemné povahy – mapy plány, pečetidla, fotografie apod.

U písemných pozůstalostí fyzických osob se jen zřídka setkáváme s třídícím systémem určeným původcem fondu. Ve většině případů je třeba stanovit třídící schéma nové, které člení archiválie pozůstavitele následovně:

1. písemnosti týkající se bezprostředně jeho osoby (osobní doklady, deníky),
2. korespondenci (oficiální, osobní, rodinnou)
3. Písemnosti vyplývající z jeho veřejné činnosti nebo tvorby (rukopisy politických statí a projevů, vědeckých prací nebo literárních děl),
4. ilustrační materiál mající vztah k životu a dílu původce fondu (novinové výstřižky, kritiky, osobní tisky).

4.4.3 Pořádání

Pořádáním se rozumí systematické řazení archiválií uvnitř fondu podle určitého, předem stanoveného třídícího schématu. Za uspořádaný se považuje takový fond, jehož archiválie jsou systematicky seřazeny až do nejnižších jednotek. Při pořádání se v první řadě přihlíží ke struktuře, kterou určil původce fondu. Nelze-li ji zjistit nebo obnovit, pořádají se archiválie v jednotlivých skupinách podle následujících zásad.

Listiny do 1526 se obvykle řadí chronologicky podle data vydání. Je-li jich ve fondu více, je možno vytvořit několik řad – podle obsahu, podle vydavatelů, podle provenience a v těchto skupinách se opět řadí chronologicky.

Knihy stejného druhu tvoří série (úřední, správní, provozní), uvnitř sérií se opět řadí chronologicky.

Spisový materiál je třeba rozlišit na registraturní pomůcky a vlastní spisy. Registraturní pomůcky se řadí jako úřední knihy podle druhů do sérií a chronologicky. U vlastních spisů nejraději řadíme podle původního registraturního pořádku, jehož zachování

nebo obnovení je nejsnazší cestou ke zpřístupnění této části fondu. Nelze-li původní registraturní plán rekonstruovat, řadíme písemnosti podle agendy instituce.

Účetní materiály se také řadí, jsou-li zachovány účetní soubory, podle původního organického složení. Nejsou-li zachovány, řadíme písemnosti do věcných sérií.

Pro **ostatní archiválie** lze těžko stanovit jednotné zásady. Zde rozhodnutí spočívá na archivářovi.

U osobních pozůstalostí se archiválie řadí podle povahy a množství buď chronologicky, nebo věcně a uvnitř chronologicky, korespondence abecedně podle odesílatelů a uvnitř opět chronologicky.

4.4.4 Archivní pomůcky

4.4.4.1 Inventář a inventarizace

Uspořádání archivního fondu je nutným předpokladem pro vyhotovení inventáře, který slouží především jako základní evidenční pomůcka a poskytuje také základní orientaci po obsahu fondu. Inventář je soupisem všech inventárních jednotek archivního fondu v pořadí, které odpovídá uspořádání fondu. Inventář se skládá z úvodní části, která obsahuje informace o fondu a jeho původci, z vlastních inventárních záznamů a u obsáhlejších inventářů z abecedního rejstříku jmenného a věcného, který usnadňuje orientaci v textu vyhotoveného inventáře. Inventář se pořizuje zásadně k řádně uspořádanému a uzavřenému fondu.

4.4.4.2 Katalog a katalogizace

Účelem katalogizace je podrobné zpřístupnění archivních fondů nebo jejich částí. Archivní katalog je pomůcka určená především k badatelským účelům. Rozlišujeme dva druhy katalogů – systematický a tematický. Oba katalogy se vyhotovují v podobě kartotéky nebo knihy. Knižní katalog musíme doplnit úvodem, v němž pojednáme o původci fondu, obdobně jako u inventáře, ale podrobněji.

Systematický katalog odpovídá systému uspořádání fondu, tedy i struktuře inventáře nebo jeho části. Od inventáře se liší hlavně podrobností. Katalogizujeme-li listinu, uvádíme údaje důležité z hlediska potřeb historické a právní vědy, diplomatiky a sfragistiky. Uvádíme zde regest vypovídající o obsahu listiny, stručné diplomatické zhodnocení listiny. U pečetí se uvádí jejich počet, jména pečetitelů, popis pečetí – barvu vosku, tvar pečetí i způsob upevnění. Poznnamenáváme poznámky registračního i kancelářského pů-

vodu. Místo inventárního čísla se uvádí pořadové číslo katalogového záznamu. To slouží pro odkazy rejstříku, k vyhledávání příslušného kusu slouží signatura.

Katalogizujeme-li úřední knihu, uvádíme původce a pásaře knihy, datum a místo vzniku, popis iluminací, případně umělecko-historicky cenných vazeb. Zaznamenáváme též edice knihy a literaturu o ní.

Katalogizujeme-li spisy, rozlišujeme mezi starými akty – zhruba do poloviny 18. století, a novými akty. Záznam moderního spisu se od popisu starého liší hlavně tím, že podchycuje celý spis, tj. souhrn písemností k jedné projednávané věci. V systematickém katalogu se zásadně uvádějí všechny dokumenty z úseku určeného ke katalogizaci. Nedílnou součástí katalogu jsou rejstříky jmenný (osobní a místní) a věcný.

Tematický katalog si zpravidla bere za základ více fondů jednoho i více archivů, z nichž podchycuje dokumenty, které se vážou k danému tématu. Obsahuje také stručný regist popisující obsah dokumentu, časové údaje, formální stránku dochování. Třídící schéma se odvozuje z daného tématu a jeho dílčích problémů. V takto vzniklých skupinách a podskupinách se záznamy řadí abecedně nebo chronologicky. Katalogové záznamy se píšou na kartotéční lístky, ty se zařazují podle třídícího schématu a teprve po uzavření celého katalogu je můžeme převést do knižní formy.

4.4.4.3 Rejstříky a tematické rejstříky

Rejstříky a tematické rejstříky se liší od katalogu tím, že jejich záznamy obsahují pouze stručné heslo a odkaz na signaturu archiválie. Kartotéční lístky se řadí jednak podle hlavních věcných hesel, jednak podle místních jmen a názvů a dále podle podhesel, blíže určujících obsah dokumentů. Po ukončení a seřazení rejstříku se doporučuje přepsat obsah lístků do knihy Původních kartotéčních lístků lze pak použít pro postupné budování **generálního rejstříku** k fondům celého archivu.

4.4.5 Průvodce po archivních fondech

Průvodce po archivních fondech podávají základní informace o všech fondech uložených v daném archivu. První samostatně uveřejněný průvodce vyšel v roce 1952 v Ústředním archivu ministerstva vnitra. Do této doby vycházely pouze různé soupisy fondů, často v rámci jiných publikací. Viz například **František Roubík: Přehled fondů archivu ministerstva vnitra v Praze**. In: O našich městech a patrimoniích a správě jejich archivů, Praha 1934, **Adolf Ludvík Krejčík: Příspěvky k soupisu archivů velkých statků**, Praha 1929, **Miloslav Volf: Popis městských archivů v Čechách**, Praha 1947. Průvodce po archivních fondech přináší, kromě systematického přehledu všech fondů uložených

v archivu, také informace o možnostech využívání jednotlivých archivních fondů, popisují jejich obsah a současný stav zpřístupnění i historii jejich původců. Průvodce byly vytvářeny na základě vyhotovených popisů fondů. Tyto popisy mají jednotný charakter, daný *Metodickými návody a instrukcemi* (SAP X, 1960). Rozsah jednotlivých popisů je dán celkovým významem fondu. Poté, co byly vyhotoveny popisy a úvodní statě k jednotlivým skupinám fondů, byl sestavován úvod k celému průvodci a také informační materiál. Předmluva průvodce podává celkovou charakteristiku obsahu a zpracování průvodce a sděluje také datum, ke kterému je podchycen stav fondů archivu. Úvod pak čtenáře seznámí s historií archivu, i politickými, hospodářskými, kulturními i právními dějinami oblasti působnosti daného archivu.

První velká vlna tvorby průvodců po našich archivech nastala po vydání vládního nařízení o archivnictví v roce 1954. Byly napsány průvodce po fondech státních archivů. Postupně vytvářely průvodce také městské a okresní archivy, ovšem nemají je dosud všechny okresní archivy. Některé archivy přistoupily v osmdesátých letech k přepracování průvodců a zařazují do nich již další nárůst fondů. Některé archivy, převážně zvláštního významu, musely reagovat přepracováním průvodců na řadu delimitací.

4.5 Využívání archivů

4.5.1 Účel využívání

Archivy shromažďují písemný materiál ze dvou hlavních důvodů. Jednak jde o soustředění písemností jednotlivých institucí včetně předchůdců, eventuálně poboček na jednom místě a zde věnování těmto písemnostem odborné péče v utřídění a zpřístupnění. Dnes, díky důsledné institucionalizaci archivnictví, materiálnímu vybavení archivů, konzervátorských dílen, vybavení výpočetní technikou, dostatečným počtem kvalifikovaných archivních sil, mohou archivy systematicky a s odbornou erudicí pečovat o naše archivní bohatství. Druhým aspektem soustředění archiválií je, ač se to zdá málo pravděpodobné, přiblížení písemných dokumentů fyzickým i právnickým osobám, které se na archivy obracejí jednak z hlediska potřeb prakticko-právních, či kulturně-historicky badatelských.

Nelze přehlédnout, že v období 1948–1989 plnily archivy i úkol jakéhosi politického sejfu, kdy byly písemnosti převážně 20. století zpřístupňovány jen určitým osobám a institucím, na druhé straně byl jiným osobám a institucím přístup znemožňován. Byli jsme svědky toho, že archiválie byly pod záminkou vytváření jednotného státního ar-

chivního fondu násilně odebrány jejich právoplatným vlastníkům, aby s nimi nemohli volně zacházet, respektive využívat z nich vyplývajících nároků. To jsme mohli vidět v případech šlechtických archivů, církevních archivů, archivů politických stran, archivů politických i kulturních spolků atd. Tyto nešvary odbourala změna politických poměrů v roce 1989.

4.5.2 Rozsah a možnosti využívání

Bohatství soustředěné v archivech je využíváno velmi hojně. Archivy obsahují doklady o nejrůznějších druzích lidské činnosti. Největší podíl na využívání archivního bohatství tedy mají badatelé o dějinách naší země ve všech různých oblastech, ať jde o české dějiny, všeobecné dějiny, dějiny správy, dějiny literatury, jazyka, výtvarného umění, architektury, dějiny hudby a divadla, filmu, průmyslu, řemesel, hospodářských dějin, dějiny obchodu, dějiny přírodních věd, dějiny školství a výchovy, dějiny zdravotnictví... Můžeme zde začít studenty středních a vysokých škol a dojít až k badatelům nejvyšších akademických hodností.

Archivní dokumenty využívají jednotlivé resorty naší státní správy a hospodářské sféry (plány budov, projekty průmyslových podniků, železnic, silnic, regulace vodních toků, zakládání či obnovení rybníků, meliorace ...). V kulturně osvětové oblasti archivy poskytují materiál pro popularizační historické studie, vlastivědné práce, články, výstavy atd. Písemnosti uložené v archivech také hojně využívají pracovníci sdělovacích prostředků – rozhlasu, televize i filmu, kteří z bohatství archivů čerpají při své práci.

Dále k využívání archivů vedou prakticko-právní aspekty fyzické osoby. Ty hledají v archivech potvrzení o školní docházce, vysvědčení, diplomy, potvrzení o zaměstnání. V souvislosti s uznáním jednoho ze základních lidských práv, práva na soukromý majetek – vlastnění výrobních prostředků, vzrostl počet badatelských návštěv soukromých osob, která hledají v archivech potvrzení o svém vlastnictví.

4.5.3 Formy zpřístupňování archivů

Forem zpřístupňování archivního bohatství existuje celá řada, od průvodců po archivních fondech, přes inventáře, katalogy, přes vydané sborníky a pramenné edice. Další formu zpřístupnění představují archiváři zpracovávané vědecké informace, rešerše, přehledy a informace, vyhotovované podle dožádání pro potřeby institucí a jednotlivců. Uvést musíme také výstavy, tisk, rozhlas, televizi a v neposlední řadě také internetové stránky.

Jednou z metod zpřístupňování archiválií je jejich mikrofilmování. To se uskutečňuje ze tří hlavních důvodů: a) zabezpečovacích – zabezpečení proti nepříznivým okolnostem či nahodilostem, které by mohly vést ke zničení či ztrátě dokumentů; b) substitučních – jako náhrada originálů pro badatelské účely; c) doplňovacích – pro vytvoření dokumentu jako doplněk vlastních sbírek a fondů z dokumentů uložených v jiných archivech.

Svůj vlastní význam má využití archivu pro potřeby regionální práce.

4.5.4 Nahlížení a studium archiválií

Studium v badatelných archívech je nejběžnější formou využívání archivů. Nahlížení do archiválií je dáno archivním zákonem a dalšími směrnicemi. Následně archivy zpracovávají své badatelské řády, jimiž je badatel povinen se řídit. Badatelský řád stanoví práva a povinnosti badatele i práva a povinnosti archivu vůči badateli. Studium je možné v písemnostech starších 30-ti let, nahlížení do archiválií mladších je možné pouze se souhlasem ředitele (vedoucího) archivu. Zásadně se nepůjčují písemnosti o žijících osobách a písemnosti, jejichž neuvážené využití by mohlo poškodit žijící osoby nebo zájem státu. Archiválie se studují v prostorách k tomu určených – badatelných. Uvádět badatele do archivních skladů není dovoleno. Existuje i možnost zápůjček archiválií do badatelen jiných archivů. Archiválie ale nelze studovat jinde než v archivu. Podmínkou studia je vyplnění badatelského listu, v němž uvádí důvod a účel studia archiválií. Badatel má právo požádat o pořízení fotokopií nebo mikrofilmů studovaných archiválií. Badatel je oprávněn využívat vědecko-informační aparát (evidence a soupisy fondů, inventáře, katalogy a další archivní pomůcky), s ním i informační službu, která poskytuje údaje o archiváliích. Důležitou součástí archivu je také archivní knihovna.

Badatel je naopak povinen používat informací získaných z archiválií jen k účelu uvedeném v badatelském listě, je povinen uvést název archivu, i využitých archivních fondů ve svých vědeckých pracích, je také povinen oznámit archivu, z jehož archiválií čerpal bibliografické údaje o své práci a v případě publikování své práce je povinen zaslat archivu, z jehož archiválií čerpal, jeden výtisk.

4.5.5 Propagace archivu

Propagace archivu je nutností, přispívá k prohloubení povědomí o archivech, jejich práci a významu. Propagace je možná pomocí a prostřednictvím denního tisku, rozhlasu, přednášek, různých besed a konferencí. Vhodné jsou besedy s novináři, přispívání do regionálních tiskovin, spolupráce s rozhlasem, filmem, televizí. Vydávání různých letáků a tiskovin.

Za specifickou formu propagace archivu můžeme označit také ediční činnost archivářů a archivů. V době vzniku našich prvních archivů (Moravský zemský archiv 1839, Archiv národního muzea 1846, Archiv města Prahy 1851, Český zemský archiv 1862) se kladl hlavní důraz na vydávání edic starších písemných památek, hlavně listin a jednotlivých úředních knih i prací historiografických. Před rokem 1918 vytvořili naši archiváři řadu základních pramenných edic. **K. J. Erben – J. Emler:** *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moravice I.–IV.* Praha 1855–1892; **A. Boček – P. Chlumecký – J. Chytil – V. Brandl – B. Bretholz:** *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I. – XV.*, Olomouc – Brno 1836–1903; **Jar. Čelakovský:** *Sbírka pramenů práva městského království Českého – Codex iuris municipalit regni Bohemiae.* I. Privilegia měst Pražských II, Privilegia Královských měst venkovských z 1. 1225–1419, Praha 1886 a 1895; **V. Brandl – B. Bretholz:** *Libri citationum et sententiarium seu knihy půhonné a nálezoové I. – VII.*, Brno 1872–1911; **F. Dvorský – K. Krofta – J. B. Novák:** *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I. –X., XI/1, XV/1,* Praha 1877–1917; **L. Klicmann – J. B. Novák – K. Krofta:** *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia I., II.*, Praha 1903–1907 a řada dalších.

V první republice vznikl Historický ústav vydavatelský v Praze, který měl převzít tuto ediční činnost a archivy se měly více orientovat na vlastní zpracovávání archivního materiálu a vytváření katalogů a inventářů a badatelskou práci spíše v oblasti pomocných věd historických – diplomatiky, historie správy atd. O této otázce pojednal **B. Jenšovský** ve stati *Archivy a edice* (ČČH 1920, příloha Archivnictví s. 29–31).

Edice pramenů (sborníky dokumentů) nám přinášejí doslovné nebo zkrácené znění jednotlivých dokumentů. Dříve se vydávaly edice, které obsahovaly všechny texty zpravidla jednoho druhu písemností – hlavně listin, listů, úředních knih jednoho fondu. U novodobého dokumentárního materiálu je nemožné vydávat edice všech písemností, proto se situace řeší tak, že se vydává katalog rozšířený o přepisy textů nejdůležitějších dokumentů. Další, poměrně rozšířenou, ediční formou je výběrová edice pramenů, označovaná jako sborník dokumentů. V posledních letech byly hojně vydávány monotematické sborníky dokumentů zaměřené na archivní materiál posledních desetiletí (Mnichov v dokumentech II., Praha 1958). Pro užší okruh badatelů jsou určena vědecká vydání pramenných edic – tento typ edice musí obsahovat kromě přesných přepisů textů v jazyce originálu také vědecky náročný poznámkový a ostatní informační aparát i podrobné uvedení do historické a ediční problematiky. Ediční práce se řídí obecně platnými edičními pravidly: **František Roubík:** *Pravidla pro vydávání pramenů k novějším dějinám (16.–20. století).* Pravidla schválila Komise pro vydávání pramenů k novějším dějinám při Historickém ústavu ČSAV, (AČ 1957, 59–65).

Nejdříve je třeba stanovit základní cíl a obsah zvolené edice. Rozmyslíme zde okruh otázek, které chceme dokumentovat. Z této rozvahy pak vyplývá systém uspořádání dokumentů, jeho členění na skupiny a podskupiny. V rámci těchto jednotlivých skupin pak písemnosti řadíme buď chronologicky, nebo podle jmenného systému také tematicky. Při tvorbě edice se musíme snažit shromáždit všechny dostupné dokumenty, z nich pak provádíme kritický výběr. Máme-li pramen zachován v několika verzích, volíme tu nejvěrohodnější, přičemž na další odkážeme v poznámce. Texty dokumentů vydáváme buď v úplném znění (in extenso) nebo ve výtazích (in excerpto). Důležitou částí ediční přípravy je vlastní přepis textu. Zde postupujeme podle transkripčních pravidel. Přepsanému textu předesíláme záhlavní regest, který obsahuje datum, místo a stručný obsah dokumentu. Jestliže dokument datum neuvádí, snažíme se je z kontextu vysledovat a uvádíme je pak v hranatých závorkách. Za vlastním dokumentem pak ještě připojíme poznámku s citací. Citaci tvoří přesné vyznačení archivního uložení a původu dokumentu (název archivu, název nebo značka fondu, signatura spisu, uvádíme také způsob dochování dokumentu, jazyk vyhotovení, dřívější publikování dokumentu, (při častějším publikování pouze název poslední edice) a i literaturu o dokumentu.

Poznámky v edici jsou dvojího druhu. Jednak textové – archeografické, týkají se např. rozdílů mezi textem čistopisu a konceptu. Druhým typem poznámek jsou poznámky věcné, které se vztahují k událostem, osobám a institucím samotným. Ediční pravidla doporučují uvádět textové i věcné poznámky a uvádět je hned za citaci dokumentu, textové poznámky označovat malými písmeny a věcné poznámky arabskými čísly. Vlastní text dokumentu i připojený ediční aparát je třeba typograficky odlišit. Zpravidla se záhlavní regest tiskne kurzívou, vlastní text běžnou sazbou a citace i poznámky petitem. Celou edici uvádí předmluva vydavatele, v níž se vysvětlí význam a účel edice a předloží se informace o jejím obsahu, o způsobu uspořádání, uvede se, z kterých archivů a fondů jsou dokumenty čerpány. Zmiňuje se zde přehled a posouzení dosavadní literatury o tématu edice či sborníku.

4.5.6 Informační aparát k archivním publikacím

Informační aparát připojovaný ke každé archivní publikaci má usnadnit její používání. Jedná se o úvod, poznámky a rejstříky.

Rejstřík osobní uvádí příjmení a nezkrácené jméno a je-li to třeba, i údaje o postavení osoby v době popisovaných událostí, případně i místo jejího působení.

Rejstřík místní obsahuje místní názvy vyskytující se v textu publikace. Místní jména složená ze dvou či více slov se uvádějí podle prvního slova.

Rejstříky věcné jsou tvořeny abecedně seřazenými pojmy, které vycházejí z tematiky dané publikace.

Kromě rejstříků se ještě v závěru některých archivních publikací zařazují např. seznamy použitých zkratk, použité literatury, použitých archivních fondů apod., které také počítáme k informačnímu aparátu. K vybavení publikací patří také cizojazyčné resumé a obrazové přílohy.

Nepostradatelnou součástí publikace je **obsah**.

4.6 Ochrana a ukládání archiválií

K povinnostem archivů také patří ochrana dokumentů. Způsob ochrany je dán stavem dokumentů – psací látka, psací prostředek tento stav podmiňují. Ošetření se děje dvěma pracovními postupy – konzervací a restaurací. Tyto práce provádějí ve specializovaných konzervátorských dílnách v jednotlivých archivech odborně školení pracovníci. Při konzervaci se musí dbát na to, aby zůstaly zachovány všechny charakteristické znaky dokumentu. O prováděných konzervačních pracích vede dílna předepsanou dokumentaci, tj. protokol konzervačních prací a činí záznam o konzervační úpravě buď na volném listě, nebo na vlepovaném štítku. Vzhledem k nákladnosti zařízení a nedostatku kvalifikovaných konzervátorů jsou konzervační dílny zatím budovány především u státních archivů ústředních a tzv. krajských (SOA) a jen u některých archivů městských a okresních. Preventivní péče však musí být zajištěna ve všech archivech.

Dokumenty mohou být poškozeny z vnějšku – rostlinní, živočišní škůdcové, nadměrná vlhkost či naopak suchost prostředí, působením chemických látek v ovzduší, nebo z vnitřku – působení chemických látek v psací látce či stárnutí psací látky. Hlavními rostlinnými škudci jsou plísňe, jejich živnou půdou je kliš, škrob a podmínkou růstu vlhkost nad 65 % relativní vlhkosti, kyselost prostředí a teplo (nad 25° C). Živočišní škůdci se živí klišem, škrobem a buničinou. Např. rybenka cukrová žije ve vlhku nad 65%, ve tmě a teple. Archiváliím škodí nadměrné teplo (nad 21° C), protože psací látce odnímá vlhkost. K dalším škodlivým vlivům patří přímé světlo a ultrafialové paprsky.

4.6.1 Současný stav ochrany a ukládání archiválií

První předpoklady k ochraně archiválií jsou dány samotnou budovou. Archivní budovy se staví z ohnivzdorného materiálu a v suchém terénu, tedy daleko od továren

a řek. Do depozitáře nemá proudit přímé světlo, proto jsou okna tvořena skly neproouštějícími ultrafialové paprsky, respektive jsou současné depoty vůbec bez oken. Nosnost stropů musí být co největší – alespoň 650 kg na 1m², archiválie samy jsou těžkým materiálem k jehož váze je nutno přičíst i váhu kovových posuvných regálů. Vlastním depozitářem nemá procházet žádné (vodovodní, odpadové, či plynové) potrubí, protože může být zdrojem ohrožení archiválií. Depozitáře by měly mít vybudované klimatizační zařízení, jehož účelem je zabezpečovat v depozitáři stálou teplotu, pohybuje se v rozmezí 5–18° C – doporučuje se optimální teplota 15° C, a také relativní vlhkost 40–65% – jako optimální se uvádí 60%. Přesáhne-li vlhkost 65%, hrozí archiváliím napadení plísněmi. Stav vlhkosti a teplotu zaznamenávají automatické hydrografy a termografy, které obě hodnoty automaticky zapisují.

Dalším předpokladem ochrany archiválií je správný způsob uložení. Zvláštním způsobem se ukládají pergamenové listiny – buď složené v obálkách z kvalitního papíru, či rozložené ve speciálně zhotovovaných obalech – krabičkách z tuhé lepenky. Papírové archiválie se vkládají do desek s tkanicemi a ukládají v typizovaných archivních krabicích. Ze spisů je třeba odstranit kovové kancelářské spony. Knihy je vhodné ukládat v nejspodnějších policích – ponechává se větší rozteč polic. Menší mapy se ukládají rozložené v deskách z kartonů zpravidla v kovových skříních, velké mapy se rolují a staví, resp. zavěšují svisle.

Poškozené archiválie zpracovávají konzervátorské dílny, jejichž součástí jsou restaurátorské stoly, knihařská zařízení, lisy na dolévání papíroviny, vakuové skříně na vysoušení a plynování archiválií. Někdy je součástí konzervátorské dílny i dezinfekční komora.

Pořizování kopií a záložních mikrofilmů slouží fotografická a reprografická dílna. Zde dochází mimo jiné k mikrofilmování.

4.6.2 Současné konzervační metody

K základním konzervačním metodám patří dezinfekce – zplynování archiválií v komorách případně skříních pod tlakem (atmosférické skříně) nebo v podtlaku (vakuové skříně). Plísně se ničí zahřátím na teplotu 90–100°C, trvajícím 5–10 minut. Dosáhne se tak zničení všech stádií plísní. Tuto metodu však nelze použít na kůži, pergamen a pečeti. Ochrana provádíme také pomocí desinsekce a deratizace.

Potrhané archiválie se zalepují japonským papírem, větší plochy se nahrazují záplatou z kvalitního papíru. Běžnou metodou vyspravení poškozených míst je dolévání tektou papírovinou. Japonským papírem se podlepuje i ztřeštělý pergamen. Otvory v pergamenu lze vyspravit záplatami z novodobého pergamenu, lepeným lněným semínkem nebo bezkyselinovým lepidlem.

Pečeti se nemají při konzervaci od písemnosti oddělovat. Rozbité pečeti se tmelí vlastním voskem: Chybějící části pečeti se doplňují zpravidla včelím voskem do původního tvaru pečeti, ovšem bez vyznačení reliéfu.

Originální archiválie se v současné době často mikrofilmují, převážně pro badatelské účely.

O konzervačních pracích se závazně vede konzervační protokol, v němž se vedle pořadového čísla v průběhu roku, data převzetí archiválie ke konzervaci a objednavatele popisuje stav archiválií před úpravou, popsany správcem fondu – spolu s fotodokumentací a uvádí se popis pracovního postupu formulovaný konzervátorem.

Literatura:

Archivní příručka. Praha 1965, 217 s.

Babička, Václav: *Hledá se nový Muller, Fruin a Feith. 100 let holandské archivní příručky*. AČ 48, 1998, 201–212.

Babička, Václav – Kalina, Tomáš: *Provenienční a historický princip v archivnictví I*. AČ 38, 1988, 137–153.

Babička Václav – Kalina, Tomáš: *Historický a provenienční princip v archivnictví II*. AČ 38, 1988, 193–206. *III*. AČ 39, 1989, 2–18.

Bär, M.: *Leitfaden für Archivbeamten*. Leipzig 1896.

Bittner, Ivan – Ondřejková, Olga, Smutná, Kateřina, Štroblík, Vladimír: *Spisová a archivní služba ve státní správě, samosprávě a v podnikatelské sféře*. Praha 1998, 211 s.

Čechová, Gabriela: *Směrnice pro archivní a ediční činnost*. AČ 21, 1971, 132–139.

Koser, R.: *Die Neuordnung des preuss. Archivwesens durch Hardenberg*. Leipzig 1904.

Kratochvíl, Václav: *Holandská teorie archivní a reforma archivnictví u nás*. ČČH 13, 1907, 1–10, 137–149.

Mittheilungen der preussischen Archivverwaltung. Leipzig 1900.

Volf, Miloslav: *Problémy provenienčního principu v období mezi oběma světovými válkami*. SAP 8–2, 1958, 151–175.

Klos, Miloslav: *Návod ke zpracování inventářů v okresních archivech.* Zemský archiv Opava, 1972.

Šmilauerová, Eva: *Návod k pořádání fondů okresních národních výborů 1945–1990.*

5. SVĚTOVÉ ARCHIVNICTVÍ

5.1 Starověké archivnictví

5.1.1 Orientální archivnictví

Historická díla Josefa Flavia i vykopávky nám dokládají, že v Mezopotámii i Egyptě stejně jako u Féníčanů i Židů existovala speciální místa pro ukládání písemností dokumentujících veřejný zájem. Bylo běžné, že archiv byl součástí knihovny. V egyptské vesnici el-Amarna, v blízkosti místa, kde kdysi stávalo město Achutenaton – nádherné město vystavěné Amenhotepem, byl nalezen archiv **Amenhotepa IV.** Jedná se o dopisy maloasijských králů a egyptských vazalů psaných klínovým písmem na hliněné destičky.

Dalším typem, archivů byly archivy při chrámech. V nich byly nalezeny záznamy kněží o jejich úředních výkonech, o správě majetku chrámu. Byly v nich ukládány i některé písemnosti veřejné správy.

Židé ukládali své listiny také v chrámu, nalézá se tam archiv společně s knihovnou. Hubert Hall považuje za prototyp archivu židovskou archu – archu úmluvy. V ní byl uchováván Mojžíšův zákon, knihy pentateuchu a další posvátné relikvie.

5.1.2 Řecké archivnictví

Ve středu zájmu řeckého archivnictví stály zákony, státní smlouvy, listiny vítězů a výroky věštírů. Po roce 460 byl archiv soustředěn do centra dění v Aténách na radnici a zde o něj pečovalo sedm strážců zákonů. Uchovávaly se zákony platné i ty, jejichž platnost již vypřehla. Ve 4. století byl na náměstí vedle aténské radnice při Chrámu Matky Bohů – Metroón – vytvořen hlavní státní archiv, do nějž byly ukládány zákony vydané radou i lidovým shromážděním v originálech i opisech, a také protokoly z jednání rady lidového shromáždění. Kromě nich zde lze nalézt i spisy trestního soudnictví, pravidelně psané a doplňované seznamy občanů, účty o státních příjmech o výdajích a dokonce i státní exempláře dramát velkých řeckých tragiků. Metroónský archiv měl spíše charakter úložiště řeckými centrálními úřady vydávaných spisů. Ještě ve 2. století n. l. bylo možné nahlédnout do spisů o procesu se Sokratem. Z pozdější doby jsou v něm dochovány i písemnosti přijaté od různých řeckých úřadů. Na správnost uložení písemností

dohlížel sekretář aténské rady – hlavní radní písař. Vlastní archivářské práce vykonávali státní otroci. Do archivu Metroón bylo přísně zakázáno uložit podvrženou listinu. Trest smrti byl určen tomu, kdo by nějakou listinu v Metroóonu uloženou zničil nebo nesprávně citoval.

Aténský archiv v Metroóonu byl tedy archivem vydavatelským a převážnou většinu písemností tvořily písemnosti určené všemu obyvatelstvu. Středověké archivy spíše shromažďovaly privilegia pro jednotlivce. Tento rozdíl je jedním z charakteristických rysů odlišujících povahu starověkého a středověkého archivnictví.

Uložen nebyl na radnici snad z důvodu nedostatku místa, ale spíše odborníci dokladují jeho umístění v Chrámu Matky Bohů pro posvátnost tohoto místa a naději, že zde jsou písemnosti pod nejlepší ochranou bohů. Přístupný byl archiv jak pro původce archivu, tak pro soukromé osoby. Jeho bohatství využívali řečníci i spisovatelé.

Jednotlivé aténské úřady vytvářely své vlastní archivy. Známe také náboženský archiv vzešlý z věštění kněží delfské věštírny. I ostatní města měla své archivy.

5.1.3 Římské archivnictví

Jako první veřejné archivy se v Římě konstituovaly archivy církevní, umístované ve chrámech, které obsahovaly záznamy z jednání kněžských kolegií a o ostatním úředním jednání kněží. Poznámky, které vznikaly při jednání u římských úřadů, považovali úředníci za své osobní poznámky a po skončení svého funkčního období si tyto písemnosti odnášeli do svých domácích archivů, zvaných *tablinum*, které byly běžnou součástí patricijského domu. Veřejné vyhlášky a zákony byly publikovány formou vyvěšení na veřejných budovách – chrámech na Kapitolu. Zde byly počátkem císařské doby zničeny při požáru města. Na rozdíl od Řeků neměli Římané pořázené opisy, o to byla ztráta větší.

Pod tlakem plebejů, kteří usilovali o plnou občanskou rovnoprávnost s patricii, došlo k omezení soukromého ukládání písemností v tablinech, v prvním století republiky se již musela senátní usnesení ukládat v chrámě bohyně Ceres na Aventinu, který byl centrem plebejského života. Zde se ovšem nevyvinul státní archiv. Tím se v pozdější době stalo tzv. *Aerarium Saturni* (*Aerarium populi Romani*) v chrámu boha Saturna na Foru, kde byly ukládány zákony, rozhodnutí senátu a další státní písemnosti. Zde byl spolu s římskou státní pokladnou svěřen dohledu a správě *ensorů*. Vyvinul se z něj římský hlavní archiv. Měl charakter místa vydavatelského. V roce 78 po Kr. pro něj byla vystavěna speciální nová budova. V císařské době zde byly také ukládány císařské edikty a dekrety vzešlé z jednání senátu, záznamy o volbě úředníků. Pokud nebylo senátní usnesení vloženo do Aeraria, neplatilo. Své místo zde měly také záznamy o správě provincií, později

vlastně všechny písemnosti vzešlé ze správy provincií. Vedením archivu byli pověřeni *censoři* (později též nazývaní *guaeštoři* a v císařské době *prefekti*), kteří měli k ruce písaře (*scribae quastorii, scribae ab aerario*). *Aerario* bylo původně místem státní pokladny. Řada pracovníků byla tedy finančními úředníky, vedla zde veřejné finanční knihy, spravovala i finančnictví ve směru k provinciím. Archiv byl tak i finančním archivem.

Vedle *Hlavního archivu v Aerariu Saturni* existovala ještě celá řada úřednických archivů. Jedním z nich byl např. úřední archiv censorů umístěný v *Atriu libertatis* v blízkosti Fóra. Archiv v chrámě bohyně Ceres obsahoval plebejské písemnosti. Běžně používaný termín pro římské archivy bylo pojmenování *tabularium*.

V císařské době se při císařově kanceláři vyvinul nový archiv zvaný *Tabularium* nebo i *Sanctuarium Caesaris*. Ten byl umístěn v císařském paláci a těsně souvisel s císařovou kanceláří. Obsahoval registra císařských konstitucí, milostí, rozsudků a dalších správních písemností, také protokoly o jednání s různými poselstvy, protokoly z císařových sakrálních, iurisdických i ostatních jednání, provázené dalšími doprovodnými písemnostmi. To vše uspořádáno v chronologických řadách. Zde nalézáme počátky sériového principu, který převládá ve středověkém archivnictví.“

Provinční censovní archivy byly zřízeny ve všech hlavních městech provincií, ale i ve městech, která byla centrem distriktu (oblasti na něž byla provincie rozdělena z důvodu výběru daní). Od nich je třeba odlišit jednak archivy správců provincií, které byly v dnešním pojetí registraturami správců provincií z nichž straší písemnosti převáděli do *Aventina*, a jednak archivy provinčních sněmů (*tabularia provincialia concilia*) a *tabularia municipalia (civitatis)* – archivy hlavních měst provincií.

S obdobím konce republiky také souvisí změna nazírání na poznámky úředníků, nejsou již považovány za osobní poznámky, ale nabývají veřejný charakter a musejí být předávány do veřejných archivů.

V císařské době jsme svědky zavádění nového typu písemností, resp. kancelářské pomůcky, která se užívala jak v kanceláři císařově, tak v městských kancelářích. Jsou to *commentarii (commentarii principis)* pořizovaná ve vázané formě. Úřední jednání a jejich závěry zapsané do *commentarii* byla nazírána jako originální vyhotovení a zúčastněným stranám kancelář zasílala rozhodnutí ve formě ověřeného opisu z *commentarii*. Také zákony a jiná úřední rozhodnutí, která dříve nabývala právní platnost veřejným vyhlášením (*relatio*) a uložením do archivu (*delatio*), dnes nabyla úřední platnosti zapsáním do registraturních knih umístěných v archivech. Obdobný význam měla i *gesta municipalia*, vedená v hlavních městech provincií. Tento římský registraturní systém byl převeden prostřednictvím papežských register do středověku a novověku. Právní průkaznost významu v registrech známe dnes ještě z anglického systému.

5.2 Středověké archivnictví

5.2.1 Papežské archivnictví

Mostem mezi starověkým a středověkým archivnictvím byly archivy jednotlivých křesťanských biskupů, zvláště pak biskupa římského – papeže. První neurčité zprávy o existenci archivu máme z doby papeže Antera (235–236). Ten však, existoval-li, zanikl jistě za pronásledování křesťanů za Diokletiána počátkem 4. století. Klidnější časy pro církve a také pro rozvoj jejího písemnictví nastaly až po Konstantinově milánském ediktu. Další zprávy nám uvádějí, že papež Daman I. (366–384) dal pro archiv zřídit nové prostory v basilice sv. Vavřince v Prasině a archiv zde byl spojen s knihovnou.

V 7. století je archiv doložen v Lateránu v těsném spojení s papežskou kanceláří, úředníci kanceláře byli i pracovníky archivu. Šéf kanceláře *primicerius notariorum* spravoval také archiv a knihovnu. Archiv obsahoval listiny a listy, akta a účty o správě papežského patrimonía, akta koncilů konaných v Římě a registra o papežské korespondenci. Převahu archivu tvořily písemnosti vydané. Od 11. století se s vedoucím kanceláře setkáváme pod pojmem *cancellarius* případně i *bibliothecarius*.

Za Inocence III. (1198–1216) dochází k postupnému oddělování archivu i knihovny od kanceláře. Papež dal vybudovat při basilice sv. Petra novou budovu pro kancelář. Písemnosti franských králů a byzantských císařů, stejně jako dokumenty koncilů byly v té době uloženy v kryptě chrámu sv. Petra. V 13. století se stal archiv i s knihovnou součástí papežského pokladu a byl podřízen komorníkovi (*camerarius*) a správou byli pověřeni dva správcové pokladu (*thesaurarius*). Jako cenný poklad je papež bral na své cesty s sebou. Po různých peripetích – ztráta archivu, avignonský exil – shromáždil papež Sixtus IV. (1471–1484) rozptýlené části archivu a rozdělil od sebe archiv (*bibliotheca secreta*) a knihovnu (*bibliotheca publica*). Kromě toho byla část archivu – zvláště cenná privilegia a jiné cenné kusy – již před rokem 1475 ukládány na Andělském hradě.

Tento dualismus nebyl odstraněn ani rokem 1612, kdy papež Pavel V. (1605–1621) vytvořil vlastní *Vatikánský tajný archiv*. Do něj soustředil písemnosti vlastního archivu, nových papežských úřadů, papežské komory i písemnosti z Andělského hradu. Nedošlo ale k systematickému předávání jen do tohoto archivu. Spisy byly často necitelně trhány a část předávána na Andělský hrad, část do tajného archivu. V roce 1759 byly oba archivy podřízeny jedinému prefektovi, který ale podléhal kardinálu-knihovníkovi. 1798 došlo i k prostorovému sjednocení archivních fondů ve Vatikáně, nikoli k propojení a provázání fondů. V letech 1810–1817 byl na Napoleonův rozkaz archiv přetransportován do Paříže.

V roce 1881 papež Lev XIII. (1878–1903) vyčlenil archiv ze závislosti na knihovně, do jeho čela postavil kardinála-archiváře. Jeho rozhodnutím také byl archiv otevřen k veřejnému odbornému studiu.

Počátkem 20. století byly do archivu převzaty písemnosti téměř všech papežských úřadů a tím se původně jen papežský archiv stává centrálním archivem celé papežské kurie. Samostatně ukládají své fondy jen *Congregatio Sancti Officii* – kongregace pro víru, *Sacra Poenitentiarum* – zpovědní záležitosti, a *Congregatio de propaganda fide* – kongregace misijního poslání církve.

5.2.2 Archivnictví římských králů a císařů

Na antické archivnictví důsledně navázalo pouze archivnictví byzantské. Díky pevnému sídlu panovníka a kanceláře, a také důslednému oddělení práv a majetku státu na jedné straně a koruny na straně druhé byla péče o písemnosti na dobré úrovni a nedocházelo ke zbytečným ztrátám.

Merovější králové ukládali své písemnosti, produkty vlastní kanceláře spolu s pokladem. V karolínské době vzniká pojem *Falckého archivu* (*archivum* nebo *armarium sacri palatii*), část písemností zůstávala uložena na hradech ve Falci. Druhou část bere panovník spolu s pokladem na cesty s sebou. Na sklonku své vlády, když Karel Veliký ustanovil za pevné sídlo Cáchy (Aachen), nechal zde vytvořit výběrový archiv, který byl zřejmě, podle papežského vzoru, spojený s dvorskou knihovnou. Archiv obsahoval důležité písemnosti – *zákony, závěti, rozhodnutí koncilu, opisy vydaných diplomů, smlouvy, přijaté listy jednotlivých knížat*. Registra ale kancelář nevedla. V době pozdní vlády karolínských (karolingů) králů neexistoval pro stěhování dvora stálý říšský archiv. Neexistovala vlastně ani rozvinutá správa, která by vyžadovala pevnou archivní organizaci. Tehdy běžný pojem *archivum imperii* byl používán pro říšský poklad, v němž byly ukládány také spíše příležitostné cenné písemnosti.

Teprve Štaufové, zvláště Friedrich II. (1212–1250) zavádějí systematickou správu a řádné archivnictví při provinčních úřadech, vedení finančních i dalších druhů úředních knih, včetně register.

Po náhlé smrti Jindřicha VII. (1313) zůstal jeho archiv v Itálii (Pise a Turínu), kam jej spolu s říšskými klenoty vzal. Jeho nástupce vyžádal vrácení říšských klenotů, nikoliv však archivu. Za Jindřicha VII. byla již od roku 1311 vedena registra, ta zůstala v Německu, na cestu do Itálie je Jindřich VII. nevzal. Z doby panování Ludvíka Bavora (1314–1347) a Karla IV. (1346–1378) jsou dochovány zbytky registratury, ale pojem říšského archivu byl ještě neznámý.

Poprvé u Ruprechta Falckého (1400–1410) jsme svědky požadavku o předání od Václava IV. (1376–1400) veškerého majetku, který souvisí s říší, tedy i archivu. Ruprechtův požadavek ale nedošel naplnění. Teprve po Zikmundovi (1410–1437) přejímají Habsburkové všechnen říšský majetek. Jinou situaci ale vytváří to, že Habsburkové byli Zikmundovými dědici.

V době vlády Fridricha III. (1440–1493) došlo k oddělení register ve věcech říšských a zemských. Říšští opoziční stavové žádali po Maximiliánovi I. (1486–1519) soustředění veškerých existujících písemností, roztroušených v jednotlivých částech země, týkajících se říše na jedno místo, o stálé doplňování říšského fondu písemnostmi nově vznikajícími a o řádnou správu těchto písemností. Maximilián tomuto požadavku částečně vyhověl tím, že stavům přikázal jen písemnosti vzešlé z jejich úřední činnosti. Zde jsme svědky úředního rozhodnutí o konstituování říšského archivu, k němuž nedošlo dosavadním vývojem. Poté, co byla roku 1502 potlačena stavovská spoluvláda, vznikl archiv pevně spjatý s císařskou kanceláří a samotným císařem. V roce 1506 ustanovil Maximilián za pevné místo archivu Innsbruck. Zde ovšem nebyly odlišovány písemnosti německé a písemnosti rakouských dědičných zemí.

Karel V. (1519–1556) na uvedený vývoj nenavázal. Jeho císařskou kancelář řídili dva španělsí velkokancléři, mohučský arcibiskup neměl na kancelář téměř žádný vliv. Zbytky španělské Karlovy kanceláře se později dostaly do Vídně přes Augsburk, písemnosti z kanceláře holandské byly předány do Vídně až v 18. století.

Ve Vídni došlo v roce 1559 k novému uspořádání *říšské dvorní rady (Reichshofrat)* a *říšské dvorské kanceláře (Reichshofkanzlei)*. Na obsazení kanceláře, na její registraturu a archiv získal z titulu své funkce říšského kancléře znovu vliv mohučský arcibiskup. Po roce 1559 v ní bylo vytvořeno speciální rakouské oddělení, které se v roce 1620 osamostatnilo jako rakouská dvorská kancelář. Tím byl vytvořen předpoklad, aby se rozvíjel archiv ve vztahu s registraturou ryze císařských úřadů. 1751 byla vídeňskému archivu připojena i akta a registra Maximiliánova říšského archivu z Innsbrucku.

Říšská kancelář obsahovala následující registry: 1. Registraturu pro zahraniční záležitosti, která byla uspořádána podle jednotlivých zemí a pro každou zemi obsahovala zprávy císařských vyslanců, různé instrukce, korespondenci s hlavami jednotlivých států. 2. Registraturu lenních záležitostí s akty o potvrzování privilegií, povyšování do šlechtického stavu, říšská registra. 3. Soudní registraturu s protokoly říšského soudního dvora, která byla uspořádána abecedně podle jmen příjemců tedy sériově. Instrukce z roku 1764 vyžadovala, aby byla akta tříděna podle věcného obsahu, zaváděla tak věcný princip, který se ovšem do konce starého císařství neprosadil. Stejně jako tyto i další registry říšské kanceláře měly dvě oddělení – latinské a německé.

Po rozpadnutí německé říše byly v roce 1807 mnohé písemnosti říšské dvorské kanceláře předány do Haus-, Hof- und Staatsarchivu. Značná část písemností padla v roce 1809 do rukou Napoleona a byla převezena do Paříže do Všeobecného archivu, odkud se část vrátila 1815, zbytek až v roce 1819.

V říši vznikly i další významné archivy. Jedním z nich byl *Archiv říšského arcikancléře (Reichserzkanzlerarchiv)*, který sídlil v Mohuči, vyvíjel se spolu s mohučskou teritoriální kanceláří a registraturou, od níž se prostorově i organicky oddělil roku 1782 a dnes je umístěný ve Státním archivu ve Würzburgu.

Dalším archivem umístěným mimo sídlo říše byl *archiv říšského komorního soudu (Reichskammergerichtsarchiv)*. Od roku 1498 byl umístěný ve Frankfurtu, od 1527 ve Speru pod dohledem mohučského arcikancléře, od 1693 byl předán do Wetzlaru a dnes je rozčleněn podle teritoriálního principu jednotlivým státním archivům.

5.2.3 Archivnictví církevních institucí

Podobně jako papežové navázali biskupové, dómské kapituly, kapituly kolegiátní a kláštery na římské písemnictví a zprostředkovali je světským vládcům. Vývoj církevních archivů ale probíhal odlišně od papežského archivnictví. Biskupové, kapituly a kláštery nebyli především vydavateli písemností jako papežové, ale hlavně příjemci, v jejich archivech se tedy nerozvinul systém register. Vzhledem k tomu že zpočátku byly církevní instituce závislé na světské moci a z její vůle, také z vůle vyšší církevní moci, vznikaly a byly nadávány majetkem, potřebovaly potvrzení těchto darování. Z toho vyplývá, že prvními písemnostmi byly *zakládací listiny, privilegia, imunity, exempce, darovací listiny a podobně*.

Příjemecké depoty jsou u říšskoněmeckých duchovních institucí dokázány již v 10. a 11. století a jejich existence se stává vzorem i pro světskou moc. K rozvoji systému ukládání písemností napomohlo především pevné sídlo církevní instituce navíc chráněné církevním mírem. Tyto skutečnosti napomohly také uchování písemností. Listiny byly ukládány především v truhlicích (*cista ecclesiae, capsula, archa*) často společně s pokladem a vzácnými mešními rouchy, a to na chráněných místech – ve věžích, klenutých místnostech, sakristiích. Ve Francii byly dokonce stavěny speciální budovy (Reims, *domus chartarum* ve Fontanelle). V kláštřech o archiv pečoval *custos armarii*, který byl současně správcem pokladu a knihovníkem, na biskupstvích *thesaurar* – správce dómu, nebo *librarius* – knihovník, přičemž podléhal doзору dvou či více kanovníků. Tak se často stalo, že biskupský archiv byl pod dohledem dómské kapituly.

Již záhy, aby získali přehled o písemně stvrzeném majetku a aby nemuseli vždy sahát po originálu listiny, začali majitelé písemností pořizovat knihy opisů listin (*kopiáře*).

Posléze vznikaly v oblasti hospodářské správy *urbáře*, které poskytovaly systematický přehled o majetku. V oblasti duchovní správy vznikala *nekrologia* – knihy zemřelých příslušníků kláštera či kapituly i příznivců domu, na jejichž úmrtí se pamatovalo modlitbami a sloužením mší. Tak postupně narůstal i písemný materiál vlastní produkce. K výraznému rozvoji písemné agendy a jejího uložení došlo v rakouských kláštorech, kde jsme již od 16., zvláště pak 18. století svědky rozdělení archivu na dvě části. První tvořil *Pralaturarchiv*, který spravoval sám představený kláštera, byl umístěn na prelaturě či v sakristii a obsahoval *privilegia, nadační listiny, korespondenci představeného, profesy a testamenty konventuálů, kopiáře a různé archivní soupisy*. V souvislosti s hospodářskou správou kláštera a soudní pravomocí vznikl *Hofrichterarchiv*, v kterém převzaly úřední knihy, akta a procesní akta.

U biskupů jsme nejpozději ve 14. století svědky stálé a rozvinuté kanceláře. Velká část její práce souvisela se soudní pravomocí, také s potvrzováním listin – *vidimováním*. Z činnosti světských úřadů biskupa – tajné rady, kabinetu, komory, správy biskupských statků, se vytvářely vlastní jednotlivé archivy, z nichž největšího významu ve většině případů nabyl archiv tajné rady. Záležitosti duchovní správy obsahoval zvláště se vyvíjející archiv generálního vikáře, archiv oficialátu, archivy arcijáhensví a podobně.

Za sekularizace v 16. a 17. století, vzešlé z reformace, došlo k převzetí jednotlivých církevních institucí i jejich majetku pod správu protestantské církve. Naproti tomu sekularizace 18. a 19. století vzešlá z osvícenství a francouzské revoluce převedla a důsledně podřídila církevní majetek a jeho správu modernímu státnímu správnímu systému. Protože katolická církev existovala nadále, musel se stát spokojit s tím, že převzal archiválie vztahující se k hospodářské správě klášterních dominií, zatímco ryze církevní fondy převzaly sousední fary, nebo byly soustředovány při dómských kapitulách, kde se později staly základem diecézních archivů.

5.2.4 Městské archivnictví

Města pečovala o listiny a písemnosti a jejich uložení poměrně záhy, hned po církevních institucích, kapitulách a kláštorech, dříve ještě než králové a šlechta. Na římskou tradici ovšem mohla navázat jen města v románské oblasti – dnešní Itálii a Francii, kde někdejší římské městské úřady fungovaly ještě v 8. století. V našich oblastech nešlo navázat, a tak dochází k rozvoji písemnictví až v době, kdy se naše města stávají městy v plném právním smyslu, tj. ve 12. století. Jednotlivá městská privilegia upravovala vztah města k jeho pánovi (panovník, biskup, šlechtic) a vedla postupně k stále většímu osamostatnění. K městským písemnostem patřily různé smlouvy o spojenectví mezi

jednotlivými městy, hraniční smlouvy mezi městy a sousedními církevními i světskými feudály, privilegia upravující právní podstatu města, různé dohody mezi městem a církevními institucemi v městě sídlícími – církevními institucemi, kláštery i různými společenstvy. Městské archivy patřily, stejně jako archivy církevních institucí, k archivům příjemeckým.

Nejdříve se městské písemnosti ukládaly v sakristii městského kostela, nebo klenutých místnostech u radničních kaplí městských kostelů (hansovní města *Frauenkirche Bremen*, *Marienkirche Lübeck*), posléze v truhlicích na rychtě a radnici, často spolu s městskými klenoty. Dohled nad archivem vykonával v počátcích komorník, postupně jej přejímala komise radních, kteří disponovali jednotlivými klíči a k otevření archivu se jich musel sejít určitý počet. Archiv ovšem nemusel být otvírán příliš často, protože pro běžnou potřebu sloužily v městské kanceláři vedené kopíraře a registra.

K význačné změně v městském archivnictví došlo v polovině 18. století v souvislosti se změnami městské správy.

V pozdějším vývojovém období se původně příjemecký charakter městských archivů mění. Kolegiálně vedená městská správa si záhy vyžádala existenci městské kanceláře. Od konce 13. století městská správa angažuje stále placené městské písaře, na místo dosud čas od času najímaných písařů z duchovního stavu. Proto jsme svědky dualismu, čím dále rovnovážnějšího zastoupení písemností přijatých a vyhotovených. Městská rada i městský soud dávají o převodu majetku mezi obyvateli města vyhotovovat listiny a záznamy do úředních knih. Úřední knihy se postupně více a více diferencují a do 18. století tvoří základ městské písemné agendy.

Zpočátku pečoval o městské písemnosti městský písař, který byl současně aktivním účastníkem městské správy. V 18. století se setkáváme v městské správě s honorovanými archiváři, kteří působili i jako městští kronikáři. Dnešní městští archiváři jsou nejen historiografy a shromažďovateli písemností, jejich ambicí je být vědeckými poradci současné městské správy.

5.2.5 Archivnictví dynastické

Archivnictví dynastické stojí uprostřed mezi archivnictvím nižší šlechty, jejichž rodné a hospodářské archivy jsou součástí soukromoprávní oblasti, a mezi zemskými archivy, které dokumentují zemskou správu a právo. V některých případech se dynastické depoty písemností začlenily do státní správy a zde se rozplynuly. Typické písemnosti této sféry souvisí jednak s právními záležitostmi uvnitř rodiny, jde o *dědičné a sňatkové smlouvy*, *závěti*, *nástupnická ustanovení apod.* a na druhé straně se správou majetku, pří-

padně také písemné pozůstalosti jednotlivých významných veřejně činných osobností dané rodiny.

Středověké dynastické rodiny, vzešlé z velmi majetné karolínské šlechty a v této podobě existující do 15. století, se vyznačují tím, že již svým narozením do této skupiny jsou její členové oprávněni vládnout. V 16. století vzniká nový dynastický stav, pro nějž je charakteristická příslušnost a vazba k říši (Reichsstandschaft).

Dynastické archivy obsahují převážně, co do významu i objemu, písemnosti přijaté, jde o *královské lenní listy a privilegia, smlouvy se světskými i duchovními feudály apod.* Vydávaná *privilegia pro kláštery, města a vlastní vasaly* mají povahu přijímeckých vyhotovení. Archivy jsou ukládány na vlastních hradech, případně v rodinou založených kláštrech (Babenberkové, klášter Klosterneuburg, Habsburkové klášter Lilienfeld). Po vymření rodiny přechází archiv na právního nástupce. Archivy dále žijících rodin získávají povahu hospodářských archivů.

Druhý typ dynastických archivů – *domácí archiv* je pozdější umělý výtvar. Je výsledkem procesu oddělování původně jednotně chápaného pojetí spjatosti panovníka a státu v 19. století. Do domácího archivu byly vyčleňovány jednak písemnosti týkající se rodiny, až po privátní rodinnou korespondenci. Jednak registratury moderních úřadů – dvorská správa a správa korunních statků. Jejich akta sahají někdy až do 16. a 17. století, kdy ještě plnila i státní funkci.

Jako příklad dvojího možného vývoje můžeme uvést Vídeň, kde *domácí archiv* nevznikl, protože nadřízený úřad Haus-, Hof- und Staatsarchiv plnil funkci úřadu královského dvora, ale i ministerstva zahraničí. V Mnichově naopak po „archivní reformě“ z roku 1799 vytvořený domácí archiv pečoval výhradně o rodinné písemnosti.

5.3 Novověké archivnictví

V archivnictví středověkém jsme svědky dualismu archivů vydavatelských a přijímeckých. Historický vývoj přináší postupné odstraňování tohoto dualismu. Spolu se změnou správy, kdy se úřady mění v kolektivní orgány, dochází ke změně v nakládání s písemnostmi. Na rozdíl od předchozího úředního jednání, kdy byl zlistiňován pouze výsledek a závěr jednání, nastává doba, kdy je písemně podchycováno i samo úřední jednání, vzniká tak aktový materiál. Celkově to přináší značný nárůst písemností, který již vyžaduje nové zásady pro jeho pořádání a ukládání. Řešení nalézají úředníci ve třídění písemností podle věcného principu a ukládání do věcně členěných registratur.

Toto období můžeme dále charakterizovat jako období nového dualismu mezi hlavním archivem a archivy jednotlivých úřadů.

5.3.1 Francie

Novověké francouzské archivnictví navázalo na dlouhou a významnou tradici. Nejstarším a nejvýznamnějším francouzským archivem byl korunní archiv – *Trésor des Chartes*, který kolem roku 1200 založil král Filip August. Základem tohoto nově ustavebného archivu byla „pokladnice listin“ – *Thesaurus chartarum*. Ukládaly se v něm královské výnosy, do roku 1568 písemnosti královské kanceláře, písemnosti domácí královské politiky i písemnosti nově získaných území. Ve 13. století se rozdělil nejstarší centrální úřad *Curia regis* na tři úřady, které stály vůči králi v opozici, *Conseil du roi* – zahraniční záležitosti, *Chambre des comptes* – správa financí, *Pařížský parlament* – justiční úřad. V 16. století si král vytváří nové úřady, o něž se může opírat. Jsou to jednak *státní sekretáři*, z nichž se později vyvíjejí jednotlivá ministerstva a *Ústřední kontrolní finanční úřad*. Všechny tyto ústřední orgány vedou své vlastní archivy. Královská kancelář ukládala do roku 1568 své písemnosti do *Trésor des Chartes*, poté si zřídila vlastní archiv.

Na regionální úrovni si vytvářely správní, finanční a soudní orgány své vlastní úřední archivy. Kromě toho existovala velká řada nestátních archivů – archivů komunálních, duchovních institucí, šlechtických, špitálních a universitních.

Korunní archiv byl dlouho spjat s královskou kanceláří, posléze byl přiřčen k Pařížskému parlamentu, ukládalo se do něj již jen výjimečně a stal se historickým archivem. V zemi existovala řada úředních archivů, ale nebyl vytvořen žádný ústřední archiv. Ve snaze překonat tuto decentralizaci byla snaha ukládat od roku 1764 listiny v nově zřízeném *Cabinet des Chartes*. Písemnosti se dostaly do pohybu, řada z nich právě v rámci těchto centralizačních snah byla uložena v knihovnách.

Nové impulsy a novou organizaci přinesla Velká francouzská revoluce. Postavila francouzské archivnictví na zcela nových základech, které nevykazovaly žádné historické sepectí s předchozím vývojem. Význam zásahů Velké francouzské revoluce do archivnictví spočíval v tom, že soustředila archiválie v moderním ústředním archivu, správa archivů se osamostatnila jako vlastní a nezávislý obor státní správy, otevřela archivy veřejnosti a umožnila využití v archivech uloženého materiálu pro vědecké bádání.

Dekretem z 29. července 1789 byl založen ústřední francouzský archiv pod názvem *Národní archiv*. Byl původně zamýšlen jako archiv národního shromáždění a posléze jako místo dokumentace revolučních událostí. Na rozdíl od péče o nové písemné dokumenty byly staré archivy často plundrovány, podléhaly barbarským skartacím a ocitly se v chaosu. Známy zákon z 25. července 1794 ustanovil *Národní archiv* jako centrum také

pro historické písemnosti celé Francie. Měly se zde shromáždit nejcennější archiválie státní a regionální správy. Mnoho písemností se dostalo znovu do pohybu, byly vytrženy ze souvislých registratur, některé se dostaly do *Národního archivu*, některé dospěly do knihoven, jejichž systém nebyl tak zasažen revolučními proměnami.

Představu obrovského ústředního archivu vystupňoval až do utopistických rozměrů Napoleon, který svými edikty z let 1810 a 1811 vytvořil *Pařížský universální archiv*, do nějž chtěl soustředit písemnosti nejen francouzské, ale také všech podmaněných zemí, zvláště Rakouska, Itálie a Španělska.

Zákon z 26. října 1796 ukončil snahy po vytvoření jediného centrálního archivu tím, že v hlavních městech departementů inicioval departementní archivy, do nichž byly soustředěny písemnosti regionální správy, včetně církevních fondů.

Zákony z roku 1794 a 1796 položily základy modernímu francouzskému archivnictví, přestože jejich záměry nebyly do důsledků naplněny. *Národní archiv* zůstal pouze výběrovým archivem, do nějž se později soustřeďovaly i staré písemnosti, byla vytvořena dvě oddělení (Section ancienne – do roku 1789, Section moderne), v nichž se pořádalo knihovnickým věcným principem. Departementní archivy zůstaly dlouho neuspořádanými depoty. Archiválie církevních a soukromých institucí byly převzaty do Národního archivu i archivů departementních částečně již po revoluci a částečně po vydání zákona v roce 1905.

Archivní správa ve Francii byla střídavě svěřována ministerstvu školství a ministerstvu vnitra, až byla definitivně v roce 1884 přirčena ministerstvu školství. Správou archivů pověřeným orgánem je *Ředitelství francouzských archivů* (*Direction des Archives de France*). Je jedním oddělením ministerstva školství a sídlí v Palais Soubise, stjně jako Národní archiv. Poradním orgánem je *Nejvyšší archivní komise* (*Commission supérieure des Archives*), ustavená roku 1897. Ministerstvo školství jmenuje tři generální inspektory pro dohled nad archivy.

Své archivy si vytvořilo a udrželo *ministerstvo zahraničních věcí* (1628) a *ministerstvo války* (1688). K nim se později připojil samostatný *Archiv ministerstva námořnictví*, z nějž se roku 1894 vydělil *Archiv zámořských zemí*.

Velká francouzská revoluce zcela proměnila archivní svět. Postavila francouzské archivnictví na zcela nové základy, bez přihlížení na dosavadní vývoj archivní péče. Za následování ale stála řada vymožeností, které přinesla – otevření archivů veřejnosti, systematická inventarizační práce, publikování pramenů a tím podnícení další vědecké práce a konečně také zákonem daný dohled na nestátní archivy.

5.3.2 Rakousko

Základem rakouského archivnictví jsou depositáře listin jednotlivých panovnických rodů. Listinný archiv Babenberků je od roku 1137 doložen v klášteře Klosterneuburg. Jako dědicové jej obdrželi Habsburkové a uložili jej v klášteře Lilienfeld a na počátku 14. století k němu připojili vlastní archiv. V archivní instrukci z roku 1364 proklamovali nedělitelnost archivu, přesto byl v rámci dědických řízení z let 1379 a 1406/11 archiv rozdělen a umístěn ve Vídni, Vídeňském Novém Městě, Innsbrucku a Grazu. Již Maximilián I. chtěl roku 1501 zbudovat při tyrolské kanceláři v Innsbrucku centrální budovu pro archiv. Teprve ale za Ferdinanda I. Došlo k soustředění archiválií na dvou místech, jednak ve Vídni – archiválie hlavní habsburské linie, zděděné archiválie předchůdců, a jednak v Innsbrucku při tyrolské kanceláři – písemnosti starší tyrolské linie a registratury centrálních úřadů vytvořených Maximiliánem I. Oba archivy v letech 1527 až 1547 uspořádal podle původu a částečně podle teritoriální příslušnosti Wilhelm Putsch a sepsal do několika svazků repertářů.

Nové habsburské úřady písemnosti do Vídeňského listinného archivu neukládaly a ten ve svém vývoji ustrnul. Ve Vídni vznikl ještě další depositář písemností, který shromažďoval listiny ve vlastních záležitostech panovnického domu. Ani po roce 1665, kdy byly rakouské dědičné země opět sjednoceny do rukou jednoho panovníka, nedošlo ke sjednocení archivů a nadále existovaly jak ve Vídni, tak v Innsbrucku a Grazu. Tuto roztržičnost panovníci vnímali již jako překážku, a proto dala Marie Terezie pokyn k vytvoření centrálního archivu. V roce 1749 tedy vznikl *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* ve Vídni.⁷⁵ Při jeho vzniku nezamýšlela panovnice shromáždit v něm veškerý písemný archiv dědičných zemí, chtěla v něm soustředit pouze výběrový materiál. Sekretář *Direktoria in publicis et cameralibus* Theodor Anton Taulow z Rosenthalu měl objet archivy jednotlivých dědičných zemích a vybrat písemnosti celostátního významu. Rosenthal začal soupisem a převozem písemností z korunního a zemského archivu v Praze. S výběrem pokračoval ve Vídni, Innsbrucku, Grazu, v zemských archivech dalších dědičných zemí, stejně jako v kancelářích a registraturách centrálních rakouských úřadů. Prvním ředitelem archivu se stal vicekancléř Bartenstein. V roce 1762 byl archiv podřízen správě dvorské kanceláře (*Haus-, Hof- und Staatskanzlei*) a začal přejímat písemnosti této kanceláře i písemnosti vzešlé ze zahraniční politiky, a tím se z původně výběrového archivu stal hlavní archiv. Rozkvětu a velkého rozšíření fondů se archiv dočkal v letech 1808–

⁷⁵ Při vzniku nesl název *K. k. Geheimes Hausarchiv*, později také *Geheimes Hauptstaatsarchiv*, *Universal-Hausarchiv*, až Hormayrem v roce 1810 zavedený název *K. k. Geheimes Haus-, Hof- und Staatsarchiv* vystihoval podstatu archivu a zůstal v platnosti. V roce 1848 bylo z názvu vypuštěno slůvko *geheim*.

1813, kdy byl jeho ředitelem Josef von Hormayr, který trval na postupném přejímání uzavřených registratur centrálních úřadů.

Ani v dalším vývoji se ovšem archivu nepodařilo navázat spojení s registraturami všech živých úřadů, a tak postupně docházelo k vytváření speciálních archivů. V roce 1711 vznikl z podnětu prince Evžena Savojského z registratury dvorské vojenské kanceláře a dvorské vojenské rady *Das allgemeine K. u. K. Kriegsarchiv*. Z registratury nejvyššího finančního a hospodářského úřadu vznikl *Hofkammerarchiv*, jeho písemnosti pocházely dokonce až z 15. století. V 18. století vznikl také archiv při Spojené česko-rakouské dvorské kanceláři, který přešel po roce 1848 do resortu ministerstva vnitra.

Roztříštěnost archivních fondů v jednotlivých archivech země vedla k volání po vytvoření jednoho centrálního státního archivu. Panovník ve svém listě z 20. prosince 1857 o rozšíření města Vídně hovoří také o stavbě říšského archivu. Vypracováním koncepce tohoto archivu byl pověřen moravský historiograf P. Beda Dudík OSB.⁷⁶ Zastával názor, že říšský archiv má sloužit k uchovávání písemností celého státu a musí sloužit jednak úřední potřebě a také práci a potřebě vědců a učenců. Viděl dvě cesty, jak představu říšského archivu naplnit – jednak soustředit písemnosti celé monarchie ve Vídni, nebo shromáždit ve Vídni inventáře všech fondů uložených v jednotlivých archivech celé monarchie.

Na sklonku 19. století a počátkem 20. století vznikaly v jednotlivých rakouských zemích zemské archivy. V roce 1863 vznikl *Dolnorakouský zemský archiv*. V téměř roce se od registratury oddělil *Archiv města Vídně* a v roce 1889 se po oddělení od knihovny a muzea stal samostatným úřadem. V roce 1866 byl od registratury oddělen *Innsbrucký archiv*. V roce 1868 došlo ke sloučení Archivu Joannea v Grazu se stavovským archivem a vytvoření *Štýrského zemského archivu*, v roce 1875 následoval vznik *Zemského archivu v Salzburku*. V roce 1896 byl založen *Hornorakouský zemský archiv* v Linci⁷⁷, od roku 1898 působí *Vorarlberský zemský archiv* a v roce 1901 vznikl z Korutanského historického spolku *Korutanský zemský archiv*. Jako poslední byl až v rakouské republice založen v roce 1921 *Burgenlandský zemský archiv*.

5.3.3 Německé archivy

Vysocí světští feudálové vytvářejí své archivy později než města a duchovní instituce, ale přesto dříve než sama říše. Zpočátku jsou jejich archivy ryze příjemecké, v době rozvoje listiny ve 12. století se stávají i vydavateli písemností pro podřízené instituce – kláš-

⁷⁶ Rajhradský benediktin, 1815–1890.

⁷⁷ *Haus der Geschichte*. Die Bestände des Oberösterreichischen Landesarchivs. Linz 1998, 269 s. (Průvodce po archivních fondech.)

tery, města či nižší feudály. Tyto písemnosti ale mají povahu přijímeckých vyhotovení. Teprve ve 13. století světští feudálové vytváří vlastní kancelář v čele s pronotářem, která se stává centrem správy šlechtického dominia. Až ve 14. století můžeme hovořit o tom, že písemnosti vydané světským feudálem důsledně vycházejí z jeho kanceláře. Teprve v této době dochází k zavádění register do kanceláře a vedení dalších úředních knih, převážně majetkové povahy, jako jsou zemské desky, zemské knihy apod. Tímto vývojem byly dány dostatečné předpoklady pro vznik a vedení archivu. Podíl na tom, že nám z daného období zůstalo zachováno poměrně málo písemností má jednak neexistence stálé residence feudála (stejně jako u císaře) a jednak časté střídání panujících dynastií. Nástupce sice dědil i písemnosti, ale ne vždy o ně jevil dostatečný zájem.

Své písemnosti ukládali feudálové na hradech (Lucemburkové – Tagermünde, Karlštejn, Hohenzollernové – Tagermünde, Brandenburg), v kláštorech (Babenberkové, Habsburkové) a později i ve městech (Wittelsbachové ve Frankfurtu nad Odrou). Zcela jiná situace byla v Itálii a ve Španělsku (Neapol, Barcelona), kde vznikly mnohem dříve než ve středoevropské oblasti skutečné správní archivy, v nichž byly archiválie ukládány hned v návaznosti na kancelář. Přestože v pozdější době získává kancelář již své pevné sídlo a starší písemnosti se stěhují do její blízkosti, péčí o ně je pověřen vedoucí kanceláře, přesto zde k sjednocení písemností s písemnostmi funkční kanceláře nedochází.

16. století přináší nárůst aktového materiálu, což vyžaduje potřebu změny řazení a ukládání písemností. Postupně se opouští sériový princip a přistupuje se ke třídění písemností podle obsahu, zavádí se vztahový princip. Již se nevedou zvlášť písemnosti přijaté a písemnosti vydané, ale spojují se do aktu písemnosti přijaté i vyhotovené, týkající se jedné věci. Pokus, podniknutý v Drážďanech, vytvořit podle malých věcných skupin série jednak přijatých originálů a jednak vyhotovených konceptů, vedl k chaosu. Proto tato nouze donutila německé registrátory k tomu, aby shromáždili akta uložená u jednotlivých referentů a v expedici do věcně utříděné registratury. Vytvoření nového věcného pořádku registratury je zásluhou německých registrátorů 16. a poč. 17. století.

Další rozvoj archivů byl podmíněn dvěma faktory: za 1. materiálem, který v archivu převládá, šlo-li o převahu listinného materiálu či aktového materiálu ve věcně uspořádané registratuře, za 2. úřadem, který si k sobě archiv připojil.

1. Součástí teritoriální politiky 17. a 18. století byla snaha po naplnění a rozšíření starých práv – rozšíření zemských práv i rozšíření teritoriální (války o dědictví). S tím souvisí vyzdvihování starých privilegií z depozitářů listin a různými konfirmacemi, jejich začlenění do současných fondů a registratur. Ta registratura,

která tyto písemnosti získala, nabyla na významu, vykročila směrem k hlavnímu archivu.

2. Vedle středověké dvorské kanceláře se vyvíjejí navé centrální dvorské úřady – dvorská rada, dvorská komora, konsistoře církevní správy apod. Nad nimi zatím stojí kancelář. Postupně se ale vyčleňuje tajná rada, do jejíž rukou se soustřeďuje politická moc, zatímco dvorská rada se stává soudním orgánem. Tato situace se opakuje v 18. století, kdy je omezována pravomoc tajné rady kabinetem a jeho kanceláří.

Struktura a organizace velkých německých zemských archivů je závislá na tom, zda se archiv původní centrální kanceláře připojil k archivu tajné rady, či k novějšímu úřadu a jaký se utvořil vztah mezi uvedeným archivem a registraturou nového úřadu Podívejme se tedy konkrétně na archivy Bavorska, Pruska, Saska a Württenberska.

5.3.3.1 Bavorsko

Po sjednocení Bavorska počátkem 16. století byly všechny listiny soustředěny k nejvyššímu úřadu země k *dvorské radě*, spravovány byly kanceláří dvorské rady a rozděleny do dvou sklepení ve Starém dvoře – vnitřní střežilo listiny, vnější registrační pomůcky k listinám a aktový materiál. Od poloviny 16. století svěřoval kníže vyřizování důležitých záležitostí jednotlivým radům (komorní sekretáři, tajní radové, tajní komorní radové) a dvorská rada a její kancléř byla stále zatlačována do pozadí, až se rada v 18. století stala justičním úřadem střední instance. Osobní radové knížete tvořili od roku 1572 *tajnou radu*, do jejíhož čela byl 1586 postaven vrchní kancléř.

1589 chtěla tajná rada přenést listinný archiv do své budovy (Neue Veste), což se neuskutečnilo, ale získala alespoň do své kompetence jeho správu. Aktový materiál tajné rady zůstal v její registratuře. Aktový materiál ve vnějším sklepení spravovala nadále dvorská rada. Do listinného archivu se v průběhu 17. a 18. století ukládaly písemnosti knížecí rodiny – korespondence, závěti, aj. rodinné dokumenty. Teprve v roce 1756 byl listinný archiv přenesen do residence tajné rady. V té době již měla registratura tajné rady (Geheime Landesregistratur) pevné základy a ke spojení s listinným archivem nedošlo.

V roce 1726 vytvořilo zahraniční oddělení tajné rady svoji kancelář a registraturu, z níž se vyvinul také samostatný archiv (1796 *Geheime Registratur*, později *Geheimes Staatsarchiv*).

Na sklonku 18. století tedy mělo Bavorsko vedle sebe čtyři centrální archivy: Listinný archiv, Aktový archiv dvorské rady, Tajný státní archiv – pro zahraniční záležitosti a Tajný aktový archiv tajné rady. Protože věcné dělení písemností těmto archivům, jak je navrhoval archivní řád z roku 1640, se nerealizovalo, došlo ke zmatkům, v nichž žádný z archivů neměl přehled o písemnostech uložených v dalších archivech, a jednotlivé úřady nemohly najít dřívější akta svěřená jednotlivým archivům

Po sjednocení Bavorska s Falcí (Kurpfalz 1777) byl listinný archiv v roce 1778 vyhlášen za hlavní archiv země. Po zvažování různých projektů řešení archivní správy, došlo v roce 1799 k reorganizaci archivnictví. Aktový archiv dvorské rady byl zrušen a jeho písemnosti byly z větší části připojeny k listinnému archivu a vznikl tak *Tajný zemský archiv (Geheimes Landesarchiv)*. Vedle něj dále existoval *Geheimes Staatsarchiv* z roku 1769 – pro zahraniční záležitosti, nově byl vytvořen *Geheimes Hausarchiv* do nějž byly soustředěny písemnosti vládnoucí rodiny. Akta tajné registratury byla mezi zmíněné tři archivy rozdělena. Byly tak vytvořeny tři centrální archivy, které měly povahu archivů výběrových. *Geheimes Hausarchiv*, *Geheimes Staatsarchiv* byly od 1799 podřízeny ministerstvu zahraničí. *Geheimes Landesarchiv*, od roku 1810 nazývaný *Allgemeines Reichsarchiv*, svůj nadřízený orgán měnil, až byl 1835 podřízen ministerstvu vnitra. Jemu bylo podřízeno osm filiálních archivů, které nesou od roku 1875 název *krajské archivy*. V roce 1885 přibyl čtvrtý centrální archiv *Vojenský archiv (Kriegsarchiv)* pro písemnosti vojenské správy.

Zmíněná členitost archivů volá po centralizaci, ke které dochází v roce 1921. Všeobecný říšský archiv je přejmenován na Hlavní státní archiv (*Hauptstaatsarchiv*). Do něj jsou začleněny tři zbývající centrální archivy a tvoří zde nadále vlastní oddělení (*Kriegsarchiv*, *Geheimes Hausarchiv* a *Geheimes Staatsarchiv*). Krajské archivy jsou přejmenovány na *státní archivy (Staatsarchive)*.

5.3.3.2 Braniborsko-Prusko

Listinný archiv, uspořádaný v roce 1453 do 16 skupin (*Kastlein-Archiv*), byl koncem 16. století uložen na zámku v Cölnu na Sprévě. V roce 1710 byl spojen s „registraturou in publicis“, tj. registraturou, která obsahovala zvláště tajná akta kurfiřta, která nesvěřil *Tajnému archivu*, další tajné dokumenty zahraniční politiky a rodinné písemnosti vládnoucího domu, a tak byl vytvořen *kabinetní archiv* nazývaný také *Geheimes Archivkabinet*. Byl tak vytvořen výběrový archiv obsahující speciální tajné a důležité materiály stvrzující práva státu a vládnoucí rodiny. Fondy tohoto archivu byly od roku 1742 každoročně doplňovány písemnostmi královského kabinetu, který zřídil Fridrich Vilém I. Předávána byla především diplomatická a vojenská akta. Správní akta byla předávána tajné vojenské

kanceláři, kde se posléze ztratila. Tento *kabinetní archiv* byl speciálním oddělením *Tajného archivu*, byl archivem výběrovým a spravován byl zvláštními kabinetními archiváři, kteří byli současně úředníky královského kabinetu a dva z nich se později stali ministry. Toto zvláštní postavení si *Kabinetní archiv* uhájil až do 19. století. V revolučních letech 1848 až 1851 došlo k jeho zrušení. Byl vytvořen *Domácí archiv*, do něž byly začleněny písemnosti královské rodiny. Ostatní písemnosti *Kabinetního archivu* byly převedeny Tajnému soudnímu archivu.

Vedle Kabinetního archivu se od 16. století na zámku Colnn utvářel archiv kanceláře – *Kanzleiarchiv*, jehož základ tvořily písemnosti finanční správy. Podléhal kancléři a písemnosti se ukládaly podle jednotlivých expedicí a referentů. Velký význam pro budoucnost archivu mělo jednak uspořádání do věcných skupin Christopha Schonbecka, a také podřízení archivu 1604 vytvořené tajné radě – nejvyššímu zemskému úřadu. Schonbeckovo uspořádání bylo otevřené pravidelnému přílivu dalších písemností. Spojení s živým úřadem každoroční příliv písemností zajišťovalo. Setkáváme se zde s principem provenience.

Nejdůležitější centrální úřad vnitřní správy, v roce 1722 vytvořené generální direktorium, vytvářelo svoji registraturu, která se 1808 stala základem *Archivu ministerstva financí* – *Ministerialarchiv*.

V roce 1803 byl vývoj *Tajného archivu* (od roku 1803 *Geheimes Staatsarchiv*) přerušeno. Z jednotlivých oddělení tajné rady vznikla jednotlivá ministerstva, která vytvářela vlastní registry. Jen ministerstvo zahraničních věcí a ministerstvo pro lenní záležitost odvádělo ještě své písemnosti k *Tajnému státnímu archivu* do roku 1817.

Předností vývoje braniborsko-pruského archivnictví bylo to, že již počátkem 18. století došlo k propojení *Tajného archivu* a *Kabinetního archivu*, dvou typů archivů, které jinde stály proti sobě. Tajný archiv tak v sobě spojoval přednosti obou typů archivních útvarů – tendenci k vytvoření hlavního archivu a ucelený archivní fond živého úřadu.

5.3.3.3 Sasko

V roce 1485 došlo, v souvislosti s posledním zásadním dělením země v rodině Wettingů, ke shromáždění listin i úředních knih jednotlivých kanceláří v Lipsku. Po rozdělení na dvě hlavní linie v roce 1487 byly písemnosti vztahující se k albertinským zemím přeneseny do zámku v Drážďanech. Společný archiv byl zpočátku v Lipsku a v roce 1554 byl přenesen do věže zámku ve Wittemberku, kde zůstal až do roku 1802.

Archiválie na zámku v Drážďanech se počátkem 16. století rozdělily na dvě skupiny. *Listinný archiv*, umístěný hned vedle pokladu a podřízený kancléři, byl v průběhu 16. a 17. století doplňován novými významnými dokumenty mimořádné politické a práv-

ní ceny (důležité státní smlouvy, testamenty, poručnické smlouvy apod.) Druhý, *Archiv kanceláře – Kanzleiarchiv*, obsahoval fondy z doby před rokem 1485 a byl doplňován písemnostmi kanceláře, podléhal dvorské radě založené kurfirtem Mořicem v roce 1547 a později přetvořené v zemskou vládu. Oba archivy se mohly vyvinout v archivy hlavní, ale protože žádný z nich nebyl organizačně napojen na nový nejvyšší úřad země – tajnou radu, nestalo se tak, a v Sasku převládaly do 19. století archivy jednotlivých úřadů. Tajná rada vznikla v roce 1574, vytvořila si svou vlastní tajnou (též nazývanou říšskou) kancelář v čele s tajným říšským sekretářem. Vedle ní koncem 16. století vznikla *Geheime Kammerkanzlei*, která existovala do vytvoření jednotné kanceláře tajné rady v roce 1717.

Snahy po sjednocení vyústily 1702 ve vytvoření *Hlavního archivu (Hauptarchiv)*, od roku 1710 *Geheimes Archiv*). Základem se stal *Kanzleiarchiv*, k němuž byly přiřčeny i fondy listinného archivu, a nakonec obdržel i starší písemnosti tajné říšské kanceláře. Nástupnický úřad tajné rady – *Geheimes Konsilium* – ukládal svá akta ve svém vlastním archivu. Fondy *Hlavního archivu* byly pořádky podle věcného principu.

Vedle *Archivu zemské vlády, Archivu tajného kabinetu a Archivu tajného konsilia* vznikly v průběhu 18. století další archivy jednotlivých úřadů, z nichž nejdůležitější byl *Archiv tajné válečné kanceláře (1736)* a *Komorní archiv (1731)*.

5.3.3.4 Württembersko

Po sjednocení obou částí Württemberska v roce 1482 byly utvořeny dva typy archivů: 1. *Hofregistratur* v níž byly soustředěny listiny a 2. *Kanzleiregistratur*, která soustředila starší i novější registry aktů a zůstala ve spojení s kanceláří. Tak byl vytvořen dualismus, jak jej známe z ostatních zemí. *Dvorská registratura* byla podřízena knížecí radě, dvorským registrátorem se stal Jakob von Rammingen starší, otec významného archivního teoretika. Ten vytvořil pro Dvorskou registraturu věcné pořádkové schéma. Po reformaci, převážně až v 17. století byly tomuto archivu přiřčeny také písemnosti klášterů a jiných duchovních institucí. Radové záhy konstatovali potřebu doplnit listiny také novým materiálem, tak se archiv rozrůstal o akta. Když byl pak v letech 1611 až 1662 spojen s dvorskou knihovnou, zájem o shromažďování fondů ještě rostl a stal se tak jakousi uměleckou sbírkou a vědeckým centrem. V roce 1752 byly nearchivní fondy předány knihovně, obrazárně a dalším institucím. Domácí knížecí poklad ale archiv strážil až do roku 1818.

Archiv podléhal přímo knížecí komoře a kanceláři, jejichž místo zaujala v roce 1629 tajná rada. Obsahoval fondy staré dvorské kanceláře, dřívějších knížecích rad, přebíral písemnosti tajné rady a dalších centrálních úřadů (*Regierungsrat, Rentkammer, Kirchenrat*). Těmito přírůstky se stal nejdůležitějším archivem a byl v roce 1806 přejmenován

na *Haus- und Staatsarchiv*. Byl archivem výběrovým, z uvedených institucí přejímal jen důležité písemnosti. Archiválie menší důležitosti zůstaly v registraturách úřadů, z nichž nejdůležitější byly archiv při vrchní radě (Oberrat – později archiv ministerstva vnitra), archiv při radě církevní (Kirchenrat) a při rentovní komoře (Rentkammer – později ministerstvo financí).

Tendence vytvářet výběrový archiv a jeho dochování v této podobě až do 19. století, souvisely s tím, že byl podřízen přímo vévodovi. Výběr nejceněnějších písemností do archivu byl posléze vystřídán výběrem celých elitních registratur, podobně jako za Hormayera ve vídeňském *Haus-, Hof- und Staatsarchivu*.

Dualismus mezi hlavním archivem ve Stuttgartu a archivem shromažďujícím speciální archivy v Ludwigsburgu zůstal v jednotlivostech zachován až do dneška.

5.4 Současné archivnictví

5.4.1 Slovensko

Na Slovensku se setkáváme s dlouhou tradicí *župních archivů*, které jsou doložené již od 16. století (1530 *Archiv Zvolenskej župy*, 1599 *Archiv Spišskej župy*). Zpočátku neměly pevné sídlo, toho se jim dostává až v druhé polovině 18. století poté, co byly systematicky v jednotlivých sídlech župy budovány župní domy. Archiv spravoval podžupan, později župní notář. Vypracováním soupisů fondů byly pověřovány speciální komise nebo později registrátor. S funkcí archiváře se setkáváme až koncem 19. a počátkem 20. století. Roku 1857 byla vydána instrukce Hlavního krajinského soudu v Bratislavě o pořádání archivů. Tam, kde bylo provedeno úplné uspořádání fondů podle této instrukce (např. župa bratislavská nebo šarišská), se ještě dnes pomocí tehdy pořízených elenchů můžeme ve fondech orientovat. Kde ovšem pořádání začalo, ale nebylo dovedeno do konce, způsobilo ještě větší chaos.

Kromě *župních archivů* se na Slovensku setkáváme ještě s *městskými archivy*. V některých městech jejich fondy sahají až do 13. století. Ve století 18. a 19. v nich již působili erudovaní archiváři a historici. Zvláštností feudálního Uherska byly *archivy hodnověrných měst (loca credibilia)*. Šlo o města patřící kapitulám a konventům, které byly významnými veřejnoprávními institucemi. Kapituly a kláštery písemnosti hodnověrných měst oddělovaly od svých písemností, zvláště je manipulovaly, označovaly je archivum publicum či archivum regnicolare (např. při kapitule v Nitře, Bratislavě, Spiši a konven-

tech v Zobore, Hronskom, Jasově atd.) Systematicky pořádaný byly v druhé polovině 18. století.

Dalším typem archivů byly *archivy šlechtické a velkostatkové* (někdy šlechticové ukládali své písemnosti do archivů župních či archivů hodnověrných měst). Významné rodinné archivy vlastnili Erdélyové, Eszterházyové, Pálffyové, Zayové a další rodiny.

Československá republika zrušila historické župy (1922) i velké župy (1928), což vedlo k úpadku župních archivů. V roce 1928 byl zřízen *Krajinský archiv v Bratislavě*. Po druhé světové válce byly z příkazu Povereníctva vnútra zřízeny při jednotlivých krajských národních výborech *krajské archivy*, jejichž základ tvořily někdejší archivy župní, a začaly se podnikat první kroky k vytváření ústředních archivů – prvním byl *Pôdohospodársky archív*, který byl zřízen v roce 1947. V roce 1950 vznikl v Banském Štiavnicí *Ústredný banský archív*, 1952 pak *Slovenský ústredný archív*. V roce 1953 začala působit *Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra*.⁷⁸

Základem pro nové uspořádání archivů se stalo vládní nařízení č. 29/1954 Sb. ze 7. května 1954, které vytvořilo strukturu ústřední archivy, krajské archivy, okresní archivy, archivy podnikové a zvláštní. V roce 1960 bylo zrušeno Povereníctvo vnútra a archivnictví bylo začleněno do kanceláře Slovenské národní rady. To trvalo do roku 1969, kdy bylo archivnictví opět podřízeno ministerstvu vnútra. Archivního zákona se slovenské archivnictví dočkalo v roce 1975 (zákon SNR č. 149/1975 Sb. o archivnictví).

Nově upravuje slovenské archivnictví zákon č. 395/2002 Z. z. – Zákon o archívoch a registraturách a o doplnení niektorých zákonov, který vstoupil v platnost k 1. lednu 2003.⁷⁹ Současně vstoupil v platnost zákon o zrušení okresních úřadů a začlenění okresních archivů do státních archivů s regionální působností. Nový zákon člení slovenské archivy do šesti skupin:

1. Státní ústřední archivy a státní archivy s regionální územní působností;
2. Archivy státní orgánů, státních rozpočtových organizací a státních příspěvkových organizací;
3. Městské archivy a archivy samosprávných krajů;
4. Archivy právnických osob zřízených zákonem;
5. Archivy právnických a fyzických osob;
6. Soukromé archivy.

⁷⁸ V jejím čele stál Dr. Jozef Chreňo (1956–1971)

⁷⁹ Novelizovaný zákonem č. 216/2007 Z. z. k 1. 7. 2007 a dále novelou č. 41/2011 Z. z. s platností k 1. 3. 2011.

Do první kategorie patří

Slovenský národní archiv, který pod názvem Štátny ústredny archiv v Bratislave vznikl 1954 tím, že do něj byly začleněny: *Krajinský archiv v Bratislave* (1928–1952), *Archív Ministerstva vnútra* (1940–1945), *Archív Poverenictva vnútra* (1945–1952) a *Slovenský ústredný archiv* (1952–1954). Nadále archiv shromažďuje písemnosti ústředních orgánů státní správy.

Štátny ústredný banský archiv v Banskej Štiavnici je jediným archivem svého druhu v Evropě, přebírá fondy báňského, hutnického, geologického a těžebního průmyslu.

Státních archivů s územní působností je osm:

Štátny archiv v Banskej Bystrici

Štátny archiv v Bratislave

Štátny archiv v Bytči

Štátny archiv v Košiciach

Štátny archiv v Levoči

Štátny archiv v Nitre

Štátny archiv v Prešove.

Jako osmý se sem řadí **Archív hlavného města SR Bratislavy**.

Ministervo vnútra SR zřizuje tyto archivy jako svoje zařízení, bez právní subjektivity, a ty plní úkoly státní správy na úseku archivů a registratur.

Do těchto územních archivů bylo k 1. lednu 2003 začleněno jako pobočky 37 někdejších státních okresních archivů.

Do třetí kategorie se řadí **Archív města Košice**.

Čtvrtou skupinu tvoří dřívější archivy zvláštního významu, v novém zákoně označované jako *Špecializované verejné archivy*. Je jich celá řada – např. Archiv Kancelárie prezidenta SR, Parlamentný archiv, Archiv Ministerstva zahraničných vecí SR, Archiv Slovenského národného múzea, Archiv Múzea Slovenského národného povstania, Archiv Slovenského múzea, ochrany prírody a jaskyniarstva, Archiv výtvarného umenia, Slovenskej národnej galérie, Ústredný archiv Slovenskej akademie vied, Archiv Matice slovenskej (jeho konstituování souvisí se vznikem Matice slovenské (1863) a muzejní slovenskou společností v Martině.

Archiv Divadelního ústavu, Archiv Univerzity Komenského, Archiv Slovenskej technickém univerzity, Archiv Ekonomické univerzity, Archiv Slovenského rozhlasu, Archiv Slovenskej televízie, Archiv Ústavu pamäti národa, Archiv mincovně Kremnica, š.p. a další archivy.

Podnikové archivy:

Podnikové archivy vznikaly a rozvíjely činnost na základě vyhlášky ministerstva vnitra č. 153/1956 Ú.v. o archivech hospodářských a rozpočtových organizací. Dnes jako samostatná a speciální skupina neexistují – zařazují se buď mezi archivy právnických osob, nebo do kategorie soukromých archivů.

Od roku 1966 vydává Slovenská archivní správa dvakrát ročně časopis Slovenská archivistika, který uveřejňuje jednotlivé studie a články, zprávy o historické a archivní literatuře domácí i zahraniční produkce i bibliografické přehledy zahraničních archivních periodik.

Od 21. prosince 1989 existuje na Slovensku Společnost slovenských archivářů v tehdejší Státním ústředním archivu. Sdružuje slovenské archiváře, je řádým členem Mezinárodní archivní rady, přispívá rozvoji kontaktů a spolupráce mezi domácími i zahraničními archiváři. Pořádá pro své členy konference,⁸⁰ semináře, exkurze, studijní pobyty a další aktivity.

Výuka archivnictví probíhá od školního roku 1950/1951 na Univerzitě Komenského v Bratislavě na Katedře slovenských dějin a archivnictví. K 1. 1. 2000 se ze společné katedry archivní oddělení vydělilo a existuje samostatná Katedra archivnictví a pomocných věd historických. Katedra nabízí bakalářský i magisterský studijní program. V roce 1990 se otevřela možnost studovat archivnictví – bakalářský stupeň, také na katedře dějin a archivnictví FF Univerzity Pavla Josefa Šafárika v Prešově.

5.4.2 Rakousko

Po první světové válce nastává pro rakouské archivnictví nová vývojová etapa. Rakouské archivy se musí vypořádat s nároky nástupnických států na navrácení jejich písemností, a proto jsou první poválečné roky spojeny s řadou delimitačních řízení. Michael Mayer, významný archivní praktik a teoretik z Tyrolska, se v letech 1920–1921 stal spolkovým kancléřem a dosáhl toho, aby vědecká a odborně technická služba byla ve spolkové ústavě prohlášena za věc spolkovou. Mayer chtěl také zřídit pro archivy v republice centrální archivní úřad – generální ředitelství státních archivů, což se setkalo se silným odporem jak ministerstva vnitra, tak ministerstva vyučování. Nakonec došlo usnesením kabinetní rady ze 7. října 1920 ke zřízení archivního úřadu, který byl podřízen vládě státu, konkrétně úřadu spolkového kancléře.

⁸⁰ První konference probíhala v říjnu 1997 v Popradě.

V roce 1938 zákon o Východní marce zřídil *Říšský archiv ve Vídni*, v němž byly sloučeny všechny vídeňské ústřední archivy a vytvořily zde samostatná oddělení⁸¹. Archiv byl řízen říšským ministerstvem vnitra, samotný archiv řídil dosavadní představitel Haus- Hof- und Staatsarchivu Ludwig Bittner (1877–1945). Stranou zůstal Kriegsarchiv a Verkehrsarchiv, který byl přiřčen ke správě říšských drah.

V roce 1945 byl konstituován *Rakouský státní archiv (Österreichisches Staatsarchiv)*. Stal se nástupcem *Říšského archivu* a přiřčeny byly ještě fondy *Válečného a Dopravního archivu*. Nový archiv byl podřízen Úřadu spolkového kancléře a byl rozčleněn na čtyři oddělení.

1. *Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHStA)*.⁸²
2. *Allgemeines Verwaltungsarchiv – Všeobecný správní archiv (AVA)* obsahuje fondy vnitra a justice, začleněny sem byly i fondy *Archivu vyučování*.⁸³
3. *Finanz – und Hofkammerarchiv – Archiv financí a dvorské komory (HKA, FA, FHKA)* pečuje o písemnosti finančního původu a písemnosti dvorské komory.⁸⁴
4. *Kriegsarchiv – Válečný archiv (KA)* soustřeďuje fondy ministerstva války, resp. obrany.⁸⁵

V roce 1983 byl zřízen *Archiv republiky – Archiv der Republik (AdR)* jako páté oddělení *Rakouského státního archivu*. Tomuto archivu postupně předala stará oddělení písemnosti po roce 1918, jen fondy školské a justiční nebylo možno dělit, zůstaly tedy do roku 1945 v AVA.

Dne 28. dubna 1988 byla předána *Rakouskému státnímu archivu* nová budova ve třetím vídeňském okrsku a byla do ní přestěhována tři oddělení (*AdR*, *AVA*, *KA*). Při této příležitosti byl také zrušen *Dopravní archiv*, který byl dosud pododdělením *Všeobecného správního archivu*. Staré fondy byly do něj začleněny a nové předány *Archivu republiky*. V čele rakouské archivní správy stojí Generální ředitelství *Rakouského státního archivu*. Ředitelem *Rakouského státního archivu* je od roku 2012 Wolfgang Maderthaner.

Kromě centrálního státního archivu v Rakousku existují v jednotlivých zemích zemské archivy, jejichž zákonodárství upravují vlastní zemské vlády. Rakousko má také řadu komunálních, diecézních a klášterních archivů, archiv parlamentu, jednotlivých politic-

81 Vyhláška 6 z 1. ledna 1940 (RGBl 1940/I, s. 54).

82 A – 1010 Wien, Minoritenplatz 1.

83 A – 1030, Wien, Nottendorfer Gasse 2.

84 A – 1010 Wien, Johannesgasse 6

85 A – 1030Wien, Nottendorfer Gasse 2.

kých stran, archivy universit⁸⁶ a jiných vysokých škol. Rakousko má i speciální archivy jako *Dokumentační archiv rakouského odporu*, existující od roku 1962, *Dokumentační archiv Spolku pro dějiny obecných vysokých škol*, *Historický archiv rakouského rozhlasu* a při Rakouské národní knihovně *Rakouský literární archiv*. Co ovšem rakouské archivnictví postrádá, jsou firemní či podnikové archivy.

Archivní zákonodárství je formulováno jak na spolkové, tak na zemské úrovni. Spolkový archivní zákon vstupuje v platnost k 1. lednu 2000, ke stejnému datu vychází i Archivní zákon spolkové „země“ Wien.

Od roku 1948 vydává Österreichisches Staatsarchiv časopis *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Stejně tak vydávají archivy Burgenlandu, Korutan, Dolních i Horních Rakous, Štýrska, Vorarlberska své časopisy.⁸⁷ I městské archivy v Linci, Kremži a Svatém Hypolitu, mají své publikační orgány.

V roce 1967 založili archiváři profesní spolek pod názvem Svaz rakouských archivářů a od roku 1969 vydávají svůj časopis *Scrinium, Zeitschrift des Verbandes Österreichischer Archivare*. Archiváři konali již před založením spolku archivářů vždy po dvou až třech letech archivní sjezdy, a sice v rámci sjezdu historiků. Tuto tradici zachovali a připojují vlastní archivní sjezdy věnované důležitým archivním tématům k historickým sjezdům. Referáty na nich přednesené jsou následně publikovány ve *Scriniu*.

5.4.3 Německo

Nová vývojová etapa pro německé archivnictví nastává po roce 1871 po sjednocení Německa. Již dříve se v německém archivnictví ozývaly hlasy volající po vytvoření centrálního archivu státu. Poprvé se s nimi setkáváme v roce 1848, kdy vznikl plán na vytvoření říšského archivu. Měl být konstituován podle francouzského vzoru, tedy shromážďovat písemnosti ústředních orgánů revoluční správy – archiv spolkového sněmu, Frankfurtského národního shromáždění a provizorní centrální správy. Plán se neuskutečnil, zmíněné písemnosti zůstaly uloženy v archivu města Frankfurtu a dnes tvoří součást pobočky archivu v Koblenci se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem.

V roce 1868 byl v Severoněmeckém říšském sněmu podán návrh na vytvoření říšského archivu. Návrh počítal s tím, že se shromáždí zbytky starých říšských písemností a písemné fondy severoněmeckých zemí se říšskému archivu podřídí.

Nové návrhy z let 1905 a 1911 až 1912 počítaly s tím, že se základem říšského archivu stane pruský *Tajný státní archiv*. Ostatní země z obavy, že se říšský archiv stane pouze

⁸⁶ Wien, Graz, Innsbruck, Salzburg, Klagenfurt.

⁸⁷ *Mitteilungen des Niederösterreichischen Landesarchivs* – od 1977.

doplňkem pruského archivnictví, přivedly tento návrh prostřednictvím sociálně demokratických poslanců (Graber, Erzberger, Südekum) k pádu.

Až velké změny, které s sebou přinesl konec první světové války, vytvořily podmínky pro ustavení říšského archivu. Tak byl v prosinci 1919 *Říšský archiv* konstituován. Jeho sídlem se stala budova někdejší vojenské školy v Postupimi a soustředily se sem písemnosti vojenské správy z období války i předválečné. Teprve později přibýly i písemnosti civilních říšských úřadů. Registraturám centrálních říšských úřadů bylo přikázáno předávat své písemnosti v pravidelných turnusech říšskému archivu. Výnos říšského ministerstva vnitřních věcí stanovil, aby do *Říšského archivu* byly předávány písemnosti všech centrálních říšských úřadů, ale říšské písemnosti střední a nižší instance měly být rozděleny: zvláště důležité *Říšskému archivu*, méně důležité archivům zemským. Tento prohrěšek proti provenienčním principu (v roce 1931 již čirý anachronismus) byl odstraněn až ministerským výnosem z roku 1936. Podle něj již všechny říšské instituce střední a nižší instance předávaly své písemnosti zemským archivům. Archiv byl podřízen ministerstvu vnitřních věcí.

Z Ústřední kanceláře královského pruského ministerstva zahraničních věcí byl v roce 1920 vytvořen *Politisches Archiv des Auswartigen Amtes*. Jeho zvláštní fond tvoří například registratury německých zastupitelských úřadů.

Druhá světová válka a následné rozdělení Německa posunulo vývoj německého archivnictví dále a na řadu let jej rozdělilo. V létě 1946 byl zřízen *Ústřední archiv* sovětské okupační zóny, z něž se stal v roce 1949 *Německý ústřední archiv* se sídlem v Postupimi. Členil se na tři oddělení.

1. Archiválie nejvyšších říšských úřadů let 1867–1945, sídlí v Postupimi
2. Archivní materiál ústředních úřadů pruského státu od 13. století do 1945, sídlí v Merseburgu.
3. Archiválie z území mino NDR, archivy hansovních měst Hamburg, Lübeck, Bremen, sídlí v Postupimi.

Na základě usnesení spolkové vlády ze 24. 3. 1950 byl konstituován *Das Bundesarchiv* jako ústřední archiv pro všechny úřady spolkové vlády, podřízen byl spolkovému ministerstvu vnitřních věcí. Jeho sídlem se stal Koblenz. Přičleněno k němu bylo bývalé oddělení Říšského archivu ve Frankfurtu a bývalý *Pruský tajný státní archiv* v Berlíně-Dahlemu. 1854 byl u Spolkového archivu zřízen vojenský archiv, který je příslušný pro spisový materiál vojenských úřadů všech instancí.

Německé archivy se dělí podle druhů do osmi skupin: 1. *státní*, 2. *archivy měst a zvláštních územních celků*, 3. *církevní*, 4. *šlechtické a rodinné*, 5. *archivy podnikové*, 6. *archivy parlamentní a politických stran*, 7. *tiskové, rozhlasové a filmové archivy*, 8. *archivy vysokých škol a vědeckých institucí*.

Jednotlivé země vydávají vlastní archivní zákony, které korespondují se zákonem o spolkovém archivu z roku 1988. Metodické vedení archivů spočívá na činnosti **Spolku německých archivářů** (Verein deutscher Archivare), který pořádá každoročně tématické konference. Sídlem spolku je Frankfurt nad Mohanem. Zprávy spolku jsou otiskovány v časopise *Der Archivar*. Vnitřně je spolek členěn na osm odborných skupin, podle jednotlivých typů archivů. V rámci spolkových republik se vytvářejí tzv. zemské svazy – Landesverbände.

Od roku 1876 vychází *Archivalische Zeitschrift*. Je vydáván Generálním ředitelstvím bavorských státních archivů v nakladatelství Böhlau Verlag Köln – Weimar – Wien. Jeho vydavateli byli například Otto Schottenloher, Rudolf M. Kloose, Albrecht Liess. Od ročníku 78/1993 časopis uveřejňuje také mezinárodní archivní bibliografii 1988–1989, kterou za léta 1954–1987 uveřejňoval časopis *Der Archivar*. U časopisu *Archivalische Zeitschrift* vychází také řada publikací pod názvem **Archiv und Wissenschaft**.

Druhým významným německým archivním časopisem je *Der Archivar*, vycházející od roku 1948.

Německo má dvě archivní školy. Mnichovská archivní škola, vznikla v roce 1821, vychovává archiváře pro Bavorsko a jejím řízením je pověřen ředitel Bavorského státního archivu.

Archivní škola v Marburgu (Land Hessen) vychovává archiváře pro zbývající část Německa. Ředitelem školy je ředitel Státního archivu v Marburgu. Škola nabízí dva studijní kursy: 1. pro vyšší archivní službu – předpokladem přijetí je absolutorium university, 2. pro střední archivní službu – předpokladem přijetí je ukončené středoškolské vzdělání. Speciální školení poskytuje tato škola konzervátorům archivních památek, a to již od roku 1957, kdy ustavila Pracovní společenství restaurátorů, které vydává časopis *Mitteilungen der Arbeitsgemeinschaft der Restauratoren*.

Při ústavu pro archivní vědu v Postupimi vznikla v roce 1955 odborná škola pro archivnictví, která vychovává středoškolsky vzdělané pracovníky archivů.

Bavorsko

Dnešní bavorské archivnictví odráží dlouhodobý vývoj. Opírá se o zákon platný od 1. 1. 1990. V čele stojí Generální ředitelství bavorských archivů. Státní archivy přebírají

písemnosti institucí státní správy. Nejdůležitějším archivem je *Bavorský hlavní státní archiv* v Mnichově,⁸⁸ existující od roku 1921, byl podřízen ministerstvu zahraničí, od roku 1933 ministerstvu vyučování a kultu. Vedle tohoto archivu existuje v Bavorsku devět státních archivů dříve archivů krajských.

1. *Státní archiv v Amberku*⁸⁹ pro Horní Falc.
2. *Státní archiv v Augsburgu – Neuburg an der Donau*⁹⁰ pro Švábsko obsahuje písemné fondy Falce - Neuburgu, biskupství Augsburgu a opatství Kempten. Archiv se v roce 1990 přestěhoval do moderní účelové budovy v Augsburgu.
3. *Státní archiv v Bamberku*⁹¹ pro kraj Oberkfranken, také fondy biskupství Bamberk včetně dómské kapituly.
4. *Státní archiv v Coburgu*⁹² spravuje archiv Wettinů.
5. Státní archiv v Landshutu⁹³ pro Dolní Bavorsko obsahuje staré archivy bavorsko-landshutských vévodů, fondy biskupství Freising, Passau, arcibiskupství Salzburg, proboštní Berchtesgaden.
6. *Státní archiv v Mnichově*⁹⁴ pro Horní Bavorsko.
7. *Státní archiv v Norimberku*⁹⁵ pro Mittelfranken obsahuje archivní fondy říšského města Norimberka, ansbašských markrabat a biskupství Eichstätt.
8. *Státní archiv ve Špýru*⁹⁶ pro rýnskou Falc – Rheinpfalz, Kurpfalz, Pfalz-Zweibrücken, biskupství Speyer a Worms.
9. *Státní archiv Würzburg*⁹⁷ pro Dolní Franky obsahuje fondy biskupství Würzburg včetně dómské kapituly a fondy arcibiskupství Mohuč.

---

88 Bayrisches Hauptstaatsarchiv München, Schönfelderstrasse 5, 8000 München 22.

89 Staatsarchiv Amber, Archivstrasse 3, 8450 Amberg.

90 Staatsarchiv Augsburg, Salomon-Idler-Strasse 2, 8900 Augsburg.

91 Staatsarchiv Bamberg, Hainstrasse 39, 8600 Bamberg.

92 Staatsarchiv Coburg, Herrngasse 11, 8630 Coburg.

93 Staatsarchiv Landshut, Burg Traussnitz, 8300 Landshut.

94 Staatsarchiv München, Schönfelderstrasse 3, 8000 München 22.

95 Staatsarchiv Nürnberg, Archivstrasse 17, 8500 Nürnberg.

96 Staatsarchiv Speyer.

97 Würzburg, Residenzplatz 2, 8700 Würzburg.

5.4.4 Polsko

Existence Polského korunního archivu je doložena ve 14. století, od 15. století byl uložen na Wawelu, v 18. století byl převezen do Varšavy. Kromě korunního archivu i jiné instituce starého polského státu vytvořily své archivy, jejichž fondy byly v průběhu 16. století opatřeny inventáři. 18. století můžeme označit za dobu rozvoje polského archivnictví, který byl ale násilně přerušen rozdělením Polska a jeho zmizením z mapy Evropy.

Nový rozvoj nastává až po skončení první světové války. 7. února 1919 vydaný dekret uzákonil organizaci státních archivů a péči o archiválie. Nejdůležitější složkou byly státní archivy (17), z nichž pět sídlilo ve Varšavě.

Hlavní archiv starých akt (Archiwum Głowne Akt Dawnych).

Archiv starých akt (Archiwum Akt Dawnych)

Archiv kultury (Archiwum Oswiecenia).

Finanční archiv (Archiwum Skarbowe).

Archiv nových akt (Archiwum Akt Nowych).⁹⁸

Kromě uvedených státních archivů v zemi existovaly ještě archivy městské, církevní, soukromé a firemní. Nejvyšší dohled nad archivy vykonával odbor státních archivů při ministerstvu náboženství a veřejné osvěty.

Obrovské ztráty utrpělo polské archivnictví v průběhu druhé světové války, v řadě případů dosahovaly ztráty 70–90% písemností. Ničení šlo na vrub jak německým okupantům, tak protiněmeckého povstání z 1. srpna 1944. Úplně zničeny byly tři státní archivy – *Archiv kultury*, *Finanční archiv* a *Archiv starých akt*. Obnova byla zahájena hned po válce, restituován byl odbor státních archivů.

Dekretem o státních archivech z 29. března 1951 byla vytvořena nová struktura archivů v Polsku, byl vytvořen státní archivní fond a bylo zřízeno Hlavní ředitelství státních archivů, podřízené Úřadu rady ministrů. Z dohledu státní archivní služby byly vyňaty pouze správní archivy ministerstva vnitra, ministerstva zahraničních věcí, ministerstva národní obrany, archivy politických stran a církevní archivy. Také Archiv Polské akademie věd, Ústřední vojenský archiv, Archiv Jagellonské university. V následujícím roce⁹⁹ byly zřízeny tři typy státních archivů:

98 Sídlem ostatních státních archivů byla města Grodno, Kielce, Krakov, Lublin, Lvov, Lomža, Piotrków Trybunalski, Plock, Radom, Vilno a Poznaň (s pobočkou v Bydhošti).

99 Nařízením předsedy rady ministrů ze 14. 1. 1952.

Ústřední archivy ve Varšavě:

- Hlavní archiv starých akt, Archiv nových akt,
- Archiv mechanické dokumentace (vznikl v roce 1955), vojvodské archivy (17) s oblastními pobočkami (23), okresní archivy (67).

Při Hlavním ředitelství státních archivů byla obnovena činnost *Archivní rady* jako odborného orgánu.

Správní reformou v roce 1975 bylo zavedeno dvoustupňové členění státní správy – vojvodství a obce, což vedlo ke zrušení okresních archivů. Na jejich místo byly postaveny nové vojvodské archivy: Počet vojvodských archivů (33) se ale nekryje s počtem vojvodství (49). Archivů poboček je 65. Archivnictví je začleněno do resortu kultury.

Nová úprava polského archivnictví je dána zákonem *O národním archivním fondu a archivech* ze 14. července 1983, který vstoupil v platnost 1. ledna 1984. Archivnictví řídí Hlavní ředitelství státních archivů (Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych) v čele s hlavním ředitelem SA (Naczelnym Dyrektorem AP),¹⁰⁰ s jeho 15 členným poradním orgánem Archivní radou.

Ve Varšavě jsou v této úpravě 3 ústřední archivy: Hlavní archiv starých akt s historickými fondy a Centrální laboratoří konzervace archiválií; Archiv nových akt uchovávající archiválie centrálních úřadů, institucí a sdružení celostátního významu vzniklých po roce 1918; Národní digitální archiv (Narodowe Archiwum Cyfrowe) – uchovává fotografie, gramofonové desky, filmové dokumenty vzniklé od počátku 20. století. Připojeno je i Centrum mikrofilmů a digitalizace.

Další součástí sítě tvoří 31 státních rachivů s 48 místními pobočkami převážně shromažďující materiál 19. a 20. století. Následuje skupina archivů státních i samosprávných úřadů i průmyslových podniků. Samostatné archivy má ministerstvo zahraničních věcí, ministerstvo vnitra, obrany, parlament (Sejm i Senát), Kancelář prezidenta republiky, Ústav paměti národa. Zmíněné archivy řídí a financují jejich zřizovatelé.

Svou vlastní síť archivů má Římsko-katolická církev.

Již v roce 1919 vznikla ve Varšavě Archivní sekce Společnosti přátel historie při Polské historické společnosti, jejichž sjezdů se polští archiváři účastnili. Vlastní **Sdružení polských archivářů** vzniklo v roce 1965, které si za svůj cíl klade teoretické i praktické vzdělávání archivářů a hned začalo vydávat vlastní časopis *Archiwista*. V roce 2004 vzniklo také **Sdružení církevních archivářů** (Stowarzyszenie Archiwistów Kościelnych), které se snaží o šíření znalostí o církevních archivech i archivářích, prohlubování jejich dovedností a větší spolupráci i integraci církevních archivářů.

¹⁰⁰ Od 2011 je hlavním ředitelem dr. hab. Władysław Stepniak.

Při Hlavním ředitelství archivů byla zřízena **Ústřední archivní knihovna**. Hlavní ředitelství státních archivů vydává profesní časopisu *Archeion*, časopis s dlouhou tradicí, vychází od roku 1926, a sborníkovou řadu *Teki archiwalne* v nichž publikuje práce z archivnictví i prameny. Dále jsou v Polsku vydávány jako *Bulletin archiwalny* jednotlivé průvodce, inventáře a katalogy. Středisko církevních archivů, knihoven a muzeí při Katolické univerzitě v Lublině, existující od roku 1956, oživilo bádání o církevních archívech a vydává také vlastní časopis – *Archiva, Biblioteki i Muzea Koscielne*.

Vědecká společnost ve Lvově přišla již v roce 1923 s návrhem zřídit archivní školu obdobnou, jaká byla v roce 1919 zřízena v Praze. K její realizaci však nedošlo. V roce 1953 bylo v rámci Historického ústavu Polské akademie věd zřízeno oddělení archivnictví. Postupně se pomocné vědy historické spolu s archivnictvím zabydlovaly také na jednotlivých univerzitách (Krakově, Lvově, katolické univerzitě v Lublině, Lodži aj.) Na třech univerzitách (Krakov, Toruň, Varšava) byly zřízeny katedry archivnictví a pomocných věd historických.

5.4.5 Maďarsko

Systematické budování maďarského archivnictví má poměrně krátkou tradici. Před druhou světovou válkou nemělo maďarské archivnictví ani jednotnou organizaci, ani jednotné vedení. Maďarsko mělo *Státní archiv* v Budapešti – existoval jako součást Maďarského národního muzea, několik *župních archivů* a *archivů městských*. Přestože maďarští archiváři volali po centrálním archivním úřadu a státním dohledu nad archivnictvím, jejich volání nedošlo sluchu ani před druhou světovou válkou v hortyovské republice.

Prvním pokusem o sjednocení maďarského archivnictví byl zákon č. 21/1947 podle něž měla být zřízena *Krajinská archivní rada* jako poradní orgán ministerstva kultury a školství a úřad krajinského hlavního inspektora archivů, který měl dohlížet na archivy veřejné i soukromé. Nová zákonná úprava socialistického Maďarska (zákonné nařízení č.29/1950) zřídila jako řídicí orgán jednotného maďarského archivnictví **Krajinské ústředí archivů** (*Levéltárak Országos Központja LOK*). Jeho úlohou bylo archivnictví řídit, usměrňovat jeho vývoj a rozvíjet soustavu archivů. Bylo podřízeno ministerstvu kultury a školství (od 2010 Ministerstvo národních zdrojů – následně ministerstvo lidských zdrojů). V roce 1968 bylo ústředí přejmenováno na *Archivní ředitelství*. Jako poradní orgán pro archivnictví existuje při ministerstvu kultury archivní rada.

Zákonným nařízením 29/1950 došlo také k vytvoření archivní sítě. Centrálním archivem byl *Maďarský krajinský archiv* (*Magyar Országos Levéltár*). Jako další centrální archiv byl k 1. lednu 1953 konstituován *Ústřední hospodářský archiv* (*Kozponti Gazdasági*

Levéltár), existoval do roku 1962, kdy byl přičleněn k *Maďarskému krajinskému archivu*. Na druhém stupni existovaly státní oblastní archivy, v nichž se spojily fondy župních a městských archivů. V roce 1970 zahájil činnost *Nový maďarský ústřední archiv*, který spravuje písemnosti ústřední správy od roku 1945.

Nová archivní úprava, zákonné nařízení 27/1969, rozdělila maďarské archivy na dvě základní skupiny – na archivy všeobecné a odborné.

Do první skupiny patří:

- I. Ústřední archivy – *Maďarský krajinský archiv*,¹⁰¹ pečuje o písemnosti orgánů a organizací s celostátní působností do roku 1945. Jeho základ tvoří Krajinský archiv (Archivum regni), který vznikl v roce 1756, do roku 1785 byl umístěn v Bratislavě, poté na Budíně. V letech 1923 se přestěhoval do nové, pro něj v letech 1913–1917 vystavěné, reprezentativní budovy.
- II. Druhým významným archivem této skupiny je *Nový maďarský ústřední archiv*.¹⁰² Archiv spravuje písemnosti státních orgánů a organizací celostátního charakteru – státní, justiční, hospodářské sféry, průmyslových podniků, a to od roku 1945.

Maďarské státní archivy – regionální – župní – archivy *župních rad*. Maďarsko je členěno na 19 žup.¹⁰³

III. Městské archivy

- *Archiv hlavního města Budapešti*.¹⁰⁴
- *Rábu, Stoličného Bělehradu, Tatabáni, Vácu*

101 Magyar Országos Levéltár, Budapešť, Bécsikapu tér 2–4.

102 Új Magyar Kozponti Levéltár, Budapešť, Hess András tér 4.

103 1. *Archiv Báčsko-malokunské župy*, Kecskemét, Kossuth tér 1, 2. *Archiv Baranské župy*, Pécs, Kossuth Lajos u. 11, 3. *Archiv Bekešské župy*, Gyula, Petofi Sándor tér 3, 4. *Archiv Boršodsko-abovsko-zemplínské župy*, Miskolc, Fazekas u. 2, 5. *Archiv Čongrádské župy*, Szeged, Dóm tér 6, 6. *Archiv Bělehradské župy*, Székesfehérvár, István tér 2–3, 7. *Archivní ředitelství Rábsko-šoproňské župy* má dva archivy *Archiv v Rábu*, Győr, Liszt Ferenc u. 13 *Archiv v Soproni*, Sopron, Fo tér 1, 8. *Archiv Hadušsko-biharské župy*, Debrecen, Voros Hadsreg útja 20, 9. *Archiv Hovešské župy*, Eger, Kossuth Lajos u. 9, 10. *Archiv komáromské župy*, Esztergom, Deák Ferenc utca 2, 11. *Archiv novohradské župy*, Salgótarján, Bem u. 6, 12. *Archiv Peštské župy*, Budapešť, Semmelweis utca 6, 13. *Archiv Šomogské župy*, Kaposvár, Rippl-Ronai tér 1, 14. *Archiv Sabolčsko-satmárské župy*, Nyíregyháza, Benczur tér 21, 15. *Archiv Solnocké župy*, Szolnok, Keskeny jános u. 40–42, od roku 1980 sídlí v moderní účelové budově, 16. *Archiv Tolnanské župy*, Szekszárd, Béla tér 1, 17. *Archiv Železné župy*, Szombathely, Hefele Menyhért u. 1, 18. *Archiv Vesprémské župy*, Veszprém, Tolbuhin u. 12, 19. *Archiv Zalanské župy*, Zalaegerszeg, Széchényi tér 3.

104 Budapest Főváros Levéltára, Budapešť, Városház u. 9–11.

- IV. Církevní archivy – Egyházi levéltárak – Archivy katolické, evangelické i ostatních církví.¹⁰⁵ Jedná se o archivy rozsahem poměrně malé.
- V. Archivy maďarských menšin v zahraničí
- VI. Univerzitní archivy
- VII. Státně odborné archivy
- VIII. Specializované archivy.
- *Archív maďarské akademie věd*
  - *Vojenský historický archiv,*
  - *Krajinský vodohospodářský archiv,*
  - *Ústřední archiv odborů,*
  - *Archív University Eotvösa Loranda*
  - *Archív Technické university a těžkého průmyslu,*

Mezi dvěma světovými válkami byla do archivní sítě zabudována funkce vídeňského maďarského občanského archivního delegáta. Ten dělal ve fondech ústředních orgánů habsburské monarchie ve Státním archivu ve Vídni výzkum týkající se maďarských dějin. Jeho funkce byla po roce 1959 opět obnovena.

Studium archivnictví je zařazeno již od roku 1950 na vysokých školách. Dříve se jednalo o specializaci v rámci historického studia, dnes je archivnictví rovnocenným oborem.

Maďarské archivnictví má dva základní časopisy. Prvním je *Levéltári Közlemények* (Archivní zprávy), který v letech 1923–1946 vydával maďarský krajinský archiv, věnoval svoji pozornost také pomocným vědám. Po přetržce jej v letech 1954–1968 vydávalo Krajinské ústředí archivů, poté se jeho vydávání vrátilo zpět do Maďarského krajinského archivu. Časopis vychází jednou ročně, uveřejňuje bibliografii domácí i zahraniční archivní tvorby.

Jako druhý časopis začalo v roce 1951 Krajinské ústředí – vydávat *Levéltári Híradó*, v roce 1961 přejmenovaný na *Levéltári Szemle*, který se věnuje spíše teoretickým otáz-

105 Blíže viz studii Míria Stieberová, *Súčasná maďarské archívnictvo*, SAP 36, 1986, 557–558.

kám archivnictví, přináší soupisy zahraniční archivní produkce a vychází v Archivním oddělení ministerstva kultury čtyřikrát ročně.

Maďarští archiváři se sdružují v několika společnostech:

Asociace Mladých archivářů – působí od 17. března 2006.¹⁰⁶

Maďarská asociace archivů vysokých škol.¹⁰⁷

Maďarská asociace archivářů „MLE“.¹⁰⁸

Maďarská asociace církevních archivářů „Melton“ – působí od roku 1993.¹⁰⁹

5.4.6 Švýcarsko

V září roku 1922 vznikl *Spolek švýcarských archivářů* (Verein Schweizerischer Archivarinnen un Archivare – VSA) v němž je dnes organizována asi třetina archivářů země. Pravidelně se každoročně archiváři schází na zasedání Spolku, která se věnují tématům archivní teorie i praxe.

Nejvýznamnějším archivem země je *Švýcarský spolkový archiv* (*Das Schweizerische Bundesarchiv*). Nařízením z roku 1954 bylo poprvé od roku 1848 uloženo správním úřadům ukládat písemnosti trvalé hodnoty do spolkového archivu.

Na nižší úrovni působí kantonální archivy (**Appenzell, Bale-Ville, Berne, Fribourg, Genéve, Neuchatel, Seleure, Tessin, Thurgovie** ve Frauenfeldu, **Valais, Vaud, Zoug**).

Zvláštní postavení zaujímá archiv v **Saint Gall**, *Archives de L'ancienne Abbaye de Saint-Gall*. Je to archiv bývalého opatství Sankt Gallen, který se na základě úmluvy z roku 1925 stal majetkem kantonu Sankt Gallen a katolické obce, které archiv také společně spravují. Opatské knížectví totiž tvořilo značnou část kantonu a písemnosti tudíž mají cenu celokantonální.

Švýcarské archivnictví zná také městské archivy.

Švýcarský hospodářský archiv (Archives Économiques Suisses) v Basileji byl vládou kantonu zřízen v roce 1910, roku 1921 se archiv osamostatnil, ale je dodnes státní institucí, na jeho činnost ale přispívají také jednotlivé podniky. Úkolem archivu je shromažďovat písemnosti dokumentující současný hospodářský život Švýcarska.

Ve Švýcarsku sídlí některé mezinárodní organizace a také jejich archivy, např. *Archiv mezinárodního červeného kříže*.

106 (<http://www.filee.hu>).

107 (<http://www.mfsz.hu>).

108 (<http://www.leveltaros.hu>).

109 (<http://www.melte.hu>).

5.4.7 Země Beneluxu

Belgie

Belgické archivnictví je úzce spjato s archivnictvím francouzským, což vyplývá z územního spojení obou zemí v době Velké francouzské revoluce. Zákon z roku 1796 vytváří archivy jednotlivých oblastí. Písemnosti se v archivech dělí na staré a nové, přičemž dělicím rokem je právě rok 1796.

Teprve po roce 1830, po osamostatnění Belgie, se archivnictví v zemi začalo vyvíjet svou cestou. Do čela archivní správy byl postaven *Generální sekretariát*, hlavním archivem země se stal *Ústřední archiv království* a provinční archivy byly proměněny ve státní.

Ústřední královský archiv v Bruselu je velmi bohatým a cenným archivem, jsou v něm soustředěny písemnosti burgundské, španělské i rakouské správy země a některé fondy sahají zpět až do 10. století. V čele *ÚKA* stojí generální ředitel, který je současně vedoucím Generálního sekretariátu archivnictví, podléhajícího ministerstvu školství. Jako jeho zvláštní oddělení byl v roce 1949 konstituován archiv pro Belgické Kongo s písemnostmi od 19. století.

Do provinčních archivů jsou ukládány písemnosti veřejných úřadů a institucí působících v rámci jednotlivých oblastí:

Státní archiv v Antverpách – založený v roce 1849 pro oblast Antverp.

Státní archiv v Brugách – od roku 1796, pro Západní Flandry.

Státní archiv v Hasseltu – od roku 1869, pro oblast limburskou.

Státní archiv v Lutychu – od roku 1796, pro Lutyško.

Státní archiv v Monsu – od roku 1819, pro oblast Hainaut.

Státní archiv v Namuru – od roku 1819, pro oblast Namuru.

Kromě zmíněných archivů zná belgické archivnictví také archivy obecní, rodinné, špitální a církevní. Jejich fondy jsou považovány za soukromý majetek a je na vlastnících samotných, jak s písemnostmi naloží.

Nový archivní zákon ze 24. července 1955 stanoví povinnost odevzdávat písemnosti všech státních úřadů do státních archivů a specifikuje i způsob předávání. Státní archivy se snaží zabezpečit písemné pozůstalosti významných osobností veřejného života, politiků, umělců a vědců a získat je do své správy. K cenným rodinným archivům, majícím význam pro národní a případně i evropské dějiny, vypracovávají soupisy či inventáře.

Belgičtí archiváři nemají svůj vlastní archivní časopis. Již od roku 1903 ale vycházela *Revue des Bibliothèques et archives*, později časopis *Archives, bibliothèques et musées de*

Belgique, který od roku 1923 vychází pod patronací archivní sekce **Sdružení archivářů, knihovníků a musejníků**. Významná a cenná je spolupráce archivářů se školami při výuce dějin.

Nizozemí

Na základě ministerského nařízení z roku 1890 vznikl v roce 1891 v Haarlemu *Spolek Holandských archivářů*. Ten svolával pravidelně sjezdy státních archivářů, sjezdům předsedal generální říšský archivář Robert Fruin. Sjezd v roce 1895 stanovil úkol vypracovat zásady pro pořádání holandských archivů třem archivářům Samuelu Mullerovi, Johanu Adrienovi Feithovi a Robertu Fruinovi. Ti svůj návrh předložili příštímu sjezdu ke schválení a v roce 1898 publikovali v příručce s názvem *Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven ontworpen in Opdracht van de Vereeniging van Archivariissen in Nederland* (Groningen 1898), která položila základy modernímu archivnictví. Další snažení nizozemských archivářů vedlo k vydání archivního zákona v roce 1918, kterým královna Vilemína otevírá archivy veřejnému bádání, státní archivy – říšský a provinciální, podřizuje ministerstvu vnitra, stanoví povinnost obcím starat se o své archivy a ustanovit osobu zodpovědnou za péči o archiv. Nebudou-li se obce dobře starat o své archivy, převezme je stát. Nizozemským specifíkem jsou archivy zvláštních vodních úřadů, které se staraly o ochranné hráze, odvodňovací a zavodňovací zařízení. Tímto zákonem bylo nizozemské archivnictví jednotně organizováno. V soukromých rukou zůstaly archivy duchovních institucí a archivy rodinné.

V návaznosti na uvedený zákon byla konstituována Archivní škola při Říšském archivu v Haagu, ředitel archivu byl současně ředitelem školy (R. Fruin). Studium zde bylo jednoleté. Uzavřené zkouškou.

Archivní zákon z roku 1962 rozlišuje archivy říšské a úřední, církevní, rodinné, společenských institucí a dokumentační střediska. V zájmu o komunální archivy pokročilo nizozemské archivnictví natolik, že jmenuje tzv. krajské archiváře, kteří pečují o několik komunálních archivů.

Nový archivní zákon z roku 1995 stanoví, že písemnosti starší 20 let je povinnost předávat do archivu (dřívější lhůta byla 50 let). Předávají se na základě protokolárního skartačního řízení. Dne 1. dubna 2010 vstoupila v platnost dosud poslední archivní norma z 31. 12. 2009.

Archivnictví je řízeno ministerstvem školství, kultury a vědy.

Veřejné archivy jsou archivy státní, archivy obecní, archivy obchodních společností a Svazu vodních kanálů. Spravují zhruba 177 kilometrů archiválií a podílí se na správě

cca 1000 osob (350 odborných archivářů v plném pracovním poměru, cca 350 archivářů ve volném úvazku a 350 pomocných a technických pracovníků). Přední místo mezi státními archivy zaujímá *Všeobecný říšský archiv v Haagu*,¹¹⁰ který je vnitřně členěn na čtyři oddělení. Je současně archivem pro provincii Zuje-Holland. Archiv sídlí v nové moderní budově konce 20. století, byla stavěna v letech 1976–1979 a holandská královna jej slavnostně otevřela 12. listopadu 1980. V čele archivu stojí Martin Berendse, který byl v roce 2010 zvolen prezidentem Mezinárodní archivní rady. Každá z nizozemských provincií má svůj říšský archiv.¹¹¹

Říšské provinční archivy jsou v **Groningen** – provinci Groningen, v **Leeuwarden** – provincie Frízsko (Friesland), v **Drenthe** – provincie Drenthe, v **Arnhemu** – provincie Geldry (Gerderland), v **Utrechtu** – provincie Utrecht, v **Haarlemu** – provincie Severní Holland – hlavní město Amsterdam, v **Middelburgu** – provincie Zeeland, v **Hertogenbosch** – provincie Severní Brabantsko, v **Maastrichtu** – provincie Limburk, archiv provincie Jižní Holland je uložen ve *Všeobecném říšském archivu v Haagu*. Nová 12. provincie Frevoland má archiv v **Lelystadu**.

Nejdůležitějším komunálním-městským archivem je archiv v Amsterdamu.¹¹² Nejdříve byl, do roku 1808, uložen ve staré radnici na Damu, první archivář v něm byl ustaven v roce 1848. Jsou zde uloženy písemnosti evropského i zámořského obchodu ze 16.–18. století, z doby, kdy byl Amsterdam centrem obchodu. Dnes zaměstnává 125 odborných pracovníků. Pro malé obce se vytváří regionální archivy, kam může ukládat více obcí své fondy – provinční archivní inspektoři se starají o to, aby obce využily nabídku těchto regionálních archivů.

Archivy obchodních společností a Svazu vodních kanálů (asi 672 společností) vytváří své archivy (cca 60) nebo také využívají regionální archivní službu (cca 240), ostatní mají archivního zmocněnce.

Některé církevní archivy jsou samostatné, např. *Archiv Nizozemské reformované církve v Haagu*,¹¹³ nebo jsou uloženy v některém veřejném archivu – písemnosti evangelické luterské církve v městském archivu v Amsterdamu.

Ze samostatně spravovaných soukromých archivů je nejpozoruhodnější *Královský domácí archiv*.¹¹⁴ Za zmínku stojí také archiv v Leidenu.

110 ARA/Algemeen Rijksarchiv, Haag, Bleijenburg 7.

111 RA-Rijksarchiv.

112 De Gemeentelijke Archiefdienst, Amsterdam, Amsteldijk 67.

113 Javarsstraat 100.

114 Koninklijk Huisarchief, Den Haag, Noordeinde 74.

Sdružení nizozemských archivářů vydává již od roku 1893 svůj archivní časopis *Nederlands Archievenblad*. Význam pro historické bádání má také Nizozemský historický úřad v Římě.¹¹⁵

5.4.8 Francie

Ředitelství francouzských archivů bylo v roce 1959 podřízeno ministerstvu kultury. Toto Ředitelství nadále řídí *Národní archiv, departementní archivy* (103), *komunální archivy* (více jak 310) a *archivy špitální*. Ředitele jednotlivých archivů jmenuje prezident republiky. Nezávisle ale stojí *Archiv ministerstva zahraničních věcí, Válečný archiv a Archiv námořnictva*. Archiv Zámořské Francie bal přičleněn k *Národnímu archivu* a je součástí oddělení pro zámoří a civilní matriky. Státní archivní správu posílilo vytvoření devíti archivních krajů, v jejich čele stojí archivář, který je současně ředitelem departementního archivu v místě sídle kraje. Archivní správa také vykonává dohled nad spisovým materiálem jednotlivých ministerstev a správních úřadů, kde zřizuje archivní mise, a uvažuje o zřízení meziarchivu mezi ministerstvy a Národním archivem. Systematická péče je věnována výstavbě nových moderních archivních budov, vydávání tematických průvodců, inventářů i soukromých archivů deponovaných v Národním archivu. Archiváři se podílí na vydávání průvodce po pramenech k dějinám zemí Latinské Ameriky.

O archivní vzdělání nadále pečuje *Ecole des Chartes* ve spolupráci s *Národním archivem*, kde posluchači vykonávají povinnou tříměsíční praxi. K prohloubení vzdělání archivářů a pro podporu jejich odborné práce organizuje Ředitelství od roku 1949 pravidelně odborné sjezdy vedoucích archivářů. 40 departementních archivů se podílí na výchovné službě archivů – jde o spolupráci se školami prvního i druhého stupně.

Francouzští archiváři se od roku 1904 sdružují v Asociaci francouzských archivářů (*Association des archivistes Francois*) a vydávají svůj vlastní odborný časopis *La Gazette des archives*.

5.4.9 Španělsko

Španělsko je země se starou a bohatou archivní tradicí, španělské archivy se vyznačují velkým písemným bohatstvímí vyspělou a dobře fungující organizací. Základy vycházejí již z doby římské, kdy na území dnešního Španělska byl vyvinutý provinční správní systém, přežily zde tradice římského práva a můžeme mluvit o nepřerušené kontinuitě zhotovování listin jako dokladů právního jednání. Za středověku byl Pyrenejský poloostrov

115 Rijksinstituut voor geschiedkundig, kunsthistorisch en oudheidkundig onderzoek te Rome, Roma 51, Valle Giulia, Via Omero 12.

rozčleněn na řadu drobných království, která měla své pečlivě vedené archivy uchovávala si je i po sjednocení Španělska v roce 1492. Přes pestrost jednotlivých archivů existovaly také tendence k centralizaci archivnictví. Příkladem pro úspěšnou centralizaci je zřízení *Hlavního archivu v Simancasu* (*Archivo General de Simancas*), které se datuje k roku 1540. V době svého vzniku nesl název *Hlavní archiv Kastilské koruny*. V roce 1785 byl královským dekretem zřízen *Archiv pro Indii* (*Archivo de Indias*) a umístěn byl v Seville. Soustřeďoval písemnosti ze zámořských plaveb a zemí, patřících španělské koruně. V roce 1848 bylo královským dekretem zřízeno *Generální ředitelství archivů Španělska a zámořských území*. K jeho poslání patřilo, mimo jiné, postarat se o písemnosti církevních institucí, postižených dezamortizací (sekularizací). Tak byl v roce 1861 zřízen *Hlavní ústřední archiv* a umístěn byl ve starém paláci toledských arcibiskupů v univerzitním městě Alcalá de Henares (v blízkosti Madridu). Shromažďoval písemnosti zrušených rytířských řádů, jezuitů, inkvizičních tribunálů a také zrušených královských rad a komor. Zanedlouho, v roce 1866, vznikl na podnět Královské akademie Historie v Madridu *Národní historický archiv* (*Archivo Histórico Nacional*), který soustřeďoval také jen církevní, převážně klášterní, fondy. Když v roce 1898 převzal církevní fondy *Hlavního ústředního archivu* z Alcalá de Henares, stal se s více jak 3000 církevních fondů nepochybně největším archivem svého druhu na světě. Činnost dvou posledně zmíněných archivů se křížila, protože nebyly přesně vymezeny kompetence. Národní historický archiv v Madridu získal od archivu v Alcalá starší fondy, např. Státní rada, Kastilská komora, inkviziční fondy a další, a začal přebírat od ministerstev a institucí starší spisy, *Hlavní ústřední archiv* v Alcalá naopak spisy mladší. Tak se stal vlastně jakýmsi prvním meziarchivem v dějinách archivnictví v době, kdy tento pojem vlastně nebyl ještě znám.

V roce 1901 byl vydán statut pro archivy svěřené do péče Vědeckého sboru. Byla to druhá nejvýznamnější norma španělského archivnictví a některá její ustanovení jsou platná až dodnes. Statut rozdělval archivy do tří tříd. Hlavní nebo generální archivy uchovávaly písemnosti celonárodního významu a byly čtyři – *Národní archiv* v Madridu, v Alcalá de Henares, v Simancasu a v Seville. Regionální archivy uchovávaly písemnosti bývalých království – jsou to archivy v Barceloně, Valencii, Leónu, Mallorce. Třetí skupinu tvořily archivy ministerské. Statut upravoval kompetence jednotlivých archivů, možnosti studia a využívání archiválií a upravil i způsob přejímání archiválií do státních archivů.

Dekretem z roku 1931 začaly být budovány *provinční historické archivy*, kterých je v současné době patnáct. Centrálním úřadem, který řídí archivnictví země se v roce 1939 stalo *Generální ředitelství archivů a knihoven*, které podléhalo ministerstvu národní výchovy. Tento stav trval až do roku 1974, kdy došlo ke sloučení dvou generálních ředitelství (knihoven a archivů spolu s GR krásných umění) v *Generální ředitelství umě-*

leckého a kulturního patrimonia. V roce 1976 byl zřízen *Národní archivní komisariát*, v němž byly archivy od doby, kdy bylo archivnictví řízeno centrálně, poprvé spravovány samostatně, odděleně od knihoven. Komisariát byl v roce 1977 začleněn do ministerstva kultury. V rámci ministerstva kultury došlo opět ke zřízení velkého *Generálního ředitelství patrimonia umění, archivů a muzeí*, tedy došlo na nejvyšším řídicím stupni opět ke spojení archivnictví se správou uměleckých památek a muzeí. V jeho rámci působí čtyři *generální ředitelství* z nichž jedno je archivní (*Subdirección General de los Archivos*). To vydává od roku 1978 třikrát ročně *Boletín de Archivos*.

Španělské archivy můžeme rozdělit do dvou základních skupin. Jednu tvoří státní archivy, druhou archivy nestátní a soukromé. Státní archivy mají dvojí povahu jako historické archivy na straně jedné a administrativní na straně druhé.

Státní archivy – historické

a) hlavní (generální) archivy

Hlavní archiv v Simancasu

Národní historický archiv v Madridu

Hlavní archiv Indií v Seville

Hlavní archiv Aragonské koruny v Barceloně

Archiv národního patrimonia v Madridu

Hlavní archiv Navarry v Pamploně

b) regionální (oblastní) historické archivy

Archiv Valencijského království ve Valencii

Archiv království Mallorca v Palma de Mallorca – ústřední archiv bývalého království Baleárských ostrovů.

Archiv Galicijského království v La Coruna.

c) historické krajské archivy

Archiv královského soudního kancléřství ve Valladolidu

Archiv královského soudního kancléřství ve Granadě

d) provinční historické archivy – jejich základem jsou notářské archivy a hlavně notářská registra.

Administrativní archivy

Uschovávají písemnosti, které úřad ještě potřebuje ke své práci. Přesné dělicí datum neexistuje. Všeobecně se uvádí rok 1900, ale není závazný. Řadí se sem mimo jiné

Archiv předsednictva vlády

Archiv Generálního ředitelství pro rozvoj Sahary

Archiv Státní rady

Archiv ministerstva zahraničí a dalších ministerstev.

Archiv Nejvyššího soudu.

Hlavní vojenský archiv

Archiv ministerstva vojenství

Ústřední archiv válečného námořnictva

Archiv vojenského letectva.

V roce 1856 byla v Madridu zřízena Škola diplomatiky, byla tříletá a studium probíhalo souběžně se studiem na universitě. Hlavními předměty byla diplomatika a paleografie, středověká latina, středověké národní jazyky Španělska a správní dějiny. Bohužel byla v roce 1900 zrušena. Teprve od roku 1977 byl ustanoven kurs s archivní specializací pro graduované absolventy university.

5.4.10 Portugalsko

Organizace portugalského archivnictví je dána zákonem z roku 1931. Ústředním řídicím orgánem je *Generální inspekce knihoven a archivů*, v jejímž čele stojí generální inspektor. Generální inspekci jsou podřízeny tři typy archivů: hlavní archivy, zvláštní archivy a archivy městské a farní.

Nejvýznamnějším hlavním archivem je *Národní archiv (Torredo Tombo)* v Lisabonu (1833), k němuž jsou připojeny archivy farních matrik. Dalším je archiv *Feitos Fibros* a také 15 okresních archivů. Hlavní archivy jsou Generální inspekcí řízeny po stránce technické i správní. Zvláštní archivy jsou naopak podřízeny Generální inspekci jen po stránce technické. Do této skupiny patří archivy ministerstev, civilních a vojenských

soudů, účetního dvora, univerzit, škol všech stupňů, veřejných správních orgánů a vědeckých spolků. Nepečují-li tyto archivy o své písemnosti dostatečně a nenapraví-li svoji péči po dvou urgencích Generální inspekce je oprávněna přičlenit archiválie zvláštního archivu některému archivu hlavnímu. Generální inspekce dohlíží také na archivy okresních rad, měst a obecních rad a dbá na to, aby byly řádně uspořádány, zainventovány a zpřístupněny veřejnosti

Portugalský časopis, který věnuje pozornost archivním otázkám, vydává pod názvem *Anais das Bibliotecas e Arquivos de Portugal* generální inspekce.

5.4.11 Itálie

Archivnictví sjednocené Itálie se mohlo opřít o velký počet ústředních archivů jednotlivých italských států, které existovaly řadu století a měly propracovaný systém péče. První archivní zákon sjednocené Itálie vyšel v roce 1874 a podřídil státní archivy ministerstvu vnitra. Základní síť italských archivů vytvořil královský dekret z roku 1875 a rozčlenil je do tří skupin:

1. *Státní archivy* – dřívější hlavní archivy jednotlivých států.
2. *Provinční archivy* – spravované provinčními vládami byly roku 1939 zestátněny.
3. *Notářské archivy* – podléhaly ministerstvu spravedlnosti, byly roku 1939 zestátněny a postupně začleňovány do státních archivů.

Jako poradní orgán byla u ministerstva vnitra ustavena *Rada státních archivů* (*Consiglio per gli Archivi di Stato*) Radu tvořilo devět vědeckých pracovníků. Typickým projevem této rady bylo, že v ní v podstatě nebyli zastoupeni archiváři.

Vedoucím orgánem řídicím italské archivnictví byl *Ústřední úřad státních archivů* (*Ufficio centrale per gli Archivi di Stato*), který vznikl při ministerstvu vnitra v Římě v roce 1931.

V roce 1875 vytvořený *Státní ústřední archiv v Římě* (*Archivio centrale dello Stato*) uchováající písemnosti ústředních úřadů od sjednocení Itálie nebyl samostatným archivem, ale pouze oddělením *Státního archivu v Římě*, který shromažďoval písemnosti papežských úřadů, které sídlily v roce 1870 na území vytvořeného Italského království mimo Vatikán. V roce 1953 se *Státní archiv v Římě* osamostatnil. Kromě státních archivů v Itálii existují také archivy městské, univerzitní, archivy špitálů a nadací.

Řadu změn italského archivnictví přinesly legislativní úpravy z roku 1963. Rada státních archivů byla přejmenována na *Generální ředitelství státních archivů* (*Direzione generale per gli Archivi di Stato*). Se změnou správního resortu na ministerstvo kultury došlo

i k proměně názvu řídicího orgánu **Generální ředitelství archivů – Direzione Generale per gli Archivi (DGA)**. Generální ředitel je garantem rozvoje, vědecké práce i financování archivnictví. Generální ředitelství je rozděleno do devíti výkonných úřadů – tří organizačních – 1. obecné záležitosti plánování, rozpočet a zaměstnanci, 2. ochrana a uchovávání dokumentů, 3. studium a výzkum. Další 4 oddělení vykonávají správní a organizační dohled v regionech 1. Archivní vrchní dohled na Sicílii se sídlem v Palermu (*Soprintendenza archivistica per la Sicilia*). Státní archiv Catánie (Archivio di Stato di Catania), Státní archiv Palermo (Archivio di Stato di Palermo), Archivní vrchní dozor Trento (*Soprintendenza archivistica di Trento*). 8. oddělením je **Ústřední ústav pro archivy (Istituto centrale per gli archivi – ICAR)**, který je jako jeden z ústředních orgánů ministerstva kultury (Ministero per i Beni e le Attività Culturali) nově zřízenou institucí zákonem č. 368 z 20. října 1998. Vyhláškou prezidenta republiky č. 173 z 10. 6. 2004 byl ICAR potvrzen a ministerská vyhláška ze 7. října 2008 schválila uspořádání archivu. Na specifikování úkoů ICARu se podíleli první ředitelka Dr. Diana Grana (1998–2008), následně Dr. Luigi Londei (2008–2012) a nově Dr. Mariana Gianneto (od května 2012).

Devátým oddělením je útvar Organizací se zvláštní samosprávou, tedy Státní ústřední archiv a další archivy.

Italská archivní síť je opřena o státní archivy – na vrcholu **Státní ústřední archiv (Archivio centrale dello Stato)**, dále **103 státní archivy** v hlavních městech provincií 34 sekcí Státního archivu sídlící mimo hlavní města provincií.

O komunální a privátní archivy se stará 19 **Vrchních archivních dozorů**. Pro každý region je ustanoven jeden a má za úkol podporovat aktivitu, dohlížet na řádné skartační řízení a péči o fondy. Jedná se o regiony 1. Abruzzo, 2. Basilicata, 3. Kalábrie, 4. Kampánie, 5. Emilia Romagna, 6. Furlansko-Julské Benátsko, 7. Lazio, 8. Ligurie, 9. Lombardie, 10. Marche, 11. Molise, 12. Piemont a Valle d’Aosta, 13. Apulie, 14. Sardinie, 15. Sicílie, 16. Toskánsko, 17. Tridentsko-Horní Adiže, 18. Umbrie, 19. Benátsko.

Italští archiváři mají své **Národní archivní sdružení (Associazione nazionale archivistica Italiana – ANAI)**, které tvoří sekci archivní rady při UNESCO. Sdružení vzniklo v roce 1949 v čele s Emiliem Rem. Od roku 2010 je předsedou Mark Carassi. Kromě něj existuje ještě **Národní sdružení přátel archivů (Unione nazionale Amici degli Archivi)**. K jejich poslání patří pořádání archivních sjezdů. Původní časopis sdružení *Archivi per la storia* vychází s obměněným názvem **Archivi** 2x ročně.

Ve spolupráci s Generálním ředitelstvím je vydáván čtvrtletník *Mondo degli Archivi*, v letech 1999–2005 v tištěné podobě, od ročníku 2006 v elektronické podobě.

První italský archivní časopis začal pod jménem *Gli archivi Italiani (Italské archivy)* vycházet v roce 1914. Po odmlčení v letech 1921–1933 vychází pod změněným názvem *Archivi d’Italia a Rossegna internazionale degli Archivi* dodnes. Od roku 1941 vychází

další časopis, který dnes nese název *Ressegna degli Archivi di Stato* a vydává jej Generální ředitelství.

Archivní školství má sice dlouhou tradici a váže se na historické územní celky. Archivní školy (Scuola di Archivistica, Paleografia e Diplomatika) existují při 17 státních archivech. Jejich vývoj ovlivnila královská vyhláška č. 1163 ze dne 2. října 1911 a dekret prezidenta republiky č. 1409 z 30. září 1963. Dvouleté studium je zaměřeno na paleografii, diplomatiku, archivnictví, pomocné vědy historické. Existují ve městech: Bari, Bologna, Bolzano, Cagliari, Florencie, Janov, Mantova, Milano, Modena, Neapol, Palermo, Parma, Perugia, Řím, Turín, Terst a Venezia.

Dále existují semináře Archivnictví na filosofických fakultách universit v Bologni, Miláně, Neapoli a Padově. Vedle uvedených existuje ještě zvláštní typ školy při univerzitě ve Florencii a speciální tříletá škola pro archiváře a knihovníky na univerzitě v Římě (*Scuola speciale per archivisti e bibliothecari dell' Università di Roma*). Několika kolejnost archivního školství vede k volání po větším sjednocení.

Zvláštní postavení mají církevní archivy především proto, že jsou řízeny Vatikánem. Církevní archivnictví bylo poměrně dlouho strnulé. Impulsem k oživení byl 3. národní kongres archivářů v Palermu 1951. Na vlastním prvním sjezdu se církevní archiváři sešli 5. – 8. listopadu 1957. Sjezd uspořádala *Církevní archivní asociace (Associazione Archivistica Ecclesiastica)*. Na sjezdu byla jednak zhodnocena dosavadní práce v oblasti církevního archivnictví a byly vytyčeny úkoly do budoucna – rozšíření činnosti Církevní archivní asociace na území celé Itálie, vydávání vlastního čtvrtletníku na vědecké úrovni (od roku 1958 vychází revue *Archiva Ecclesiae*) a spolupráce s ostatními archivními institucemi. Významným rokem pro církevní archivnictví byl také rok 1963, kdy se ve dnech 23. – 26. září v Orvietu konal 5. sjezd italských církevních archivářů s mezinárodní účastí. Na kongresu přednášeli profesor Gulio Batelli, archivář Vatikánského archivu a sekretář papežské komise pro církevní archivy, diecézní archivář v Saragozze Francesco Fernandez Serrano o archivní výuce na církevních institucích ve Španělsku, také Rakušan Franz Loidl, archivář arcibiskupského archivu ve Vídni. Sjezdu bylo určeno motu proprio Jana XXIII. Jímž vytyčil další cesty církevního archivnictví. Obsahuje soupis italských církevních archivů, ustanovuje papežskou komisi pro archivy, pozornost věnuje archivnímu vzdělání i teoretickým otázkám – definice archivu, jeho obsah, třídění dokumentů, inventáře, konzervace atd.

Speciální postavení v rámci církevních archivů má Vatikánský archiv, který je pokládán za největší archiv světa. Přestože je pokladnicí pro dějiny jednotlivých zemí byl do 20. let 19. století prakticky nepřístupný. Do té doby do něj mohl vstoupit jen papež, prefekt archivů a zcela mimořádně a se svolením papeže korunovaná hlava. Uvolnění na-

stalo právě ve 20. letech 19. století, kdy mohl do archivu vstoupit první historik – byl jím roku 1823 Georg Heinrich Pertz.¹¹⁶ Druhým badatelem byl František Palacký – v březnu roku 1837. Až roku 1881 byl Vatikánský archiv otevřen pro historické bádání. Velký hlad po studiu ve Vatikánském archivu vedl k budování historických ústavů jednotlivých zemí v Římě, mnohé z nich se měnily v akademie. Archiv má dobře školené pracovníky, vzdělává je ve vlastní škole *Scuola pontificia di paleografia e diplomatika*, která stejně jako řada dalších italských škol klade největší důraz na paleografii a diplomatiku, a je otevřena i cizincům. Studovali na ní i Češi, v letech 1925–1927 Dr. Zdeněk Kristen a v roce 1935 Dr. František Beneš. Kromě vlastního rozhlasu, denníku, tiskárny a nakladatelství má také publikační řadu **Studi e testi**, v níž vycházejí odborné práce archivářů a historiků.

5.4.12 Severské země

Dánsko

Dánské archivnictví se vyznačuje důslednou centralizací. Archiv dánských králů máme doložen ve 13. století. Ve 14. století se královské písemnosti ukládaly na dvou nejdůležitějších zámcích, nejdříve na Vordinborgu, později na Kalundborgu. V době, kdy se hlavním sídlem panovníka stala Kodaň, začal se centrální archiv vytvářet zde. Vordinborgské písemnosti byly přestěhovány do Kalundborgu. V roce 1582 byl pak do Kodaně přestěhován i Kalundborgský archiv, a tak došlo ke shromáždění starých právních písemností při fungující kanceláři. Centralizace pro 16. století vzácná.

V roce 1889 byly zákonem z 30. března sloučeny dánské archivy v jeden celek v *Říšský hlavní archiv (Rigsarkivet)*, v jeho čele stojí říšský archivář. *Říšský archiv* je organizací zastřešující jednak *Hlavní archiv (Hovedarkiv)* v Kodani, který obsahuje písemnosti centrálních úřadů, čtyři *zemské archivy (Landsarkiverne)* v Kodani, Odense, Viborgu a Aabenraa. Další součástí – i když s autonomnější správou je *Hospodářský archiv (Erhvervarkivet)* v Aarhusu, zřízený v roce 1942. V roce 1971 byl k *Říšskému archivu* přičleněn *Vojenský archiv*.

Archivnictví v Dánsku spadá do kompetence ministerstva kultury.

Dánsko nemá speciální archivní školství. Vyžaduje se absolutorium práv či historie a postupné zpracování.

Od roku 1956 vychází v Dánsku archivní časopis *Nordisk Arkivnyt*.

Finsko

Rozvoj finského archivnictví je poznamenán staletí trvajícím vládou Švédska a Ruska. Významnou roli při vzniku vlastních finských archivů a archivnictví sehráli finští

¹¹⁶ Německý historik, spoluautor a redaktor edice *Monumenta Germaniae*, 1795–1876).

historikové z university v Helsinkách, kteří volali po zpřístupnění historických písemností dokumentujících dějiny země. Pod jejich tlakem došlo v roce 1869 ke konstitování *Finského státního archivu* v Helsinkách, který spravuje písemnosti centrální správy jak z doby švédské nadvlády let 1540–1809, tak fondy týkající se ruské správy v letech 1809–1917 (Státní sekretariát pro Finsko 1826–1917 a Kancelář generálního gubernátora 1809–1917), nakonec i akta ústředních finských úřadů po roce 1917, kdy Finsko získalo nezávislost. Teprve v době samostatnosti Finska začaly postupně vznikat provinční archivy. Země byla rozdělena na 11 provincií, ale pouze na pět archivních distriktů. Pro každý z těchto distriktů vznikl provinciální archiv:

Hamelinna v Tavastehus – archiv byl ustaven v roce 1927 pro provincie Hame a Uusimaa,

Turku v Abo – archiv konstituován v roce 1932 pro provincie TurkuúPori a Aland,

Oulu v Uleaborg – archiv vznikl v roce 1932 pro provincie Oulu a Lappi,

Viipuri (Wiborg) – vznikl v roce 1934, dnes sídlí v Mikkeli (St. Michel) pro oblast Avolax-Karelien a čtyři provincie Mikkeli, Kymi, Kuopio a Pohjois-Karjala,

Vasa – archiv vznikl jako poslední v roce 1936 pro provincie Vasa a Keski-Suomi (střední Finsko).

Až v roce 1967 byl v Jyväskylä vytvořen šestý provinciální archiv pro novou v roce 1960 zřízenou provincii.

V provinciálních archivech se soustřeďují písemnosti oblastní správy, mnohde i písemnosti správy komunální. V řadě případů se do nich ukládají jako deposita písemnosti soukromých spolků, společností i jednotlivců.

Samostatné postavení zaujímá *Vojenský archiv*, který byl ještě v 60. letech (s 26 kilometry písemností) největším finským archivem. Po odborné stránce podléhá dohledu Státního archivu.

Církevní archivy pečují o písemnosti jak luterské evangelické církve, tak řecko-katolické církve i ostatních církevních společenství. Mnohé církevní archivy předaly své starší písemnosti buď archivům provincií nebo Státnímu archivu.

Finsko má i komunální archivy, z nichž největším je *Městský archiv v Helsinkách*.

Řadu písemností můžeme ve Finsku najít v rukopisných odděleních větších muzeí a knihoven, například Universitní knihovna v Helsinkách a Národní muzeum (od roku 1893) v Helsinkách. Archivní zákon z roku 1939 dal finskému archivnictví pevné kontury. O vydávání archivního časopisu *Historiallinen Arkisto* pečuje Finská historická společnost.

Norsko

Již za krále Hakona V. jsme v roce 1299 svědky existujícího archivu umístěného v Oslo při královské kanceláři, kde kancléřem byl probošt kapituly u kostela Panny Marie v Oslo. V letech 1380–1814 bylo Norsko unií spojeno s Dánskem, řada písemností byla tedy přenesena do Kodaně. Norští stavové ovšem proti tomuto stavu protestovali, a tak byly originály ponechávány v Norsku a do Kodaně se postupovaly opisy písemností. V roce 1814 se Norsko spojilo personální unií se Švédskem, která trvala do roku 1905. Státní správa byla plně v norských rukách, a tak se úspěšně rozvíjela. Za archiváře Michaela Birkelanda se největší norský archiv *Říšský archiv* v roce 1865 zcela osamostatnil. Jeho správa spadala do resortu ministerstva kultury. Ředitel *Říšského archivu* byl v roce 1904 pověřen péčí o archivnictví v zemi. *Říšský archiv* spravuje písemnosti centrálních úřadů.

Archivnictví je součástí široké kulturní oblasti Norska, kde spolupráci v rámci více kulturních oblastí garantuje *Norský úřad pro archivnictví, knihovnictví a muzea* (*Art Council Norway*), který vznikl v roce 1965, jehož garantem je Ministersvo kultury a církevních záležitostí. Speciální péči o archivnictví zabezpečují prostřednictvím *Národní archivní služby v Norsku* (*Arkivverket*) jednotlivé archivy. V čele NAS je Národní archiv (*Riksarkivet*) a podléhá mu 8 regionálních archivů.

Norsko jako první severská země konstituovala regionální archivy. Ty shromažďují písemnosti regionální správy, také písemnosti státní evangelické-luterské církve. Jako první vznikl v roce 1850 v Trondheimu pro severní Norsko. Dnes je v Norsku sedm regionálních archivů:

Národní archiv v Oslo

Státní archiv v Hamaru pro oblast Hedmark a Opland vznikl v roce 1917.

Státní archiv v Kristiansand pro východní a západní Agder vznikl v roce 1934.

Státní archiv v Bergen pro oblast Bergen, Sogn a Fjordane byl konstituován již v roce 1885 pro západní část Norska.

Státní archiv v Oslo s působností ve městě a regionu Oslo.

Státní archiv v Stavanger s působností pro oblast Rogaland, vznikl v roce 1949.

Státní archiv v Trondheimu pro oblast Møre, Romsdal, jižní a severní Trøndelagen Nordland. Je to nejstarší skandinávský a norský regionální archiv, vznikl v roce 1850.

Státní archiv v Tromso pro písemnosti nejsevernější části Norska – Troms, Finmark a Svalbard. Vznikl v roce 1952 jako oddělení Trondheimu a 1987 se osamostatnil.

Státní archiv v Konsbergu pro oblast Buskerud, Vestfold a Telemark je nejmladší, vznikl v roce 1994.

The Sami Archives v Kautokeino – (saami – laponský jazyk) shromažďuje písemnosti nejsevernější části Norska oblasti Finnmark, kde se mluví laponským jazykem. Zpřístupňuje materiál sámské komunity. Snaha dokumentova sámskou historii a přiblížit ji veřejnosti. Je důležitým základem pro studium sámského jazyka, historie a kultury.

Digitalizace archivních fondů a daigitální spisová služba se v Norsku úspěšně rozvíjí. Speciální péči o digitální archiválie začal rozvíjet archiv v Bergen, dnes garanci převzal Národní archiv v Oslu.

Norské archivnictví vydává tři periodika: *Arkivmagasinet*, *Nytt fra Statsarkivet i Oslo*, *Bergensposten*.

Švédsko

V roce 1523 založil král Gustav Vasa nový systém královské správy, s níž souvisí i nové uspořádání královského archivu. Novou tvář i jméno pak získává archiv v roce 1618, když kancléř Axel Oxenstierna uvádí v život archivní reformu. Kancléř ustanovil speciálního úředníka pro archiv, který měl písemnosti zaregistrovat a pečlivě uspořádat, měl také dohlížet na to, aby kancelář pravidelně každoročně předávala archivu již pro běžnou praxi nepotřebné spisy. Archiv dostal název *Říšský archiv*. V roce 1840 se vystěhoval ze Stockholmského zámku, bohužel do nevyhovujících prostor To vedlo k úsilí po novostavbě archivu. Ta byla dokončena v roce 1891 a *Říšský archiv* se opět stěhoval. Písemnosti ale narůstaly geometrickou řadou, na sklonku 50. let 20. století byly rozmístěny v osmnácti depozitářích po celém Stockholmu. Proto byla zahájena další novostavba archivu. Je pozoruhodná tím, že šest poschodí depozitářů je podzemních, na které navazuje ještě jedno technické patro spolu se zásobárnou nafty na 12 měsíců, s rezervoárem pitné vody a navazující na speciální podzemní chodbu. V jediném nadzemním poschodí je umístěna správa archivu, kanceláře, knihovna a badatelny. Archiv byl předán veřejnosti v roce 1968 u příležitosti 350. výročí zřízení říšského archivu.

Říšský archiv byl podřízen církevní správě, z níž se vymanil až v roce 1878, kdy přešel do resortu kultury a školství. Od roku 1965 je říšský archivář odpovědnou osobou za celé švédské veřejné archivnictví, jemu jsou podřízeny také zemské archivy i vědecká práce archivů a archivářů.

Na druhém stupni pečují o písemnosti regionální správy *archivy zemské*, z nichž první tři byly konstituovány v roce 1899.

Zemský archiv v Lundu pro oblast Blekinge, Halland, Kristianstad a Malmohus zahájil svoji činnost v roce 1903.

Zemský archiv Vadstena je příslušný pro oblast Ostergotland, Jonkoping, Kronoberg a Kalmar, je nejstarším zemským archivem, působí od roku 1899.

Zemský archiv Göteborg pro Göteborg, Bohus, Alvsborg, Skaraborg a Varmland zahájil svou činnost v roce 1911.

Zemský archiv Visby pro ostrov Gotland byl zřízen v roce 1958.

Zemský archiv Uppsala pro oblast Stockholm, Uppsala, Sodermanland, Orebro, Vastmanland a Kopparberg existuje od roku 1903 na zámku v Uppsale.

Zemský archiv Östersund pro Jämtland zahájil svoji činnost v roce 1928, ale teprve 1958 získal statut zemského archivu.

Zemský archiv Harnösand pro nejsevernější provincie Gavleborg, Västernorrland, Vastebotten a Norrboten existuje od roku 1935.

Další úroveň tvoří archivy krajské a následně okresní.

Vzhledem k protestantské tradici Švédska byla nejnižší správní jednotkou farní obec. Obecní archivy byly do roku 1862 ve správě církve, následně dochází k odluce a Švédsko přebírá v roce 1863 obce do své péče a novou podobu komunální správy hledá. Nástupci farních obcí – obce komunálního charakteru se jevily příliš malé a v roce 1951 byly novou reformou sloučeny do větších celků a následně v roce 1971 již obce namají žádnou samosprávu, jejich právní svébytnost zcela zaniká a jsou řízeny okresní správou.

Mimořádné postavení mají historické komunální archivy. Z nich zvláště vynikají dva:

Městský archiv Stockholm s dlouhou tradicí nabyl svého mimořádného postavení po sloučení jednotlivých částí města v roce 1930;

a *Městský archiv Malmö* působící od roku 1903.

Za zmínku stojí také *válečný archiv* (1805) jehož fondy z velké části tvoří mapy. Od svého vzniku existoval samostatně do roku 1995, kdy byl sloučen s *Říšským archivem*.

Švédské archivnictví zná i archivy spolkové a podnikové, které jsou majetkem jejich původců. Speciální komise archivářů zemských a komunálních byla pověřena systematickým shromažďováním informací o soukromých archivech všeho druhu za účelem podchycení švédského archivního bohatství.

Nový archivní zákon z roku 1992 ukládá všem právním subjektům vytvářet a spravovat svůj archiv. Předání písemností z těchto institucí do archivů ve státní správní linii nastává až po zániku povinné organizace.

Zvláštěností archivní sítě ve Švédsku je celá soustava archivů u krajských muzeí. Tyto archivy konají v podstatě sbírkovou činnost a shromažďují písemnosti, které nejsou podchyceny státní sítí archivů.

Švédští archiváři mají své profesní sdružení archivářů, které se stará především o publikační činnost svých členů.

Již od roku 1875 mají švédští archiváři i jejich zahraniční kolegové k dispozici časopis vydávaný říšským archivem pod názvem *Zprávy švédského Říšského archivu (Meddelanden fran Svenska Riks-Arkivet)*.

5.4.13 Rusko

Dějiny archivnictví Ruska a posléze Sovětského svazu jsou velmi pestré. Podrobně je popisuje Majakovskij ve své monografii.¹¹⁷ Nejdůležitější knihou o archivnictví carského Ruska bylo dvousvazkové dílo D. J. Samokvasova, *Archivnictví v Rusku*, které vyšlo v roce 1902. Velmi staré písemnictví je doloženo v Arménii a Gruzii a jeho doklady jsou soustředěny ve speciálním archivu Metenadaran v Jerevanu. S přijetím křesťanství v centrálním Rusku souvisí vznik chrámových a klášterních archivů. Své archivy měly také bojarské republiky Novgorod a Pskov. Nově vytvořené Moskevské velkoknížectví budovalo *Moskevský státní archiv*. Do něj kníže soustřeďoval písemnosti podmaněných zemí, včetně archivu Novgorodu a Pskova. Uchovávan byl v Kremle v „kazni“ – v pokladně mezi chrámem Archandělským a Blagoveščenským. Dochoval se jeho popis z roku 1570. Postupně se utvářely archivy orgánů ústřední vlády – příkazů politických, soudních i církevních.

Petr I. reformoval spolu se státní správou i archivnictví. Když zrušil v roce 1711 bojarskou dumu a jako nejvyšší státní úřad ustavil Senát, zřídil také dva senátní archivy – jeden v Moskvě a druhý v Petrohradě. Do nich byly začleněny i písemnosti jednotlivých příkazů, Petrem I. také zrušených. Na reformy archivnictví navázala později carevna Kateřina II. V roce 1780 vznikl *Státní petrohradský archiv starých aktů*, který byl pod dohledem Senátu a *Moskevský státní archiv starých aktů* byl zřízen v roce 1782. Do obou archivů byly začleněny fondy řady institucí zrušených v rámci správních reforem. V souvislosti s generálním měřením země byl při Moskevské měřičské kanceláři zřízen měřičský archiv. Se zrušením Senátu a zřízením jednotlivých ministerstev vznikaly závazně resortní ministerské archivy. V roce 1834 byl zřízen *Petrohradský státní archiv ministerstva zahraničních věcí*. V něm byly uloženy písemnosti o povstání děkabristů, lidovém hnutí, Pugačevově povstání. Tento byl později (1864) sloučen se Státním archivem vytvořeným v roce 1834. V roce 1852 vznikl sloučením tří archivů (Razrjadného, Votčinného a Mos-

¹¹⁷ I. L. Majakovskij: *Nástin dějin archivnictví v SSSR*. Moskva ¹1941, ²1960.

kevského státního archivu starých akt) *Moskevský archiv ministerstva spravedlnosti*, který byl velmi rozsáhlý, obsahoval písemnosti 16.–19. století a patřil k nejdůležitějším archivům země.

19. století se v ruském archivnictví vyznačovalo dvěma tendencemi. Jednak samoděržaví mělo zájem soustředit co nejvíce archiválií pro posílení práce centralizovaného státu a druhou tendencí byl růst vědeckého zájmu o písemnosti uložené v archivech. Významnou postavou byl P. M. Strojev, který vytvořil plán shromažďování písemných památek v celém Rusku a v roce 1823 jej přednesl v Moskevské společnosti ruských dějin a starožitností. Nejdříve se měl vypracovat soupis všech památek novgorodské knihovny, dále pak památky jednotlivých gubernií od historických počátků do 18. století. Poté se mělo přistoupit ke kritickému vydávání jednotlivých děl. Sám Strojev prozkoumal během šesti let 13 gubernií a shromáždil více než tři tisíce starých aktů a rukopisů.

V roce 1869 vystoupil na I. archeologickém sjezdu s návrhem reformy archivnictví v zemi vedoucí Moskevského archivu ministerstva spravedlnosti N. V. Kačalov. Chtěl archivy rozdělit na živé – vlastně spisovny existující při jednotlivých institucích a na archivy ústřední historické v každé gubernii a při centrálních úřadech. Spisovny by plynule předávaly spisy do historických archivů. Rozhodování o archivaci a skartaci spisů by příslušelo speciálním guberniálním komisím, které měly podléhat hlavní archivní komisi v Petrohradě. V roce 1917 pracovaly komise již ve 40 guberniích. K důslednému uskutečnění v 19. století nedošlo a další vývoj přerušila světová válka a revoluce 1917. Přes všechno úsilí o pečlivou archivaci spisů bylo v 19. století zničeno velké množství archiválií a ničení pokračovalo i ve 20. století.

O vzdělání archivářů se staraly v roce 1877 založený Petrohradský institut a od roku 1907 působící Moskevský institut.

Sovětské archivnictví se opíralo o leninský dekret o archivnictví z roku 1918. Dekretem rady ministrů byl v roce 1958 vytvořen státní archivní fond. Hlavní archivní správa podléhala radě ministrů a v čele archivní správy stál generální ředitel sovětských archivů. Devět státních a ústředních archivů bylo podřízeno přímo Hlavní archivní správě. Sovětský svaz vzdělával své archiváře na Historicko-archivním institutu v Moskvě a na univerzitách v Kyjevě, Sverdlovsku a Leningradě.

5.4.14 Velká Británie

Britské archivnictví se vyvíjelo odlišně než archivnictví kontinentální a má také mnohem kratší tradici. Praktický správní pohled na archiválie přetrvával v Británii velmi dlouho, teprve ve 20. století nabýval na významu historický pohled na psané dokumenty.

V roce 1838 byl zřízen první archiv *Public Record Office* v Londýně, jehož úkolem bylo pouze shromáždit písemnosti ústředních úřadů království, především královské justice. Místní historické spolky si jako první uvědomovaly význam starých dokumentů z historického hlediska a začaly iniciovat zakládání umělých archivních sbírek, které byly umísťovány do knihoven a muzeí. Tuto tendenci ještě podpořil r. 1850 vydaný knihovnický zákon, který ke sběratelské činnosti vyzýval.

Funkci oblastních archivů plní archivy jednotlivých hrabství – *Coutry Record Office*. Nejedná se o archivy státní, ale instituce autonomních úřadů v jednotlivých hrabstvích. Soustřeďují písemnosti hrabských úřadů, písemnosti nejvyšších hrabských úředníků, městské a obecní registry, zámecké archivy i písemnosti církevních institucí. Průkopníkem při vytváření oblastních – hrabských archivů bylo hrabství Middlesex, které jako první zřídilo roku 1882 hrabský archiv, dále třeba hrabství Bedfordshire 1912. Před 2. světovou válkou bylo jen 10 hrabských archivů, hlavní rozvoj nastává až v letech 1945–1950. V čele stojí hrabský úředník, podřízen pouze hrabskému úřadu. Není zde sjednocující archivní linie pro jednotlivé archivy, proto jsme svědky velké pestrosti a nejednotnosti. Archivy shromažďují velmi pestrý materiál – hospodářské a správní písemnosti hrabských úřadů, městské registry, zámecké archivy, protokoly soudů, písemnosti poloveřejných a veřejných institucí regionu.

Jako první z městských archivů vzniká archiv města Londýna po roce 1882. Postupně jej pak následují města do 75 000 obyvatel. Až po 2. světové válce se připojují i menší města.

Do první světové války existovaly v zemi pouze zmíněné tři archivy *Public Record Office*, Hrabský archiv v Middlesex a Londýnský archiv. Velký rozvoj britského archivnictví nastává až po druhé světové válce. Byly formulovány tři nejzásadnější požadavky: sestavit seznam archivních fondů na území Velké Británie (dosud žádná evidence neexistovala), vytvořit ústřední úřad, do jehož kompetence by spadaly všechny kategorie archivů mimo podřízených *Public Record Office*, rozšíření práv a povinnosti ústředního archivu v Londýně.

Specifickými fondy jsou tzv. *parish records* – písemnosti farních úřadů. Nejde ovšem o farní úřady v našem slova smyslu, ale o komunální správu. V 70. letech 19. století totiž došlo ve Velké Británii ke sjednocení církevní a státní správy na nejnižším stupni.

Usnesení anglikánské církve z roku 1929 dalo základ vytváření archivů jednotlivých diecézí, do nichž jsou ukládány písemnosti biskupského úřadu ale i jednotlivých farností. Britské archivnictví zná také městské a podnikové archivy.

V čele *Public Record Office* stojí od roku 1959 podle nového archivního zákona *Keeper of the Public Records*, který je navíc vicepresidentem Královské historické společnosti a člen Ústavu pro historické bádání.

Archivnictví upravuje zákon z roku 1958, který stanovil pravidla nakládání s veřejnými písemnostmi. Od roku 1959 podléhá archiv lordu-kancléři, do té doby měl vrchní dohled *Master of the Rolls*. Při ústředních úřadech a na jednotlivých ministerstvech o písemnosti pečují pověřeni pracovníci, kteří je po třiceti letech předávají do *Public Record Office*, veřejnosti jsou přístupné po uplynutí 30 leté lhůty, jak stanoví novější zákon z roku 1967.

Skotsko a Severní Irsko mají také své ústřední archivy:

Scottish Record Office v Edinburku a *Ireland Public Record Office* v Belfastu. Ředitele archivu v Edinburku jmenuje státní sekretář pro Skotsko na návrh presidenta skotského nejvyššího soudního dvora. V Irsku přísluší *Public Record Office* od roku 1922 do resortu ministerstva spravedlnosti, ředitele jmenuje ministr spravedlnosti.

Zájem o soukromé archivy a o jejich péči projevovaly zpočátku pouze dobrovolné společnosti a komise – především *Royal Commission on Historical Manuscripts*, ustanovená v roce 1869, která si vytkla za cíl evidovat všechny cenné rukopisy, a řada dalších. Od roku 1959 o ně pečují nadále *Royal Commission on Historical Manuscripts*, ale nikoliv již jako dobrovolná organizace, ale organizace postavena na zákonném základě.

Archivy hrabské, městské, církevní a soukromé jsou společně označovány jako *Local Records* a jejich archiváři si vytvořili vlastní společnost *Society of Local Archivists*. Roli neexistujícího ústředního archivního úřadu naplňují britské archivní společnosti – od roku 1932 působící *British Record Association*, která každoročně svolává konference na nichž se diskutuje vykonaná práce a vytyčují se úkoly na další období. Společnost vydává od roku 1949 dvakrát ročně svůj časopis *Archives*. Společnost je otevřená i zájemcům o archivnictví. Druhou společností je *Society of Archivists*, která vznikla v roce 1953 z původní *Society of Local Archivists*. Vydává měsíčník *Newsletter* a čtvrtletně vychází pod jeho patronací *Journal of the Society of Archivists*.

V roce 1943 byla vytvořena komise *National Registr of Archives*, která shromažďuje zprávy o jednotlivých archivech. Dnes jako trvalé archivní zařízení pro Anglii a Wales (Skotsko má vlastní Registr) zprostředkovává spojení mezi badateli a vlastníky soukromých archivů.

Velká Británie nemá speciální archivní školy. Archivářem se stávají absolventi vysokých škol, kteří navštěvovali jednoroční archivní kurzy při universitách – např. v Londýně a v Liverpoolu.

5.4.15 Spojené státy americké

Tradice amerického archivnictví sahá do 19. století. V roce 1884 byla založena *Americká historická společnost* (*American Historical Association*), která se podílela na rozvoji archivnictví. V roce 1899 došlo k založení komise pro veřejné archivy. Hlavním archivem Spojených států je *Národní archiv* (*The National Archives and Records Service of the United States*) sídlící ve Washingtonu, pro nějž byla v letech 1926–1933 postavena moderní účelová budova. V čele archivu stojí archivář Spojených států amerických, který je současně předsedou Národní historické publikační komise. Do archivu se ukládají všechny písemnosti federálních úřadů starších padesáti let, které mají trvalou hodnotu. *Národní archiv* vydává průvodce (v naší terminologii spíše inventáře) po svých fondech – např. průvodce po materiálu k dějinám Latinské Ameriky, po dokumentech z období občanské války. Dnes vypracovávané pomůcky jsou mnohem podrobnější, než byla řada průvodců vydávaná v letech 1942–1956 pod názvem *Reference Information Papers*. Národní archiv převádí své fondy na mikrofilmy. Za zmínku v této souvislosti stojí řada písemností nacistického Německa (dokumenty zahraničního úřadu, NSDAP, SS a další) získaných během druhé světové války jako válečná kořist, která američtí archiváři před vrácením do Německé spolkové republiky namikrofilmovali a pořídili k nim inventáře. Průvodce po fondech Národního archivu byl vydán v roce 1948 a dnes vycházejí informace o nových přírůstcích (*National Archives Accessions*).

V jednotlivých státech USA existují státní a městské archivy, které jsou na Národním archivu nezávislé a řídí se legislativou vlastní země. Praxe v jednotlivých zemích je značně rozdílná. V některých státech existují státní archivy, jinde jsou archiválie ukládány do státních knihoven, některé jsou spravovány státními historickými společnostmi a v některých státech (šest) archivy neexistují vůbec.

Velký význam v rámci celých Spojených států má právě existence Národního archivu, který poskytuje odborné rady jednotlivým archivářům i státním archivům. Druhou sjednocující institucí je *Společnost amerických archivářů* (1936), která vydává časopis *The American Archivist* a každoročně pořádá pracovní výroční schůze.

O školení archivářů pečuje Národní archiv, který od roku 1949 pořádá jednorocní archivní kurzy. Kromě nich inicioval Národní archiv spolu s Americkou univerzitou, Knihovnou Kongresu a Marylandským státním archivem pořádání letních přednáškových cyklů. Ty věnují pozornost vedení archivů, vedení spisové služby a genealogickému studiu. Americký archivní zákon pochází z roku 1950.

5.5 Mezinárodní instituce

5.5.1 Mezinárodní archivní instituce

Mezinárodní archivní rada

Mezinárodní archivní rada (ICA) byla ustavena v roce 1948 na zahajovacím zasedání prozatímního výboru, které svolala UNESCO do Paříže. Přípravy k usnesení rady probíhaly již od roku 1946 a první velkou akcí bylo konání I. mezinárodního kongresu také v Paříži. Mezinárodní archivní rada je mezinárodní nevládní organizace sdružující archiváře celého světa a úzce spolupracuje s oddělením pro dokumentaci, knihovny a archivy sekretariátu UNESCO. K úkolům mezinárodní archivní rady patří navazování a upevňování styků mezi archiváři všech zemí, podpora rozvoje archivů ve všech zemích a podpora odborného vzdělávání archivářů, usnadňování co nejčastějšího využívání archivů, podpora a koordinace v mezinárodním měřítku veškeré činnosti týkající se správy archivů. K naplňování všech těchto cílů slouží kromě jiného pravidelné pořádání mezinárodních archivních kongresů, které probíhají pravidelně po čtyřech letech.¹¹⁸

Členství v MAR se váže na členství v OSN. Mezinárodní archivní rada dělí své členy na pět kategorií, jsou to: A. ústřední archivní ředitelství, B. národní nebo mezinárodní oblastní svazy archivářů, C. archivní instituce, D. individuální členové a E. čestní členové. V roce 1950 se na členství v MAR podílelo 14 členských převážně evropských států, v roce 1978 110, v roce 1984 již 116 států všech kontinentů. Součástí organizační struktury jsou oblastní odbočky soustřeďující země určité kulturní oblasti – je jich sedm: odbočka pro jihovýchodní Asii, jihozápadní Asii, východní a střední Afriku, západní Afriku, arabské země, Karibskou oblast a Latinskou Ameriku.

Vrcholnými akcemi MAR jsou mezinárodní archivní kongresy, které umožňují setkání archivářů z celého světa a jsou fórem pro rozsáhlou výměnu archivních zkušeností a odborných informací. Jednací řečí kongresů jsou základní světové jazyky a úřední jazyk státu, v němž se kongres právě koná. Materiály z mezinárodních archivních kongresů jsou zveřejňovány v mezinárodním archivním časopise *Archivum*, který MAR vydává od roku 1951 a který nyní vychází každoročně v angličtině, francouzštině, němčině, italštině a španělštině. Na jednání MAR 2001 v Rejkjavíku byl představen nový časopis *Comma*, který nahrazuje dosavadní *Janus* i *Archivum*.

118 1950-Paříž, 1953-Haag, 1956-Florencie, 1960-Brusel, 1968-Madrid, 1972-Moskva, 1976-Washington, 1980-Londýn, 1984-Bonn, 1988-Paříž, 1992-Montreal, 1996-Peking, 2000-Sevilla, 2004-Wien, 2008- 2012-

Vrcholným orgánem MAR je valné shromáždění, které je začleněno do zasedání mezinárodního kongresu a mezi dvěma valnými shromážděními vyřizuje záležitosti MAR výkonný výbor, který je tvořen předsedou, dvěma místopředsedy a 14 členy, které valné shromáždění volí na dobu čtyř let. Podklady pro práci výkonného výboru připravuje kancelář MAR, která rovněž řídí běžné záležitosti. Kancelář tvoří předseda, oba místopředsedové, generální tajemník, zástupce generálního tajemníka, pokladník a výkonný tajemník.

Mezinárodní archivní kongresy od roku 1953 doplnily mezinárodní archivní konference u okrouhlého stolu (Table ronde des Archives), které se konají každoročně mezi jednotlivými kongresy. Table ronde des Archives má svá interní pravidla, rozhoduje o svém pracovním programu, nese odpovědnost za správní i finanční řízení svých záležitostí a zabezpečuje pravidelné vydávání materiálů ze svých konferencí. Ty od roku 1971 pravidelně vydává ve francouzštině a angličtině. Jednací řečí Table de ronde des Archives je francouzština a angličtina a jazyk státu, v němž se konference koná.

Výkonný výbor MAR ustavuje trvalé pracovní skupiny, kterých pracuje v současné době jedenáct. Jsou to např. publikační výbor, výbor pro rozvoj archivů, výbor pro odborný výcvik a vzdělávání, výbor pro automatizaci, výbor pro konzervaci a restauraci, výbor pro mikrofilmování, výbor pro sfragistiku, výbor pro podnikové archivy, výbor pro archivy literatury a umění, výbor pro spisovou službu, koordinační výbor pro průvodce po pramenech k dějinám národů. Většina uvedených výborů se skládá přibližně z deseti archivářů z různých zemí a má vybudovanou rozsáhlou síť dopisovatelů. Kromě trvalých výborů jsou zřizovány výbory ad hoc ke zpracování konkrétních aktuálních úkolů, členové i předseda jsou jmenováni předsedou MAR a s jeho funkčním obdobím také zanikají. Těchto výborů nebylo mnoho, jedním z nejvýznamnějších byl výbor pro archivní terminologii, který připravil vícejazyčný slovník archivních termínů. Velkou část své práce věnuje MAR rozvoji archivnictví, archivního vzdělání apod. v rozvojových zemích. Za finanční podpory OSN se v roce 1971 podařilo zřídit archivní vzdělávací středisko v Dakaru pro frankofonní oblast v Africe, a v roce 1975 obdobné středisko v hlavním městě Ghany Akře (Accra) pro anglofonní africké státy. Velkým počinem MAR jsou práce na Průvodci po pramenech k dějinám národů, který má obsáhnout prameny k dějinám Latinské Ameriky, Afriky, Asie a Oceánie. Dlouholetým výkonným tajemníkem MAR byl Charles Kecskemeti. Od roku 2005 funkci zastává Joan van Albada.

Rozdělení světa na dva nepřátelské tábory mělo za následek vytvoření paralelní „mezinárodní“ archivní organizace pro socialistické země. Socialistický tábor pořádal od roku 1968 pravidelná setkání vedoucích pracovníků archivních správ socialistických zemí. První se uskutečnilo v Moskvě v roce 1968, zřejmě poslední v roce 1988 v Havaně. Kromě těchto setkání se od roku 1973 konaly pravidelně každé dva roky také porady

archivářů komunistických a dělnických stran socialistických zemí. V květnu 1983 byla hostitelem porady Praha.

V roce 1986 vzniklo při *Podkrajinském archivu* ve slovinském Mariboru Archivní centrum pro odborné a technické otázky. Vznik centra inicioval ředitel archivu Dr. Petr Pavel Klasnic, který zamýšlel vytvořit ústav na mezinárodní úrovni. Za několik let své činnosti shromáždilo centrum úctyhodné množství dokumentace, literatury a rozmanitých odborných informací. V roce 1992 bylo přejmenováno na Mezinárodní institut pro archivní vědu. Jeho členskou základnu tvoří archiváři a archivní technici tří kontinentů. Od roku 1990 institut působí pod patronací Mezinárodní archivní rady a podílí se na práci výborů a podvýborů MAR. Institut vydává od roku 1992 ročně sborník *Atlanti* a plánuje založení archivní školy v Mariboru.

5.5.2 Archivy mezinárodních institucí.

Se vznikem a stále rostoucím významem mezinárodních organizací roste i potřeba dokumentovat písemnosti těchto mezinárodních institucí a vytvářet u nich archivy, které budou dohlížet na třídění, skartace, ukládání i využívání písemností dokumentujících činnost mezinárodních orgánů. V zásadě je možné říci, že v počátečním stádiu vývoje neprojevovaly mezinárodní organizace velký zájem o dokumentaci i písemnosti, řada archiválií, pokud nebyly vůbec zničeny v době, kdy je již organizace nepotřebovala k běžné úřední činnosti, byly ukládány do archivů země, v které daná mezinárodní instituce sídlila. Dlouhodobější úsilí vedlo posléze ke konstituování jednotlivých mezinárodních organizací.

Archiv Spojených národů

V říjnu 1945 vypracoval *Národní archiv* ve Washingtonu návrh na zřízení *Archivu Spojených národů*. Autory návrhu byli archiváři Dr. Solon J. Buck a Olivier V. Holmes. Návrh požadoval zřízení archivu – nejlépe u organizace Spojených národů – kde by se shromažďovaly a ukládaly dokumenty různých mezinárodních organizací. Předpokládal dělení písemností na čtyři základní skupiny a závěrem se doporučovalo, aby *Archiv Spojených národů* byl zřízen při sekretariátu Spojených národů, od něhož může očekávat finanční i morální pomoc. Generální tajemník OSN v roce 1947 vydal směrnice o ukládání spisů Spojených národů a o povinnostech archivní sekce. V roce 1950 se sekretariát Spojených národů a spolu s ním i archiv přestěhoval do New Yorku. Archiválie se člení do tří kategorií:

- A. Písemnosti Sekretariátu Spojených národů,
- B. Písemnosti ostatních orgánů Spojených národů,
- C. Písemnosti mezinárodních organizací.

Základním systémem pro pořádání spisů je jejich dělení na skupiny, podskupiny, série a podsérie. Základními vyhledávacími pomůckami jsou evidenční archy, tématické průvodce a popisy spisových skupin a podskupin.

Archiv Unesca

Byl založen současně se vznikem Mezinárodní organizace národů pro vzdělávání, vědu a kulturu v listopadu roku 1945. Spisy v něm jsou pořádány jednak chronologicky a jednak analyticky. Skartace probíhají každý rok. Seznamy spisů určených ke zničení vyhotovují jednotlivé odbory podle směrnic uveřejněných ve speciální příručce, odsouhlasují je archiváři. V roce 1961 pracovali v archivu čtyři archiváři, vedoucí byl Švýcar, tři ostatní byli Francouzi. Pod patronací Unesca se uskutečňuje v mezinárodním měřítku výměna publikací a mikrofilmů a výměna odlitků pečetí.

Archiv Mezinárodní banky pro rekonstrukci a vývoj

Sídlí ve Washingtonu, je součástí archivního oddělení banky, které zodpovídá za spisovou službu v bance, v Mezinárodní finanční společnosti a Mezinárodním sdružení pro vývoj.

Archiv Mezinárodní kanceláře práce

Je součástí oddělení, které má na starosti příjem, expedici a pořádání korespondence, vnitřních nót a ostatních důležitých dokumentů vzešlých z činnosti organizace. Vedoucím sekce je archivář. Ve Švýcarsku sídlí další archivy mezinárodních institucí. Náleží k nim **Archiv mezinárodního červeného kříže** – Ženeva. V paláci OSN v Ženevě najdeme také **Archiv mezinárodní archivní rady a mezinárodního komitétu historiků**.

Literatura:

Starověké archivnictví

Groh, Vladimír: *Archivy Řeků a Římanů*. ČAŠ 2, 1924, 10–27.

Hall, Hubert: *Studies in English Official Historical Documents*. Cambridge 1908.

Papritz, Johannes: *Archive in Altmезopotamien.*

Poster, Ernst: *Archive in the /Ament/ World.* 1972.

Středověké a novověké archivnictví

Papežské archivnictví

Fink, Karl August: *Das Vatikanische Archiv.* Einführung in die Bestände und ihre Erforschungen unter Berücksichtigung der deutschen Geschichte. Rom 1943, ²1951.

Katterbach, Bruno: *Archivi Ecclesiastici.* In Encyklopedia Italiana. Sv 4, 1929, s. 88n.

Sickel, Th. v.: *Römische Erinnerungen.* Hrsg v. Leo Santifaller. Wien 1947.

Archivnictví římských králů a císařů

Kaiser, Hans: *Die Archive des alten Reiches bis 1806.* Archivalische Zeitschrift 35, 1925, s. 204n.

Müller, Ernst: *Die Auflösung des preussischen Staatsarchivs zu Wetzlar.* A. Z. 37, 1928, s 132n.

Církevní archivnictví

Das neue Landeskirchenarchiv in Speyer. In: A. Z. 40, 1931, s.272n.

Germania Sacra: Abschnitte über Archive der einzelnen kirchlichen Institutionen.

1. Abt. Bistümer der Kirchenprovinz Brandenburg:

1. Bd. *Das Bistum Brandenburg,* bearb. von Gustav Abb u. Gottfr. Wentz, 1929.

2. Bd. *Das Bistum Havelberg,* bearb. von Gottfr. Wentz, 1941.

3. Bd. *Das Bistum Brandenburg,* bearb. von Fritz Bünger und G. Wentz, 2. Teil, 1941

2. Abt. Bistümer der Kirchenprovinz Mainz:

1. Bd. *Das Bistum Bamberg,* bearb. v. Erich Frhn. V. Guttenberg, 1937.

3. Abt. Bistümer der Kirchenprovinz Köln:

1. Bd. *Das Erzbistum Köln*. Archidiakonat Xanten 1. Teil, bearb. v. Wilhelm Classen 1938.

Latzke, Walter: *Die Klosterarchive* (in Österreich) in: Gesamtinv. des Wien Haus-, Hof- und Staatsarchivs, Bd. 3, 1938 s. 295n.

Městské archivnictví

Volf, Miloslav: *Popis městských archivů v Čechách*. Praha 1947, 333s.

Současné archivnictví

Internationaler Archivführer. Hrsg. Von **Hans Nabholz** und Paul Klaui, Zurich – Leipzig 1936.

Kulířová, Květa – Kollmann, Josef: *Archivum X–XI*. (Přehled vývoje zahraničních archivů v letech 1953–1961). SAP 14, 1964, 271–304.

SLOVENSKO

Archívy v Slovenskej socialistickej republike. Archivna správa MV SSR, Bratislava 1976.

Pivoluska, Ján: *Začiatky budovania jednotnej organizácie archivnictví na Slovensku a vznik slovenskej archívnej správy*. Slovenská archivistika 23, 1988, 23–41.

Pivoluska, Ján: *Slovenská archívna správa a prvé roky činnosti štátných archívov na Slovensku*. Slovenská archivistika 24/1, 40–62, 24/2, 5–26, 1989.

RAKOUSKO

Auer, Leopold – Wehdorn, Alfred (Hsgb.): *Das Haus- Hof- und Staatsarchiv*. Geschichte – Gebäude – Bestände. Wien 2003, 208 s.

Goldinger, Walter: *Geschichte des österreichischen Archivwesens*. MOStA, Ergänzungs-Bd. 5, Wien 1957.

Hradecká, Vladimíra: *23. archivní a 19. historický sněm*. AČ 42, 1992, 161–162.

Mikoletzky, Lorenz: *Rakouské archivnictví – včera, dnes a zítra*. AČ 44, 1994, 65–77.

Petrin, S.: *Archivnictví a archivy Vídně a Dolního Rakouska*. Jižní Morava 5, 1969, 111–116, 6 1970, 123–137. (Rec. VVM 23, 1971, 266–267, P. Zaoral).

Tschulk, Herbert: *Vom Archivregistrator zum Archivorganisator. Zur Geschichte der Wiener Stadt – und Landesarchivs.* Wien, Verein für Geschichte der Stadt Wien 1989, 14 s.

Urbánková, Libuše – Wurmová, Milada: *Rakouské archivnictví a jeho vývoj v letech 1945–1955.* SAP 8–1, 1958, 154–168.

NĚMECKO

Archive im Deutschsprachigen Raum. A–N, O–Z. Walter Gruyter, Berlin – New York
²1974, Minerva Handbucher, ¹1932.

Archive und Archivare in der Bundesrepublik Deutschland, Österreich und der Schweiz.
 Herausgegeben vom Verein deutscher Archivare, 13. Ausgabe. Darmstadt – München 1982, 412s.

Bayerisches Hauptstaatsarchiv. Reichskammergericht. Band 1. Nr. 1–428. Bearbeitet von Barbara Gebhardt und Manfred Horner. München, Generaldirektion der Staatlichen Archive Bayerns 1994, 554 s. Bayerische Archivinventare 50/1.

Das Bayerische Hauptstaatsarchiv zeigt seine Schätze. Ausstellung des bayerischen Hauptstaatsarchiv zur Eröffnung seines Neubaus im Jahre 1979. München 1986.

Das staatliche Archivwesen in Baden-Württemberg. Aufgaben, Organisation, Archive. Stuttgart 1981, 68s.

Die Bestände des Sächsischen Hauptstaatsarchiv und seine Aussenstellen Bautzen, Chemnitz und Freiburg. Leipzig 1994, 814 s.

Ebelová, Ivana: *Vzdělávání archivářů ve Spolkové republice Německo. 50. výročí založení Archivní školy a 70. let Ústavu pomocných věd historických v Marburgu.* AČ 49, 1999, 191–198.

Hillebrand, Werner: *Handbuch der niedersächsischen Stadtarchive.* Göttingen 1981, 207 s.

Hradecká, V. – Schwippel, J.: *61. sjezd německých archivářů 1.– 4. října 1990 v Karlsruhe.* AČ 41, 1991, 52–55.

Kommunale Archive in Bayern. Hggb. Von U. Wagner, W. Baer u. H.-J. Hecker. Würzburg 1993, 230 s.

Kunt, Miroslav: *Německé hospodářské archivy.* AČ 50, 2000, 18–21.

- Lötzke, Helmut:** *Archivnictví v Německé demokratické republice*. AČ 6, 1956, 85–92.
- Pazderová, Alena:** *Archivy a archivnictví ve Spolkové republice Německo*. AČ 40, 1990, 222–224.
- Schwippel, Jindřich – Bystrický, Vladimír:** *68. kongres německých archivářů v Ulmu*. AČ 48, 1998, 109–111.
- Schwippel, Jindřich:** *10. saská archivní konference (1. česko-saské setkání archivářů 19. –21. října 2001)*. AČ 52, 2002, 44–45.
- Šamberger, Zdeněk:** *10 let archivnictví v NDR*. SAP 10, 1960.
- Waska, Karel:** *Státní archivy v Bavorsku a jejich fondy*. AČ 42, 1992, 1–28.

POLSKO

- Kalenda, Jan – Mádlová, Vlasta – Pažout, Jaroslav:** *5. celopolský sjezd studentů Archivnictví v Toruni*. AČ 51, 2001, s. 208–209.
- Müller, Karel:** *Archiwa polskie*. AČ 50, 2000, s. 122–123.
- Przybylová, Blažena:** *Archiv úřadu hlavního města Varšavy*. In: ČAS v roce 2006. Ročenka České archivní společnosti. Praha 2007, 26–37.
- Stanislawska, Stanisława:** *Organizace a síť státních archivů v Polsku (stav k 30. 3. 1978)*. AČ 28, 1978, 96–111.
- Tomczak, Andrej:** *Rozvoj polského archivnictví v posledních 50 letech a jeho současný stav*. AČ 20, 1970, 214–230.
- Volf, Miloslav:** *Polské archivy v letech 1945–1951*. AČ 4, 1954, 18–27.
- Žáček, Václav:** *Deset let archivnictví lidově demokratického Polska*. SAP 7/2, 1957, 273–296.

MAĎARSKO

- Kočiš, Jozef:** *Archívnictvo v Maďarsku*. AČ 5, 1955, 211–217.
- Maďarské archívnictvo*. AČ 4, 1954, 14–18.
- Marsina, Richard:** *Maďarské archívnictvo 1945–1957*. SAP 9–1, 1959, 156–278.

Réti, László: *Nový maďarský ústřední archiv.* AČ 23, 1973, 40–44.

Stieberová, Mária: *Súčasný maďarský archivnictvo.* SAP 36, 1986, 547–571.

ŠVÝCARSKO

Das Schweizerische Bundesarchiv. Gestern und Heute, Bern, Schweizerische Bundesarchiv 1993.

ZEMĚ BENELUXU

Formsma, W. J.: *Gids voor de Nederlandse archiven (Průvodce po nizozemských archivech).* Bussum 1967, 100 s.

Indra, Bořivoj – Wieland, Josef: *Nizozemské archivnictví – problémy našeho zítřka?* AČ 50, 2000, 129–146.

Klecanda, Vladimír: *Holandské archivy a archivní škola v Haagu.* ČČH 26, 1920, 31–44.

Musilová, Milada: *Přehled vývoje archivnictví v Belgii,* AČ 10, 1960, 31–35.

Polišenský, Josef: *Archivy v Nizozemí.* AČ 25, 1975, 75–81.

FRANCIE

Indra, Bořivoj: *Francouzské archivnictví.* AČ 24, 1974, 142–158.

Indra, Bořivoj: *Nové archivní budovy ve Francii.* AČ 55, 2005, 255–265.

Indra, Bořivoj: *O novém francouzském archivním zákonu.* AČ 59, 2009, 337–339.

Güthling, W.: *Das Französische Archivwesen.* Archivalische Zeitschrift, 1964.

Kollmann, Josef: *Francouzský archivní zákon.* AČ 30, 1980, 161–165.

Musilová, Milada: *Francouzské archivnictví.* SAP, 1958–2, 215–225.

Němcová, R.: *Zapojení francouzských archivů do systému vzdělávání prostřednictvím services éducatifs.* AČ 59, 2009, 358.

Vondráček, Milan: *Organizace a struktura francouzského archivnictví.* AČ 41, 1991, 165–166.

ŠPANĚLSKO

Borovička, Josef: *Archiv v Simancasu. Příspěvek ke kritice zpráv španělských vyslanců.*
Zprávy Zemského archivu království českého 3, 1910, 115–180.

Kollmann Josef: *Archivnictví ve Španělsku.* SAP 38, 1988, 405–482.

Leesch, Wolfgang: *Das spanische Archivwesen.* Archivalische Zeitschrift 65, 1969, 92–174.

PORTUGALSKO

ITÁLIE

Beneš, František: *Italské archivnictví.* SAP 18, 1968, 558–589.

Kollmann Josef: *Nová Organizace italského archivnictví a jeho činnost.* SAP 29, 1979,
181–197.

Urbánková, Libuše: *Organizace a stav archivnictví v Itálii.* SAP 10–2, 1960, 202–211.

Vademecum degli archivi di Stato 1990. Roma 1990, 79 s. Ref. Josef Kollmann AČ 43,
1993, 57–59.

SEVERSKÉ ZEMĚ

Čermáková, Milada: *Švédské archivnictví na příkladu okresu Varberg.* ČAS v roce 2004.
Ročenka České archivní společnosti. Praha 2005, 85–90.

Danmarks Arkivet. Historie, funktioner, fremtid. Rigsarkivet 1982, 168 s.

Dybdahl, Vagn – Gelting, Michael, H.: *Danmarks Arkiver.* Historie, funktioner,
fremtid. Rigsarkivet 1982, 168 s.

Jorgensen, Harald: *Die Skandinavischen Archive.* Archivalische Zeitschrift 66, 1970,
54–115: 67, 1971, 159–194.

Kluge, Reinhard – Schetelich, Eberhard: *Das Archivwesen der Republik Finland.*
Archivmitteilungen 41/1, 1966, 8–16.

Kollmann, Josef: *Archivnictví ve Švédsku.* SAP 32, 1982, 506–549.

Plachta, Jan: *Dánské archivnictví.* ČAŠ 13–14, 1935–36, 336–348.

Pražák, Richard: *O finských archivech.* AČ 15, 1965, 174–175.

RUSKO

Archívy v SSSR. AČ 2, 1952, 65–68: 97–106.

Skýbová, Anna: *Dějiny archivnictví v SSSR do r. 1917.* SAP 13–2, 1963, 258–268.

Svoboda, Jaroslav: *O organizaci archivnictví v Sovětském svazu.* AČ 7, 1957, 173–195.

Šamberger, Zdeněk: *50 let sovětského archivnictví.* SAP 17, 1967, 297–317.

VELKÁ BRITÁNIE

Čechová, Gabriela: *Spisová služba v anglosaských zemích.* SAP 15, 1965, 249–253.

Indra, Bořivoj: *Nová budova britského národního archivu.* AČ 49, 1999, 135–137.

Kollmann, Josef: *Nová archivní budova Public Record Office v Kew.* AČ 27, 1977, 225–229.

Štroblová, Helena: *Anglosaské archivnictví očima pracovníka okresního archivu.* AČ 45, 1995, 39–42.

Urbánková, Libuše: *Archivnictví ve Velké Británii.* SAP 12–1 1962, 256–270.

SPOJENÉ STÁTY AMERICKÉ

Posner, Ernst: *American State Archives.* The University of Chicago Press 1964, 397 s.

Semerádová, Veronika: *56. konference Společnosti amerických archivářů v Montrealu.* AČ 43, 1993, 39–40.

Mezinárodní archivní instituce

Babička, Václav: *Přijetí výkonného výboru Mezinárodní archivní rady ve Státním ústředním archivu v Praze.* AČ 34, 1984, 41–42.

Kulířová, Květa: *Archívy mezinárodních organizací a orgánů.* SAP 12–2 1962, 118–130.

Maršál, Josef: *Mezinárodní institut pro archivní vědu v Mariboru.* AČ 43, 1995, 237–239.

Sýkora, Vojtěch: *Mezinárodní archivní rada.* AČ 29, 1979, 65–73.

6. HISTORICKÝ VÝVOJ ARCHIVNICTVÍ NA ÚZEMÍ ČESKÉHO STÁTU

6.1 Archivnictví v Habsburské monarchii

S prvními zásahy rakouského státu do archivnictví se setkáváme v polovině 18. století, kdy se ustanovují archivy při státních úřadech, z nichž nejdůležitějším byl v roce 1749 vytvořený Haus-, Hof- und Staatsarchiv ve Vídni. Dalším krokem organizované státní péče o archivnictví bylo zřízení *Ústřední komise pro výzkum a uchování uměleckých a historických památek* v roce 1850. Ústřední komise podléhala ministerstvu vyučování, což jí ztěžovalo působení na státní archivy (archivy místodržitelství, archiv ministerstva spravedlnosti, nejvyššího soudního dvora, vrchních a krajských soudů). Při *Ústřední komisi* byla zřízena v roce 1872 *Třetí – archivní sekce*. Její existenci byla péče komise rozšířena i na archiválie a její působnost směřovala do sféry samosprávných archivů. Na činnosti sekce se podílel také Theodor Sickel.

V roce 1894 byla na návrh *Ústřední komise* zřízena *Archivní rada při ministerstvu vnitra*, jejímž hlavním úkolem bylo podporovat vládu odbornou radou ve všech záležitostech týkajících se archivů ústředních a jím podřízených úřadů. Rada byla tvořena odborníky – řádnými a korespondujícími členy, kteří byli jmenováni na pět let. Radě předsedal ministr vnitra nebo jím z členů rady ustanovený zástupce. Zasedání archivní rady měli právo účastnit se i zástupci ostatních ministerstev s právem poradního hlasu. Archivní rada usilovala o zlepšení stavu archivů, jejich lepší umístění, připravila zásady pro skartování písemností po roce 1816 a stanovila také zásady a hranice pro přejímání písemností do archivu. K roku 1897 dala Archivní rada příkaz, aby krajské a okresní soudy předaly archivům starší pozemkové knihy. V Praze byly předány Archivu místodržitelství, v Brně Moravskému zemskému archivu. Jako další úkol si archivní rada vytkla dbát na sepisování a inventarizaci jednotlivých fondů a rozhodla se vydávat zprávy o archivech podle jednotlivých zemí. Sama postupně převzala vydávání inventářů státních archivů. V letech 1908–1909 byly schváleny a vydány inventáře archivu ministerstva vnitra, archivu ministerstva financí a Zemského archivu v Salzburgu.

Působení ústřední komise a archivní rady vedle sebe přinášelo jisté komplikace a výsledky činnosti obou institucí nespĺňovaly zcela očekávané požadavky. Proto došlo v letech 1911–1912 k reorganizaci péče o památky. 1911 byla ústřední komise přejmenována na *Komisi pro ochranu památek* a statut jí vymezil péči o historické památky, vyjma památek písemných – archiválií. Nový statut archivní rady z 25. května 1912 jí přikázal péči o archiválie státní, nestátní i soukromé. *Archivní rada* byla poradním orgánem vlády, ale nadále jí předsedal ministr vnitra. Její působnost byla vymezena ve dvojitým smyslu: 1. Podporovat vládu odbornou radou ve všech záležitostech archivů ústředních úřadů a úřadů jím podřízených. 2. Ochraňovat archiválie a jiné písemné památky v majetku úřadů, korporací a ústavů nestátních nebo soukromých. Předsedou rady byl ministr vnitra, jmenoval své dva náměstky a členy rady na pětileté funkční období. V rámci rady působil pětičlenný stálý jednací výbor, k němuž byla přičleněna kancelář v čele se státním archivářem. Pomocným orgánem archivní rady byli konzervátoři jmenovaní ministrem vnitra také na pět let a archivní korespondenti ustanovení samotnou archivní radou. Působnost konzervátorů se vztahovala na jeden či více politických okresů, v nichž měli dbát na archiválie a archivy v přímém držení státních orgánů. Korespondenti mapovali svoji oblast působnosti a podávali konzervátorům písemné zprávy o nálezech písemností, jejich stavu a případně je též opisovali.

Českými členy archivní rady byli Jaromír Čelakovský, Jaroslav Goll, Konstantin Jireček, Vojtěch Jaromír Nováček, Karel Köpl, Berthold Bretholz.

Uložení písemného materiálu české provenience bylo velmi roztříštěné a navíc neexistovala prakticky žádná pravidla, podle kterých byly písemnosti ukládány do archivů, ani neexistovala přesná příslušnost archivů pro materiál určité povahy. Zvláštní postavení sehrávaly Archiv města Prahy a Archiv Muzea království českého jako centra českého vědeckého bádání.

V roce 1899 vyslovil v časopise *Čas* Adolf Ludvík Krejčík myšlenku archivní organizace opřené o síť státních archivů. Vytvoření státních archivů pro Čechy by bylo přínosné jak státní správě, tak vědeckému bádání. Navrhoval zřízení čtyř krajských archivů – v Praze, Českých Budějovicích, Kutné Hoře a Liberci. Současně pro tyto archivy požadoval vysokoškolsky vzdělané odborné síly.

Péče byla věnována i městským archivům. Zemský výbor v roce 1897 uložil svými oběžníky okresním výborům, aby pečovaly o zachování písemných památek zvláště v městských archivech a spisovnách. Zemský archiv na popud zemského výboru vypracoval *pravidla pro uspořádání a opatrování městských archivů*.¹¹⁹

---

119 Vyhlášeno oběžníkem zemského výboru z 24. 3. 1900.

Další skupinou byly archivy soukromé. Sem řadíme jednak archivy šlechtických velkostatků. Některé z nich měly kvalitní organizaci i vlastního archiváře – např. schwarzenberské archivy v Třeboni, v Českém Krumlově a na Orlíku, buquoyský archiv v Nových Hradech, nostický archiv v Praze, colloredo-mannsfeldský archiv na Opočně, kolovratský archiv v Rychnově nad Kněžnou, černínský archiv v Jindřichově Hradci, archiv Kinských v Chlumci nad Cidlinou, fürstenberský archiv na Křivoklátě, thun-hohensteinský v Děčíně, Clam-martinický ve Smečně a archivy lobkovické. Na Moravě měli svého archiváře Magnisové ve Strážnici a Ditrichštejnové v Mikulově. Druhou skupinou soukromých archivů byly archivy církevní, a to arcibiskupské, biskupské, kapitulní, klášterní a farní.

Archivní veřejnost volala na sklonku století po zřízení agrárního archivu. Šlo jí především o zachování patrimoniálních písemností, které při častějších změnách majitelů panství často značně utrpěly. Na potřebu agrárního archivu upozorňoval v zemské statistické komisi Dr. Albín Bráf i Josef Šusta ve svém článku v *Obzoru národohospodářském* v roce 1910. Jeho základ měly tvořit katastry, pozemkové knihy a registratura Vlastencko hospodářské společnosti. Obdobně volal Josef Šusta po zřízení průmyslového archivu. Dalším krokům tímto směrem zabránila válka.

V roce 1912 a znovu 1917 se projednával jednotný památkový zákon na ochranu všech kategorií historických a uměleckých památek. Jan Bedřich Novák navrhoval v roce 1918 vydání zemského zákona na ochranu písemných památek, o vytvoření zemské archivní organizace. Volal po zřízení archivních inspektorů, kteří by napomáhali vzniku obecních archivů.

V české archivní veřejnosti se postupně vyhraňovaly názory na úkoly archivů i archivářů, a tak byla příhodně připravena půda pro rozvoj archivnictví v samostatném Československu.

6.2 Vývoj českého archivnictví v letech 1918–2004

Vznik Československé republiky postavil naše archiváře před úkol najít optimální řešení pro správu archiválií v novém státě. Čeští archivní odborníci diskutovali o možnostech řešení již před ukončením první světové války, a tak mohla archivní sekce při Komisi pro ochranu památek Národního výboru svolat na 20. listopadu 1918 poradu českých archivářů zvanou anketa. Jednotliví archiváři, Jan Bedřich Novák, Adolf Ludvík Krejčík,

Ladislav Klicman a Václav Hrubý, měli připravené koncepce uspořádání archivní správy. Archivní ankety se účastnili archiváři našich archivů, čeští úředníci z ústředních státních archivů ve Vídni, profesori českých dějin a pomocných věd historických Karlovy university, Archivní anketa diskutovala pamětní spis – program uspořádání archivnictví, předložený J. B. Novákem, ředitelem Českého zemského archivu. Novák navrhoval vytvoření *všeobecného státního archivu*, který by vznikl spojením českého zemského a místodržitelského archivu a připouštěl možnost vzniku dalších resortních archivů. Kromě toho navrhoval vytvoření *státních archivů* v Brně pro Moravu, Opavě pro Slezsko a pro Slovensko „v některém příhodném městě“. Resort archivnictví navrhoval podřídit tomu ministerstvu, které bude mít na starosti také muzea a knihovny – tedy nejvhodněji ministerstvu kultury. Předpokládal také utvoření nanejvýš dvanáctičlenné archivní rady, vracel se k návrhu archivních konzervátorů a zamýšlel zřízení krajských archivů pro staré registratury všech veřejných úřadů.

Autorem jiného návrhu – pamětního spisu byl A. L. Krejčík, který jej předal již v září 1918 profesoru Františku Drtinovi.¹²⁰ Krejčík uváděl, že svůj návrh diskutoval s Ladislavem Klicmanem, Gustavem Friedrichem, Bohumilem Navrátilem a Stanislavem Součkem. Navrhoval rozdělit místodržitelský archiv na dva samostatné ústavy: *tajný archiv* – pro oblast ministerstva zahraničí a *ústřední státní archiv* pro písemnosti ministerstva vnitra. Dále navrhoval resortní archivy, státní i zemské archivy pro jednotlivé země, také resortní archivy krajské.¹²¹ Krejčík si byl vědom, že naplňování jeho koncepce by mohlo být jen postupné, protože české archivnictví nemělo dost kvalifikovaných archivářů.

Počátkem února 1919 předložil archivní veřejnosti svoji koncepci také Ladislav Klicman. Jejímž těžištěm byla představa resortních archivů – archiv předsednictva vlády spolu s ministerstvem vnitra, archiv ministerstva zemědělství, ministerstva zahraničí, justiční archiv, vojenský archiv, archiv ministerstva železnic, archiv ministerstva veřejných prací. Vrchní správu archivnictví navrhoval svěřit ministerstvu vnitra nebo předsednictvu ministerské rady.

Ministerstvo vnitra svým výnosem z 18. ledna 1919 převzalo do své kompetence místodržitelský archiv, přejmenovalo jej na *Archiv ministerstva vnitra* a pověřilo jej péčí o písemnosti všech politických úřadů v zemi. Druhým krokem k vytváření resortních archivů bylo zřízení samostatného zemědělského archivu. Již 26. listopadu 1918 posílá A.

120 Drtina se stal po 28. říjnu 1918 podtajemníkem ministerstva školství a národní osvěty.

121 Konkrétně mělo vzniknout 39 archivů – 1. tajný státní archiv v Praze, 2. ústřední státní archiv v Praze, 3. tři státní archivy pro jednotlivé země – Moravu, Slezsko, Slovensko, 4. justiční archiv, 5. finanční archiv, 6. archiv ministerstva obchodu a průmyslu, 7. hospodářský archiv, 8. archiv ministerstva vyučování, 9. vojenský archiv, 10. matriční archiv, 11. dvanáct státních krajských archivů, 12. čtyři samosprávné archivy zemské, 13. dvanáct samosprávných archivů krajských.

L. Krejčík z Brna návrh ministerstvu zemědělství na vytvoření samostatného zemědělského archivu a argumentuje shromažďováním historických památek pro dějiny půdy, zemědělství, zemědělského průmyslu a zemědělského obyvatelstva v našich zemích v minulosti. Krejčík slíbil převzetí a uspořádání písemnosti z registratury ministerstva orby, vztahující se k našim zemím, převzetí a uspořádání starých registratur hospodářských společností v našich zemích, registratur zemědělských rad a další. V říjnu 1919 byl *Československý státní zemědělský archiv* zřízen.

Ministerstvo školství a národní osvěty se intenzívně zabývalo otázkou vytvoření *národního archivu*. Mluvčím této koncepce se stal Václav Hrubý, tehdy archivář Národního muzea. Měl tak být vytvořen historický archiv s fondy sahajícími do roku 1918. Koncepce předpokládala podřízení archivu ministerstvu školství a národní osvěty. Nejvážnější argumenty proti *národnímu archivu* vznesl Ladislav Klicman, poukazujíc na to, že nelze srovnávat naši politickou situaci se situací revoluční Francie, kde došlo ke zrušení monarchistických úřadů a jejich úplnému nahrazení úřady jinými. Naproti tomu u nás žádný státní úřad nebyl zrušen a tím také žádné státní archivy nezůstaly bez správce. Působnost a agendu rakouských úřadů u nás převzala ministerstva nové republiky.

V květnu 1920 přibyl další resortní archiv *Archiv ministerstva zahraničních věcí*. Měly se v něm ukládat státní smlouvy republiky ihned po jejich uzavření a naprosto důvěrný a často i tajný zahraničně politický materiál.

Velkým úspěchem bylo zřízení *archivní školy*, která zahájila výuku již na podzim roku 1919. Prvním ředitelem byl jmenován profesor pomocných věd historických Gustav Friedrich, tajemníkem byl Vladimír Klecanda. Umístěna byla škola v zemském archivu v Bredovské ulici. Došlo také ke jmenování tří archivních inspektorů, jimiž se stali pro Čechy Václav Vojtišek, pro Moravu František Hrubý a pro Slovensko Václav Chaloupecký.

Uprostřed všech jednání si ministerstvo školství uvědomovalo, že stěží prosadí svoji kompetenci nad veškerým archivnictvím, a proto navrhovalo, aby se této kompetence ujalo předsednictvo vlády. Zřejmě změna postoje ministerstva školství souvisela se změnou ministra, kdy se na podzim roku 1920 stal místo sociálního demokrata Habermana ministrem profesor Josef Šusta.

Shrnující elaborát, který pro další jednání vlády připravilo presidium ministerské rady 1. února 1921, shledal jako vážnou překážku definitivního řešení značnou nákladnost požadované jednotné archivní organizace. Finanční otázky, potíže se získáním prostor pro nové archivy byly považovány takřka za nepřekonatelné, a proto se přikláněl k provizornímu řešení, které by hlavně zabezpečilo archiválie před zkázou a ztrátou. Proto se měla ponechat v platnosti dosavadní organizace a měly být zpracovány interní

pokyny pro práci v archivech. Poté vážné diskuse o budoucnosti českého archivnictví postupně utichaly.

V roce 1919 vznikl při ministerstvu obrany *Vojenský archiv*, v roce 1929 se spojil s *Archivem národního osvobození*,¹²² v *Archiv Památník národního osvobození*. V roce 1923 byl založen *Československý železniční archiv*. V únoru 1932 vznikl *Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v ČSR*, označovaný zkráceně jako *průmyslový archiv*, byl umístěn v prostorách zemského archivu v Praze Jeho pobočka v Brně byla zřízena v roce 1948, zrušena byla 1. 7. 1953 a fond byl postoupen Moravskému zemskému archivu.

Nově se o otázkách archivnictví diskutovalo po zásahu ministerstva unifikací v roce 1935, které mělo vymezit působnost jednotlivých ministerstev všude tam, kde byla působnost dosud sporná. Právníci ministerstva unifikací spolu s archivními odborníky ministerstva vnitra a ministerstva školství navrhli znění zákona o archivnictví. Za touto první verzí z roku 1935 následovalo do roku 1938 ještě dalších třináct verzí, ale zákon do okupace přijat nebyl.

Doba druhé světové války položila pro archiváře důraz na jiné priority než byla příprava archivního zákona a nové archivní organizace. Prvotním úkolem bylo zabezpečit archiválie před zcizením a zničením. Přesto ale si na konci války byli archiváři vědomi dalších úkolů, které je čekají. K základním požadavkům patřilo vytvoření archivní rady, vytvoření archivní sítě a vytvoření ústředního archivu. Již v roce 1945 předložili návrh archivního zákona, na jehož tvorbě se velkou měrou podílel archivář Václav Lukáš, vedoucí archivní expozitury v Liberci. V tomto návrhu bylo stanoveno, že veškeré písemnosti dokumentární povahy a jiný dokumentační materiál vztahující se k veřejné činnosti jak úřadů, tak i všech ostatních korporací, institucí a soukromých osob, pokud se jejich činnost dotýká veřejného, politického, hospodářského a kulturního zájmu jsou veřejným majetkem a spadají jako archivní památky pod zákonnou ochranu. Návrh předpokládal ze zákona závazné uložení archivního materiálu v síti organizovaných archivů. Předpokládalo se značné rozšíření veřejné archivní sféry především o další velko-
statkářské archivy z očekávané pozemkové reformy a podnikové písemnosti ze znárodněného hospodářského sektoru.

Ministerstvo školství hned v roce 1945 vytvořilo *archivní radu*, do jejíhož čela se postavil ministr Zdeněk Nejedlý. Archivní rada se poprvé sešla 2. května 1946, vrátila se ve svém pojetí ke koncepci úzkého sepětí archivnictví s muzejnictvím, vědeckým knihovnictvím a s historickým bádáním a prohlašovala za hlavní skutečnou funkci archivů

---

122 Existoval od počátku dvacátých let, shromažďoval dokumenty k odboji, působil jako oddělení *Českého zemského archivu*, řídil jej Dr. Werstadt.

funkci vědeckou a funkci správní za funkci pouze delegovanou a druhořadou. Znovu se z ministerstva školství ozývalo volání po národním archivu.

Celkový poválečný vývoj ale šel k Únoru 1948 a jím byl dosavadní spor ministerstva vnitra a školství rozhodnut ve prospěch ministerstva vnitra. Toto zásadní rozhodnutí s sebou přinášelo následující výsledky. Jednak došlo k odstranění dvojkolejnosti archivnictví mezi archivy státními a samosprávnými. Dalším důsledkem byla centralizace archivní správy a postupné přeměňování vytvořené struktury archivů. Neposledním důsledkem bylo položení důrazu na správní funkci archivů, která byla považována za neméně důležitou jako funkce vědecká.

K 1. lednu 1949 bylo konstituováno krajské zřízení a na jeho základě se začaly budovat krajské archivy, i když zpočátku pouze jako krajské archivní pobočky a depozitáře Archivu ministerstva vnitra. Funkci krajských archivů tak plnily mnohde již zavedené archivy, např. archivní expozitura v Liberci (za okupace říšský archiv), rychle zbudovaný krajský archiv v Litoměřicích, v jižních Čechách byl na krajský archiv přeměněn dřívější schwarzenberský archiv v Třeboni, v Brně Moravský zemský archiv, v Opavě Slezský zemský archiv. V souvislosti s těmito změnami byl Archiv ministerstva vnitra přejmenován na *Ústřední archiv ministerstva vnitra*.

Přirozeným vývojem se dospělo k vytváření městských archivů, které se následně staly základem nově utvářených okresních archivů. Iniciativu v tomto směru vyjelo Brno, které podnítilo vznik okresních archivů v Uherském Hradišti, Uherském Brodě, Třebíči a Moravských Budějovicích již v roce 1946. Na tuto iniciativu pak navázalo systematické zakládání okresních archivů na území celé republiky v letech 1949–1952. Svou pozornost soustředily na péči o písemnosti měst a obcí, škol, far, korporací a spolků působících na území okresu.

Znárodnění průmyslu urychlilo vznik podnikových archivů, které z obavy před zničením archiválií vyvlastněných a znárodněných podniků se je snažily shromažďovat. V lednu 1951 vydala vláda směrnice pro podnikové archivy.

V lednu 1951 byla při ministerstvu vnitra jako centrální orgán pověřený řízením archivnictví zřízena *Státní archivní komise*, která tak nahradila zrušenou archivní radu. Státní archivní komise nebyla považována za orgán ministerstva vnitra, ale za orgán nadresortní, v němž bylo zastoupeno ministerstvo školství, ministerstvo zemědělství a další, ale mluvčím komise ve vládě byl ministr vnitra. Byla koncipována jako dočasný orgán, který má připravit konečnou zákonnou úpravu československého archivnictví. Do čela archivní komise byl jmenován Gríša Spurný. Důležitou roli měly také vytvořené

subkomise – *ediční, skartační a podniková*.¹²³ Při ediční subkomisi byla ustavena také redakční rada pro vydávání *Archivního časopisu*. Ediční subkomise iniciovala přípravu celé řady archivních průvodců v jednotlivých archivech, jejichž úkolem bylo seznámit badatelskou veřejnost s obsahem archivních fondů uložených v jednotlivých archivech. S ustanovením centrálního archivního orgánu pro Čechy a Moravu¹²⁴ ztrácel opodstatnění institut archivních inspektorů, kteří byli 21. 3. 1952 zrušeni.

Státní zemědělsko-lesnický archiv byl přejmenován na *Ústřední zemědělsko-lesnický archiv*. Nadále podléhal ministerstvu zemědělství a v otázkách metodických státní archivní komisi. V rámci krajů se rozvíjely oblastní zemědělsko-lesnické archivy, které byly podřízeny dozoru krajských archivů a později do nich začleněny.

V návrhu vládního usnesení z roku 1953 byl vysloven požadavek státního archivního fondu, nezczitelného a ochraňovaného státem. Dalším požadavkem bylo zřízení státní archivní správy a státního ústředního archivu. Připravované vládní nařízení o archivnictví (č. 29/1954 Sb.) vstoupilo v platnost 7. května 1954. Jím bylo rozhodnuto o jednotné organizaci a řízení archivnictví, které bylo svěřeno ministerstvu vnitra, o vytvoření jednotného státního archivního fondu, o zřízení *Státního ústředního archivu v Praze*, jehož základem se staly fondy ústředního archivu ministerstva vnitra a fondy Archivu země české. Další písemnosti jednotného státního archivního fondu byly svěřeny státním archivům, jimiž se staly Moravský zemský archiv, Slezský zemský archiv a krajské archivy. Do 31. 12. 1955 do těchto státních archivů měly být začleněny zemědělsko-lesnické archivy, které pak tvořily druhá oddělení státních archivů. Ministerstvo vnitra řídí archivnictví prostřednictvím *archivní správy* ustavené na místo zrušené archivní komise a poradním orgánem se stává osmnáctičlenná *vědecká archivní rada* jmenovaná ministerstvem vnitra. V čele archivní správy stál na počátku náčelník archivní správy, člen ministerstva vnitra, a po jeho boku stál odborný vedoucí archivní správy, kterým byl odborný archivář. Na krajských správách ministerstva vnitra existovala archivní oddělení, v jejichž čele byl náčelník. Dalšími členy oddělení byli referenti jednak pro okresní archivy, pro podnikové archivy, pro jednotný státní archivní fond a také skartační referent. Krajské archivy, jimž podléhaly všechny ostatní archivy v kraji, byly řízeny krajským národním výborem. Reforma státní správy v roce 1960 snížila počet krajů, tedy i krajských archivů, z devatenácti na deset v celém Československu z nichž 5 pracovalo v Čechách, 2 na Moravě a ve Slezsku a 3 na Slovensku.

123 Předsedou ediční subkomise byl jmenován Zdeněk Fiala, předsedou subkomise skartační Jaromír Charous. Kromě zmíněných subkomisí byla zřízena ještě komise pro archivní konzervaci, která se zasloužila o zřízení konzervátorské třídy na střední průmyslové škole grafické v Praze.

124 Pro Slovensko byla zřízena vlastní *Slovenská archivní komise*.

V roce 1966 došlo ke zcivilnění archivnictví. Důsledkem byla také reorganizace archivní správy. Dosavadní referenti krajských správ – pro okresní a podnikové archivy byli převedeni do státních archivů. Celkově došlo ke snížení počtu pracovního personálu ve státních archivech. Funkci vedoucích a odborných archivářů zastávali vysokoškolsky vzdělaní pracovníci, funkci archivářů naopak středoškoláci.

Zákon o archivnictví (č. 97/1974 Sb.) byl vypracován a schválen v roce 1974. Byl koncipován na federálním principu, vydán Českou národní radou, usměrňoval archivnictví v České republice. Slovenské archivnictví se řídilo archivním zákonem vydaným Slovenskou národní radou. K zákonu se vázaly vyhlášky 101/1974 Sb., 102/1974 Sb., 117/1974 Sb. a 118/1974 Sb. Archivním zákonem z roku 1974 se naše archivnictví řídilo do archivní novely č. 343/1992 Sb., která provedla několik drobných úprav českého archivnictví.

V 90. letech 20. století zažívá naše archivnictví nebývalý rozkvět. Potřeba dokládat restituční nároky ukázala velkou důležitost našich archivních pracovišť. Archivnictví se tak dostalo do značné pozornosti české veřejnosti. Nejmarkantněji se změny projevíly v modernizaci práce archivářů, vybavení archivů moderní technikou. Nastala výstavba nových archivních budov – pro Národní archiv v Praze, pro Archiv hlavního města Prahy, Moravský zemský archiv, velké množství budov okresních archivů. Tam, kde nedošlo přímo k novostavbám, probíhaly rozsáhlé rekonstrukce prostor, aby měli archiváři kvalitní pracovní zázemí a aby byly archiválie shromážděny do jednoho místa (bylo zcela běžné, že každý archiv měl 2 i mnohem více depozitářů roztroušených někdy po celém okrese).

Poté, co byly nejdříve odstraněny materiální překážky v práci, pokročil i společenský vývoj, došlo k řešení i závažných metodických otázek českého archivnictví.

Několik let projednáváný nový archivní zákon – Zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů – byl konečně přijat 30. června 2004 a 1. ledna 2005 vstoupil v platnost. Na něj byly navázány prováděcí vyhlášky č. 645/2004 Sb. ze dne 13. prosince, kterou se provádějí některá ustanovení zákona o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů a vyhláška 646/2004 Sb. ze dne 13. prosince 2004 Sb. o podrobnostech výkonu spisové služby. Dalším cílem, který si archivní obec předsevzala, bylo vypracování nových metodických směrnic pro pořádání archivního materiálu. Nová zákonná úprava předchozí normy roku 1974 ruší.

Demokratické fungování státu umožnilo vytvoření profesního spolku archivářů – České archivní společnosti. Česká archivní společnost (ČAS) je dobrovolným profesním sdružením archivářů včetně důchodců, vysokoškolských učitelů a posluchačů pomocných věd historických a archivnictví i dalších příznivců a sympatizantů z řad odborné

i laické veřejnosti. ČAS byla ustavena 4. května 1990. V současné době má ČAS více než 350 členů. ČAS si volí svůj výbor a ve funkci předsedy se od vzniku vystřídali Ivan Martinovský (1990–1996), Vladimíra Hradecká (1996–2002), Daniel Doležal (2002–2008). Současnou předsedkyní je Marie Ryantová (2008–).

Hlavní úkolem České archivní společnosti je podpora odborných aktivit a zájmů archivářů v České republice, včetně jejich uplatnění v archivech. Z tohoto důvodu se ČAS věnuje teorii archivistiky, archivní praxi, pomocným vědám historickým a dalším oborům, zejména historii a historiografii. ČAS napomáhá k získávání, šíření a prohlubování nejnovějších poznatků nezbytných k úspěšné činnosti v těchto oborech.

Periodikem ČAS byl čtvrtletník *Archivní bulletin*, který nahradila *Ročenka České archivní společnosti*, která se vydává k datu valné hromady konané v následujícím roce.

Archivnictví

Jiřina Štouračová

Vydala Masarykova univerzita v roce 2013

1. vydání, 2013

Sazba: Ing. Vladislav Pokorný – LITERA, Tábor 43a, 612 00 Brno

ISBN 978-80-210-6512-3